

THE DIASPORA ՄՓԻՆՔԸ at

1

0

0

*We would like to thank the
following for their generous support*

Darakjian Family	DETROIT	MI	\$5,000
Mr. & Mrs. Vahe & Hasmik Dombalagian	GLENVIEW	IL	\$5,000
New Michigan Media	DETROIT	MI	\$5,000
ARF Sardarabad Gomideh	WATERTOWN	MA	\$5,000
Golden State Bank	GLENDALE	CA	\$2,500
In Memory of Ruben Surenian Lifelong reader and supporter of the Hairenik	WATERTOWN	MA	\$2,500
ACC of Detroit	DETROIT	MI	\$1,000
ACA of NY	NEW YORK	NY	\$1,000
Mr. & Mrs. Avedis & Houry Boyamian	WINCHESTER	MA	\$1,000
Mr. & Mrs. Noubar and Roubina Yeremian	WAYNE	PA	\$1,000
Mr. & Mrs. Ara Melkonian	DARNESTOWN	MD	\$1,000
ACAA Endowment Fund	WATERTOWN	MA	\$1,000
Dr. & Mrs. Ara & Talar Chalian	PAOLI	PA	\$500
Oshagan Family	DETROIT	MI	\$500
ARF Kristapor Gomideh	PROVIDENCE	RI	\$500
Ms. Sevan Kolejian	MONTGOMERY VILLA	MD	\$250
Mr. & Mrs. Richard H. Sarajian	CHESTNUT RIDGE	NY	\$250
Mrs. Meline Arslanian	ARLINGTON	MA	\$250

THE ARMENIAN WEEKLY

The Armenian Weekly
June 2024

USPS identification statement
546-180

**Armenian
Revolutionary
Federation**
Eastern Region USA

Editors:
Hayg Oshagan and
Khachig Tölölyan

Art Director:
Nanar Avedessian

Periodical postage paid in Boston, MA and additional mailing offices.

This special publication has a print run of 10,000 copies.

THE ARMENIAN WEEKLY
(ISSN 0004-2374)
is published weekly by
the Hairenik Association, Inc.,
80 Bigelow Ave.,
Watertown, MA 02472.

The opinions expressed in this
newspaper do not necessarily
reflect the views of
THE ARMENIAN WEEKLY

Manager: Armen Khachatourian

TEL: 617-926-3974
FAX: 617-926-1750
editor@armenianweekly.com
www.armenianweekly.com

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION

The Armenian Diaspora

Hayg Oshagan and Khachig Tölölyan,
The Diaspora at 100

THE TRADITIONAL DIASPORAN INSTITUTIONS

Political Institutions

Khatchig Der Ghougassian,
Diaspora's Third Generation and Its Legacy:
Time For A Critical Appraisal

Cilician Church

Der Karnig Koyounian,
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը եւ Սփիւռքը

Echmiadzin Church

Norvan Archbishop Zakarian,
Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ
Դերակատարութիւնը Սփիւռքի Մէջ

Protestant Church

Zaven Khanjian,
The Armenian Evangelical Church:
Today and Tomorrow

The AGBU

Rouben Adalian,
The Armenian General Benevolent Union (AGBU):
A Reflection

The ARS

Georgi Bargamian,
The Armenian Relief Society: A legacy non-profit
with fresh opportunities to grow in the 21st century

OTHER, NEWER DIASPORAN INSTITUTIONS

Foundations

Razmik Panossian,
Armenian philanthropic foundations
in the 21st century Diaspora

University Chairs

Khatchig Mouradian and Marc Mamigonian,
Armenian Studies in America:
Past, Present, and Future

Armenian NGOs

Armine Ishkanian,
Diaspora NGOs Helping the Homeland:
from 1988 – the present

FACETS OF DIASPORIC CULTURE

Literature

Talar Chahinian,
Locating Armenian Diaspora Literature

Popular Culture, Music

Sylvia Alajaji,
Musical Practices of the Armenian Diaspora
in the 21st Century

TABLE OF CONTENTS

FACETS OF DIASPORIC CULTURE

Visual Culture	<i>Hrag Vartanian,</i> New York's Genocide Grove: Finding Community after the Wound of Artsakh
Performance Culture	<i>Vahe Berberian,</i> Standing Up: the Armenian Comedy Experience
Photographic Essay	<i>Ara Oshagan,</i> Diasporic Trajectories

DIASPORAN LIFE

Attitudes	<i>Hratch Tchilingirian,</i> "Being Armenian is a Package" Some critical issues facing Diaspora organizations today
Identities	<i>Hagop Gulludjian,</i> Սփիւռքեան ինքնութիւններ եւ թուայնութեան գործօնը
Genealogy	<i>George Aghjayan,</i> Genealogy and Identity
Youth	<i>Rupen Janbazian,</i> Between Two Worlds Do we have the courage to redefine our diasporan identity?

THE COMMUNITIES

USA	<i>Antranig Kasbarian,</i> A New Raison d'Etre for the Diaspora
Canada	<i>Vrej Armen Artinian,</i> Մեծն Մոնթրէալի Հայութիւնը Նուաճումներ, Մարտահրաւերներ
South America	<i>Pablo Artinian and Khatchig Der Ghougassian,</i> Democracy, Human Rights and the Struggle for the Recognition of the Armenian Genocide
Europe	<i>Nicolas Tavitian,</i> Why Did The EU Ignore The Diaspora?
Syria	<i>Zarmig Tchilaposhian-Boghigian,</i> Սուրիահայ Համայնքի Վերակազմակերպումը Սարերու ետին Զէ
Lebanon	<i>Shahan Kandaharian,</i> Քաղաքացիութիւնը՝ ինքնութեան Կերտումին Մէջ Հայաստան-սփիւռք Յարաբերութիւններու Լոյսին Տակ
Turkey	<i>Sevan Deirmendjian,</i> Բանագրութիւն Ստանպուլի Հայութեան Մասին
Iran	<i>Houri Berberian and Talinn Grigor,</i> Ties That Bind: The Armenian Diaspora of Modern Iran

CO-EDITORS

Hayg Oshagan was born in Beirut, Lebanon, immigrating to the U.S. in 1975. His BAs in Comparative Literature and Communication are from the University of Pennsylvania, and his PhD in Communication is from the University of Wisconsin-Madison. He has taught at Stanford University, the University of Michigan-Ann Arbor, and is currently a professor at Wayne State University in Detroit. Oshagan is a frequent public speaker, recognized for his work with minority media and minority communities, with generous support from many foundations including the Michigan Nonprofit Association, Ford Foundation, Knight Foundation, Kresge Foundation, State of Michigan, New Economy Initiative, Community Foundation for Southeast Michigan. Oshagan is the founder and Director of New Michigan Media, which is a collaboration of the leading ethnic and minority media in Michigan. He co-chairs the Detroit City Council's Immigration Task Force, is on Michigan Gov. Whitmer's Immigrants and Refugees Council, served on Michigan Gov. Snyder's Holocaust and Genocide Education Commission, has been director of the ARS Armenian Summer Studies Program and editor of The Armenian Review.

.....

Born in Aleppo in 1944, **Khachig Tölölyan** was educated in Armenian schools in Aleppo and Cairo, then in the International College of Beirut. His family emigrated to the USA in 1960. He received his BA from Harvard in Molecular Biology, and his PhD from Brown University in Comparative Literature. He taught for 47 years at Wesleyan University, also holding visiting professorships at the U. of Michigan-Ann Arbor, Johns Hopkins, Columbia, and Oregon State University. Tölölyan is the founding editor of Pynchon Notes (1979-2009) and Diaspora: a journal of transnational studies (1991-2020). The second played a foundational role in the creation of diaspora studies. He has published in Armenian 130 articles in Haratch of Paris, and a book of articles from that source, Spyurki Mech (In the Diaspora, 1980). He co-edited a scholarly volume on Diaspora, Identity and Religion (Routledge, 2004) and published numerous much-cited scholarly articles on diaspora studies. He has lectured in the US, Canada, Israel, France, Spain, England, Scotland, Germany and Armenia.

CONTRIBUTORS

Khatchik DerGhougassian is a Ph.D. in International Studies from the University of Miami (Coral Gables, FL) and professor of International Relations at Universidad de Lanús, Argentina (on unpaid leave since January 2017 for a higher hierarchy public post). He was Visiting Adjunct Professor at the American University of Armenia (2004 – 2013). Before his academic career, DerGhougassian was the editor of the ARMENIA newspaper in Buenos Aires, Argentina (1987-1997). His latest book is Everything You Need to Know about the Conflict in the Middle East (Buenos Aires: Paidós, 2017, in Spanish), among other publications including books, book chapters, academic articles and OpEd columns in Spanish, English and Armenian.

.....

Դառնիկ Ա. Քենյ. Գոյունեան, աւագանի անունով Գէորգ, ծնած է Պուրն Համմուտ, Լիբանան, 1967ին: Նախակրթութիւնը ստացած Սրբոց ՔառասնիցՄանկանց Վարժարանին մէջ: Ապա Կրիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանք մտած: Սարկաւագութեան աշակերտած է Գարեգին Կթղ. Սարգիսեանի, Արքեպիսկոպոսներ Արտաւազդ Թոթեանի, Արամ Քէշիշեանի, Զարեհ Ազնաւորեանի, եւ պատմագէտ ու բանասէր Վազգէն Ղուկասեանի: Պէյրութի հայ վարժարաններու մէջ հալագիտական նիւթեր դասաւանդած է: 1995-ին, Քահանայական Օծում ստացած Փարիզի Յովհաննէս Մկրտիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ: 2000-ին փոխադրուած Մոնթրէալ եւ ստանձնած Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ հովուական ծառայութիւնը, որուն քովնի վեր նաեւ հայ մշակոյթին եւ հայ գիրին սպասաւոր մըն է: Հայ գիրի ծիրին մէջ. ունի խմբագրական տարածուն վաստակ մը, եւ թարգմանչական ուինքնագիր հրատարակութիւններ:

.....

Նորվան Արքեպիսկոպոս Զաքարեան ծնած է Պէյրութ 1940-ին: Նախնական կրթութիւնը Թրատ թաղի Աբգարեան Վարժարանէն ստանալէ ետք յաճախած է Անթիլիասի Դպրեվանքը, ապա Յովակիմեան-Մանուկեան: 1967-ին անցած է Փրանսա, ուր 1968-ին ձեռնադրուած է արքեպ, 1970-ին վարդապետ: 1970-1974 աստուածաբանութիւն ուսանած է Փարիզ, Institut Catholique de Paris, faculté de théologie 1969-1980 պաշտօնավարած է Փարիզի տաճարին եւ Իսի լէ Մուլինոյի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ: 1980-2007 ծառայած է իբր Հայրապետական Պատուիրակի Փոխանորդ Լիոնի եւ Ռոն-Ալպեան Շրջանի քաղաքներուն: 1982-ին ձեռնադրուած է եպիսկոպոս, ձեռամբ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի: Իր ջանքերով 2007-ին կը հիմնուի Փրանսայի թեմը եւ կ'ընտրուի առաջնորդ, պաշտօն մը որմէ կը հրաժարի 2013-ին: Հեղինակն է շարք մը գրական եւ կրօնական ուսումնա-սիրութիւններու, ի միջի այլոց «Յաղագս Գրիգոր Պրլտեանի Քերթողութեան» (1987) եւ «Մօտեցումներ» (1999) մեկնաբանական աշխատութիւններուն: 2017-ին «Բան եւ Գիր» մատենաշարի թիւ 9-ին մէջ հրատարակած է «Աքսորի Աստուածաբանութիւն (Տեսակէտ)»: Կրօնական եւ գրական բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններով աշխատակցած է «Յառաջ»-ին, «Նոր Յառաջ»-ին, «Ազդակ»-ին, «Հորիզոն»-ին:

.....

Zaven Khanjian is the Executive Director/CEO of the AMAA. Born and raised in Aleppo, he graduated from the American University of Beirut, worked in the Persian Gulf countries, then in 1979 he moved with his family to California and entered private business until 2014. He has served in leadership capacities at numerous Armenian and non-Armenian organizations. In September 2019, he was awarded Honorary Membership in the Writer's Union of Armenia. He is the author of three books. Khanjian is married to Sona Kelligian and is blessed with three children and seven grandchildren.

CONTRIBUTORS

Rouben Paul Adalian is the Director of the Armenian National Institute (ANI, <https://www.armenian-genocide.org/>) in Washington, DC. He is the author of *From Humanism to Rationalism: Armenian Scholarship in the Nineteenth Century* (1992), editor of *The Armenian Genocide in the U.S. Archives 1915-1918 and its accompanying Guide* (1994), *Remembering and Understanding the Armenian Genocide* (1995, 5th edition 2020), associate editor of the *Encyclopedia of Genocide* (1999), and author of *Historical Dictionary of Armenia* (2002, 2nd expanded edition, 2010). Adalian received a Ph.D. in history from UCLA, and has taught at the Elliott School of International Affairs, George Washington University; School of Foreign Service, Georgetown University; and School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University.

.....

Georgi Bargamian is a fifth generation member of the Armenian Relief Society and has served the organization on the chapter, regional and international levels. She is a member of the ARF Eastern Region Central Committee and a former editor of the *Armenian Weekly*. A writer and attorney, she lives in Ann Arbor, MI.

.....

Razmik Panossian is the Director of the Armenian Communities Department at the Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, since 2013. He obtained his PhD in 2000 from the London School of Economics and Political Science with a dissertation on "The Evolution of Multilocal National Identity and the Politics of Contemporary Nationalism: Armenia and its Diaspora." He is the author of *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, and various other academic publications on Armenian identity, politics and diaspora.

.....

Khatchig Mouradian is a lecturer in Middle Eastern, South Asian, and African Studies at Columbia University, and the Armenian and Georgian Area Specialist at the Library of Congress. He also serves as Co-Principal Investigator of the project on Armenian Genocide Denial at the NYU Global Institute for Advanced Study. Mouradian is the author of the award-winning book *The Resistance Network: The Armenian Genocide and Humanitarianism in Ottoman Syria, 1915-1918* (2021). He is the co-editor of *After the Ottomans: Genocide's Long Shadow and Armenian Resilience* (2023) and *The I.B.Tauris Handbook of the Late Ottoman Empire: History and Legacy* (forthcoming in 2024).

.....

Marc A. Mamigonian is the director of academic affairs at the National Association of Armenian Studies and Research (NAASR), where he has worked since 1998. Raised in New Hampshire, he has degrees from the University of New Hampshire and Tufts University. He is the co-author (with Sam Slote and John Turner) of *Annotations to James Joyce's Ulysses* (Oxford Univ. Press, 2022) and is the editor of the volume *The Armenians of New England* (Armenian Heritage Press, 2004) and co-editor (with Mary Jane Rein and Thomas Kuehne) of *Documenting the Armenian Genocide: Essays in Honor of Taner Akçam* (Palgrave Macmillan, 2023). His work has appeared in the *James Joyce Quarterly*, *Genocide Studies International*, *Armenian Review*, *Journal of Armenian Studies*, *Journal of the Society for Armenian Studies*, and elsewhere.

.....

Armine Ishkanian is a Professor in Social Policy at the Department of Social Policy, London School of Economics (LSE) and also the Executive Director of the Atlantic Fellows for Social and Economic Equity (AFSEE) programme based at the LSE's International Inequalities Institute. Professor Ishkanian's research examines how civil society organisations and social movements engage in policy processes and transformative politics. She is currently co-convening the Politics of Inequality research programme and is the Principal Investigator of the Activism, Policy, and Transformation (APT) project.

.....

Talar Chahinian holds a Ph.D. in Comparative Literature from UCLA and lectures in the Program for Armenian Studies at UC Irvine, where she is also Visiting Faculty in the Department of Comparative Literature. She is the author of *Stateless: The Politics of the Armenian Language in Exile* (Syracuse University Press, 2023) and co-editor, along with Tsolin Nalbantian and Sossie Kasbarian, of *The Armenian Diaspora and Stateless Power: Collective Identity in the Transnational 20th Century* (Bloomsbury Press, 2023). She co-edits *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* and contributes regularly to the literary magazine *Pakin*.

.....

Sylvia Angelique Alajaji is the author of *Music and the Armenian Diaspora: Searching for Home in Exile*, recently published in Turkish translation. In the spring of 2021, she served as the Dumanian Visiting Professor of Armenian Studies at the University of Chicago. Her work centers on an examination of music and subjectivity in the Armenian diaspora, focusing primarily on the United States and Lebanon. She was most recently Professor of Music at Franklin & Marshall College and is currently serving as Associate Director of the CNRS-UChicago International Research Center for Fundamental Discovery at the University of Chicago.

.....

Hrag Vartanian (he/they, b.1973) was born in Aleppo, Syria, raised in Toronto, Canada, and settled in New York City after a brief sojourn in Beirut, Lebanon, where he worked at Haigazian University. He's a writer, curator, artist, and lecturer on art with a special focus on the intersection of art and activism. In 2009, he co-founded *Hyperallergic*, one of the world's leading contemporary art publications, with his spouse Veken Gueyikian. In October 2023, he exhibited the public mural "Forbidden Protest Sign" with Home gallery, calling for a ceasefire in Gaza. He is working on a decade-long curatorial project on Ottoman studio photography. The first iteration of his "The Story of My Body" project appeared as a deeply personal essay in the anthology of contemporary Armenian diasporic literature titled *We Are All Armenians* (U. Texas Press, 2023).

CONTRIBUTORS

Vahe Berberian is a celebrated figure in the Armenian diaspora, who has won acclaim as a playwright, novelist, and artist. His work, including eight monologues and the novels "Letters From Zaatar," "In the Name of the Father and the Son," and "Diary of a Dead Man" have been translated and celebrated globally. His plays, like "Pink Elephant," "Baron Garbis," and "Gyank" have graced stages from Edinburgh to Los Angeles. Along with acting, directing, and voice work credits, his art has featured in over 40 exhibitions internationally. Berberian calls Los Angeles home.

Ara Oshagan is a diasporic multi-disciplinary artist and curator whose practice explores collective and personal histories of dispossession, legacies of violence, identity and (un)imagined futures. Oshagan works in photography, collage, installation, film, book arts, public art and monuments and has published three books of photography (two more forthcoming in 2024). He has had solo exhibitions in Los Angeles, New York, Boston, Armenia, Morocco, and South Korea. His work has been featured on NPR, LA Times, Hyperallergic, Mother Jones and Art Papers. Oshagan is an Artist-in-Residence at the 18th Street Art Center in Santa Monica and curator at the City of Glendale ReflectSpace Gallery.

Dr. Hratch Tchilingirian received his PhD in Sociology from LSE, the London School of Economics and Political Science, in 2003. He is a leading expert on the Armenian Diaspora and Christian communities in the Middle East. Since 2012, he is Associate Faculty Member of Asian and Middle Eastern Studies, University of Oxford. He is the director of the Armenian Diaspora Survey, a major research project studying public opinion in the diaspora, funded by the Calouste Gulbenkian Foundation. Dr. Tchilingirian is the author of numerous studies and publications and has lectured internationally in leading universities, institutions and NGOs (www.hratch.info) on minorities in the contemporary Middle East, inter-ethnic conflicts in the Caucasus, Armenian Christianity and the Diaspora.

Յակոբ Կիլլիճեան աւագ դասախօս է UCLA-ի Մերձարեւելեան լեզուներու եւ մշակոյթներու բաժանմունքէն ներս եւ «Հայ լեզուի եւ մշակոյթի խաչիկեան ամպիոն»ի վարիչ: Մասնագիտացած է տնտեսագիտութեան եւ գրականութեան ճիւղերուն մէջ, այս վերջինի դոկտորական աւարտաճառի նիւթ ունենալով Գրիգոր Նարեկացիի բանաստեղծական գործը: Ուսումնասիրած է միջնադարեան եւ ժամանակակից սփիւռքահայ բանաստեղծութեան, ինչպէս նաեւ ժառանգական լեզուի, մշակոյթի, սփիւռքներու եւ արհեստագիտութեան փոխազդեցութեան մասին: Անցնող տասնամեակին ան յատկապէս գործօն գտնուած է սփիւռքներու մէջ լեզուներու կենսունակութեան շուրջ հետազոտութեամբ եւ ծրագիրներով ու նոր տեսութիւններու եւ գործնական կիրառումներու առաջադրումով: Ասոնց կարգին են «Ժամանակայնօրէն պայմանաւորուած խորշաւորում»ի յղացքը, սպառող ու արտադրող վեճական զանգուածի ապահովման կեդրոնական կարեւորութիւնը եւ լեզուն «ապախորշաւորելու» եւ ստեղծարար գրաճանաչութիւն տարածելու եղանակը:

George Aghjayan is the Director of the ARF Archives (arfarchives.org). Aghjayan graduated with honors from Worcester Polytechnic Institute in 1988 with a Bachelor of Science degree in Actuarial Mathematics. He achieved Fellowship in the Society of Actuaries in 1996. He has been the primary organizer of the Armenian Genealogy Conference and a certificate-holder in Boston University's Genealogical Research program. In addition, he has authored articles on the demographics and geography of western Armenia as well as the hidden Armenians living there today.

Rupen Janbazian, former editor of The Armenian Weekly and director of public relations at the Tufenkian Foundation, currently serves as the Editor-in-Chief of Torontohye. A Toronto native now residing in Yerevan, his work as a translator includes the English rendition of Andranik Tzarukian's «Թուղթ առ Երեւան» ("Letter to Yerevan"), co-translated with Tatul Sonentz-Papazian and published by Hairenik Press in 2018. Recently, he earned an International Master of Arts in Armenian Studies (Western Armenian) from Paris' Institut National des Langues et Civilisations Orientales (Inalco).

Antranig Kasbarian has been a journalist, activist, researcher, and development worker over the past three decades. He holds a PhD in geography from Rutgers University, where his dissertation was entitled "We Are Our Mountains: The Geography of Nationalism in the Armenian Self-Determination Movement, Nagorno-Karabagh, 1988-1998." He is a former editor of the Armenian Weekly and has served the Armenian-American community in various capacities over four decades. He continues to publish and lecture on topics pertaining to Armenia, Transcaucasia, and especially Artsakh (Nagorno-Karabagh). Professionally, Antranig serves as Development Director of the New York-based Tufenkian Foundation, pursuing charitable and strategic endeavors in Armenia and for Artsakh.

Վրէժ-Արմէն Արթինեան Ծնած է Գահրիբէ, Եգիպտոս, 1940-ին: Մոնթրէալաբնակ 1966-էն ի վեր: Զարտարապետ: Մասնագիտական յօդուածներ ստորագրած է գանատական անգլերէն ու ֆրանսերէն հրատարակութիւններու մէջ: Մաս կազմած է Քեպէգի Մշակոյթի նախարարութեան յուշարձաններու պահպանութեան յանձնաժողովին: Մասնակից եղած է Մոնթրէալի Սուրբ Յակոբ ազգային երկրորդական վարժարանի ստեղծման: Գրած է 1955-էն սկսեալ («Յուսաբեր», ՀՅԴ Նոր սերունդի «Հայաստան», «Հայրենիք», «Հորիզոն», «Դրօշակ» եւն): Մոնթրէալի «Հորիզոն»-ի հիմնադիրներէն է, խմբագիր շաբաթաթերթին (1981-1991) եւ անոր ամսական գրական յաւելումին (1984-2009): Հեղինակն է «Ոստայն» շարքին (17 հատոր, վերջին տասներեքը միայն առցանց), խմբագիրը Հայաստանի պատմական ատլաս /Historical Atlas of Armenia-ի (1987) եւ խմբագրի երկու օգնականներէն մէկն է ու գեղարուեստական խմբագիրը ՀՅԴ Յուշամատեն/ալպոմ-ատլասին (Ա. հատ. 1992 եւ Բ. հատ. 2001): Խմբագրած է բազմաթիւ այլ գիրքեր, ներառեալ Արմենակ Եղիապետի «Արեւմտայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ռեաբանական ուղեցոյց»-ը (2022): Անդամ Հ. Յ. Դաշնակցութեան: Անդամ Համազգայինի (Կեդրոնական վարչութիւն 1998-2006): Արժանացած է Մեծի տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Մեարոպ Մաշտոց շքանշանին եւ «Համազգային»-ի շքանշանին: Ամուսնացած է Նազան Գուլաքեանին հետ. ունին երկու դուստր՝ Լորի եւ Արազ, չորս թոռնիկ-թոռնուհի:

CONTRIBUTORS

Juan Pablo Artinian Ph.D. and M.A. in History from the State University of New York at Stony Brook, B.A in History, from the University of Buenos Aires. He is the author of *Genocide and Resistance The destruction of the Armenians by the Ottoman Empire and the search for justice* (1915-1923) by the University of Buenos Aires Press (2023). His doctoral dissertation examined the relationship between politics and visual culture during mid- twentieth-century Argentina. He has published academic articles on Argentine history and on the Armenian Genocide. He is a former postdoctoral fellow at Argentina's National Council for Scientific and Technical Research (CONICET). He is currently teaching on the Armenian Genocide at the University of Buenos Aires and also, in English, Genocides and Human Rights at Di Tella University.

Nicolas Tavitian is currently doing a PhD on the Armenian communities of Berlin and Strasbourg with the Open University (UK) and with the support of the Gülbenkian Foundation. A former non-profit public affairs professional, he headed AGBU Europe, in Brussels, from 2013 to 2020 and has been involved with other Armenian organizations and networks. He led a number of environment and climate policy initiatives, including with the parliamentary network GLOBE Europe, the EU's LIFE program and as a member of the board of directors of the Climate Parliament. Nicolas is a graduate of Paris IX Dauphine university and of the Princeton School of Public and International Affairs

Զարմիկ Պողիկեան Ծնած է Հալէպ: Յաճախած է Հայկազեան, ապա շրջանաւարտ է Հալէպի Քարէն Եփփէ Ազգային Ճեմարանէն: Վկայուած է Faculty of economics, Aleppo University-էն: Նաեւ Անգլերէն թարգմանութեան հիւլը ուսանած է նոյն համալսարանի Open Learning բաժնին մէջ: Աւարտած է Համազգայինի Բարսեղ Կանաչեան երաժշտական դպրոցը: Հալէպի «Գանձասար» շաբաթաթերթի մնայուն աշխատակից է (1993-2013) ապա գլխաւոր խմբագիր (2014-էն մինչեւ օրս): Պատասխանատու վարչական պաշտօններ վարած է Սուրիահայ Օգնութեան Խաչի եւ ՀՅԴ Փափազեան Շրջանի ԿԿ-ին մէջ: Աշխատակցած է Ազդակ-ին եւ Դրօշակ-ին: Հարցազրոյցներով հանդէս եկած է հայաստանեան եւ սփիւռքահայ տասնեակ կայաններու վրայ, ներկայացնելով Սուրիահայ համայնքի դիմագրաւած դժուարութիւնները պատերազմի տարիներուն, երկրաշարժի եւ պսակաւոր ժահրի համահարակի օրերուն: Ամուսնացած է Պերն Պողիկեանի հետ եւ ունի երկու զաւակ:

Շահան Գանտահարեան ծնած է Անթիլիաս, Լիբանան 1964-ին: Երկրորդական ուսումը Համազգայինի Նշան Փալանեան Ճեմարան: Բարձրագոյն ուսում BA Քաղաքագիտութիւն եւ Պատմագիտութիւն, MA Միջազգային Ցարաբերութիւններ: Ազդակ օրաթերթի տնօրէն - գլխաւոր խմբագիր: Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Ազգային կեդրոնական վարչութեան անդամ: Կիլիկիա վերլուծական հարթակի համակարգող:

Տէյրմենեան Սեւան Ծնած է 1976-ին, Ստանպուլ: Սկզբնական ու երկրորդական ուսումը տեղւոյն վրայ ստանալէ ետք, աւարտած է Երեւանի պետական համալսարանի հայկական բանասիրութեան բաժինը («Նաւասարդ» եւ «Մեհեան» հանդէսներու մասին աւարտահոռով), ուրկէ ստացած է նաեւ թեկնածուական կոչում (Անդրանիկ Ծառուկեանի անձին ու գրականութեան վերաբերեալ ատենախօսութեամբ): Վերադառնալով ծննդավայրը, մասնակցած է համայնքի գրական ու մշակութային կեանքին աշխատակցելով տեղւոյն թերթերուն, հրատարակելով հատորներ, դասաւանդելով հայերէն ու գրականութիւն, ունենալով ելոյթներ տարբեր առիթներով: Շրջան մը պաշտօնավարած է Երուսաղէմ: Հայ եկեղեցւոյ սպասաւոր է : Ամուսնացած է եւ ունի դուստր, որու անունն է Վանեան:

Houri Berberian is Professor of History, Meghrouni Family Presidential Chair in Armenian Studies, and Director of the Center for Armenian Studies at the University of California, Irvine. Her research focuses on late nineteenth/early twentieth-century Armenian history, especially revolutionary movements and women and gender. Her books include *Armenians and the Iranian Constitutional Revolution of 1905-1911: "The Love for Freedom Has No Fatherland"* (2001), the award-winning *Roving Revolutionaries: Armenians and Connected Revolutions in the Russian, Iranian, and Ottoman Worlds* (2019), and a co-authored book with Talinn Grigor, *The "Armenian Woman": Minoritarian Agency in the Making of Iranian Modernism, 1860–1979*, forthcoming from Stanford University Press in 2025.

Talinn Grigor is Professor of Art History in the Department of Art and Art History at the University of California, Davis. Her research focuses on 18th- to 20th-century architectural and art histories, viewed through postcolonial, race, feminist, and critical theories grounded in Iran, Armeno-Iran, and Parsi India. Her books include the winner of the Saidi-Sirjani Book Award, *The Persian Revival* (2021), *Contemporary Iranian Art* (2014), and *Building Iran* (2009). Her most recent book, co-authored with Hourı Berberian, *The "Armenian Woman": Minoritarian Agency in the Making of Iranian Modernism, 1860–1979*, is forthcoming from Stanford University Press in 2025.

THE DIASPORA

   at

100

By Hayg Oshagan
and
Khachig Tölölyan

This volume originated from three impulses. The first was the desire to mark in 2024 the 125th anniversary of **Hairenik**, the major newspaper of the Armenian American diaspora, whose first issue was published on May 1, 1899. Additionally, we wanted to mark the centenary of the Treaty of Lausanne (1923), which ended Genocide survivors' hopes of returning to their lost homeland and thus designates the formal beginning of the post-Genocide Armenian diaspora. Last but not least, these dates underscored the need for a contemporary assessment of the current realities of that diaspora, especially in but not limited to the USA.

We the co-editors neither wanted nor could achieve a panoramic, encyclopedic volume or a scholarly survey covering every aspect of even a single diasporic community, let alone of the global Armenian diaspora. We therefore chose a selective approach, based not just on some major *communities* but also on a sampling of ongoing *processes* that are reshaping the Diaspora -- for example, contemporary cultural practices like music, or the changing aims and aspirations of pan-diasporic institutions (like the Church, the AGBU, the major political parties). Ultimately, this volume offers both an overview of our contemporary diasporan life, especially but not exclusively in the USA, and thoughtful discussions of many ongoing, transformational practices and performances.

In speaking of “the Diaspora” we are aware that

the term marks not a single, united and concrete global community but rather a concept and a set of relationships. What actually exists in the world of daily life are ethnic Armenian communities with unevenly developed but always present “diasporic” characteristics; their links with each other and the Republic of Armenia constitute and define the capitalized Diaspora. Details of the crucial relationship with the homeland are not within the scope of this collection of articles for three reasons. *First*, because we do not have the space and resources to tackle that issue in its entirety. *Second*, because the Republic of Armenia is currently engaged in a difficult, opaque process of redefining both itself (as a reshaped State/Petutyun) and the ways in which it will conduct its relationship with the Diaspora; that process is a moving target beyond our aims in this volume. *Finally*, we believe that the Diaspora cannot be treated simply as an appendage to the homeland; to the extent possible, it must be understood on its own terms.

The Diaspora is not a temporary, ephemeral phenomenon that is *bound* to end either by a wholesale return to the homeland or by complete assimilation. As one of us (KT) has argued in his scholarly work, what is at issue is not a return to the homeland but repeated re-turns; the diaspora turns towards the homeland in many ways short of complete immigration to and resettlement in Armenia, such as that which partially occurred in 1946-8. This wor-

dplay concerning re-turnings is a way of indicating that in the past century the changing diaspora has turned towards the homeland in multiple ways, has engaged with it and will again (nerkaght-migration to the homeland; tourism and Birthright-type visits; financial assistance and frustrated investment; medical and myriad other forms of expert assistance; political advocacy for the Republic in the US, in the form of the ANC and AA, etc.). In the past thirty-three years since independence we have only begun to explore the many possible kinds of Diaspora-Homeland engagement. That will continue, but it will flourish only when we have fully acknowledged that the Diaspora is here to stay, and will continue to function and develop, with its communities, institutions and different localized operational and behavioral procedures. The Diaspora's engagement with the homeland will persist, in changing forms that it is not our intention to pursue further here.

In this text, our writers explore the current state of some specific communities (Montreal or Aleppo, say) and many characteristic practices of diasporic political, institutional, social and cultural life. So the volume consists of short essays written by individuals who offer a quick overview of a community, a phenomenon, or a practice, based whenever possible on their own personal experience and perspective. As co-Editors, we have consciously avoided the homogenizing style and approach, the flattening out of experiences and perspectives. Here, clergymen who are also recognized as practicing intellectuals join professors and performers in offering a kaleidoscopic view of some aspects of both the US diaspora and larger, transnational organizations and practices.

As an overview of the Diaspora at 100, we will make three fundamental assertions that in our view are foundational for the Diaspora. And although we did not ask our authors to discuss or develop these points specifically, they do form the basis upon which our opinion of the importance of the Armenian diaspora, and of this volume, is founded.

First, is the affirmation that the Armenian Diaspora is a permanent reality. It is neither a temporary condition predicated on an eventual return to the homeland, nor a sort of purgatorial moment before assimilation renders it extinct. Previously, the Armenian nation has been diasporic in various times and places for hundreds of years. Diasporan communities change, grow, go into decline, Armenians move from one community to another, but the entirety of it, the diasporic nation, as it were, survives precisely because of a diasporan sensibility, we might even venture to say an identity, that allows and enables a people in motion to find new homes and found new communities. For every Beirut and Aleppo that Armenians leave, there is a Los Angeles and a Montreal that become new diasporan capitals.

Second, we know that there will be no return to Armenia for the vast majority of Armenians living

in the Diaspora. This is not just based on the realities of emigration from Armenia, but also on the fact that there are no examples of full-scale return in comparable cases. Israel did receive large inflows of Jews at certain times (survivors of the Shoah; refugees from Arab lands after independence in 1948; emigres after the collapse of the Soviet Union), yet in recent years immigration to Israel averages 18,000 and emigration 45,000 per year). Half of the Jewish people remain outside the state of Israel. In the Armenian case, it makes good sense to think of "return" in other terms: visits that impress or transform diasporan consciousness, economic and cultural engagement, as well as virtual connections that leads to engagement always and commitment sometimes, rather than to physical re-settlement.

Our *third* argument is that the Diaspora is its own reality, with its own past history and its own future to chart. The Diaspora is not wholly dependent on the homeland state. Its sole purpose is not helping the Armenian State survive and prosper, important as that is, nor are Diaspora-Armenia relations always the defining element of the nature of the Diaspora. We need to give up the idea that the diaspora cannot exist for its own self, that it cannot be *inknanbadag*. To paraphrase the Jewish philosopher Spinoza, each existing entity must and does strive "to persevere in its being," to preserve its own existence. We think of the Diaspora as an entity with its own agenda for the future, existing not just for the homeland, though always with it.

Our final point is a continuation of this thread, and asserts that the Diaspora needs as much attention, concern, commitment and investment as the homeland does. Over the past 30 years, since the independence of Armenia, accentuated by the liberation of Artsakh, pan-Armenian attention has been focused on the homeland. This has meant our intellectual as well as our emotional engagement and concern. This process of shifting our focus to the homeland has deprived the Diaspora of much needed attention. Given that possibly as much as 75% of our nation lives in Diaspora, attention to national priorities necessitates an equal focus on the Diaspora as on Armenia.

The temptation to stage a competition for attention between the homeland and Diaspora should be avoided; this is crucial. No rational case can be made for the neglect of the Homeland. And none can be made, or should be attempted, as regards the Diaspora. They are both critically important to the Armenian nation, for its survival and future. It is our concern that unless we focus more attention on the Diaspora, devoting to it the necessary resources and support, developing more realistic, hence more adequate theories and perspectives of the Armenian Diaspora, we will deprive our collective transnational reality of its capacity to survive and prosper.

DIASPORA'S THIRD GENERATION AND ITS LEGACY

TIME FOR
A
CRITICAL
APPRAISAL

By Khatchik DerGhougassian, PhD

« Toute mon enfance a été bercée
Par la musique d'un pays qui ressemble tant à ma vie
Je suis né en France comme mes parents
Mais j'ai gardé au fond de moi
Les airs chantés par mes grands-parents
Et ce bonheur au fond de moi
De vivre tout le temps »

Soleil d'Arménie is an early 1980s song by the French-Armenian band Artanag (French transliteration of Armenian Haghtanag, victory). It came out in 1985 although those who participated in the first Armenian Youth Federation (AYF, the youth organization of the Armenian Revolutionary Federation -ARF/Tashnagtsoutiun) world camp in 1983, in Greece, probably had already heard French Armenian participants singing it. The autobiographical lines of the song, "I was born in France like my parents/ but I kept it deep inside/ the tunes sung by my grandparents..." are typically referential, even paradigmatic, to what within the narrative of the post-Genocide Armenian Diaspora is framed as 'the Third Generation'.

The term, as used in this essay, broadly denotes a range of Diaspora Armenians who were born in the years between the second half of the 1940s and early 1980s. It is the generation that changed the extant dominant idea of the Armenian Diaspora as a "nation in exile" and opened the way to what is now becoming widely known as a transnational collective identity across the arts, social studies, and intellectual inquiry.

It is also the generation that broke with the politi-

cal divide that had polarized communities between those who openly defended, sympathized, or simply accepted the Soviet regime in Armenia, and those who rejected it, a line of fracture that had deepened and sharpened in the first two decades of the Cold War. Within this divide, the ARF/Tashnagtsoutiun had taken the lead in rejecting the Soviet regime and advocating for a "free, independent and united Armenia", the imaginary homeland as an ideal that it argued gave meaning and purpose to the Diaspora. The opposite camp, the self-proclaimed "Hayasdanaser" -- literally "Armenia-loving" that referred to the acceptance in a way or another of the reality of Soviet Armenia as the only current homeland available -- included broadly Communist militants or sympathizers, as well as the Armenian General Benevolent Union and the two other historical Armenian parties, the Social-Democrat Hunchagian and the Democrat Liberal Ramgavar. The 50th anniversary of the Armenian Genocide in 1965 is the event that, although it did not end the divide, at least brought together the three historical parties who pledged unity for the struggle of the international recognition of the Armenian Genocide. Consequently, the Third Generation also became the most politicized diasporic generation in its ef-

Photograph from the first Armenian Youth Federation world camp in 1983, in Greece.

fort to get involved in politics outside the closed ghettoized context of the communities, and to advocate for the recognition of the Genocide on the international stage.

The story of the Third Generation Diaspora Armenians goes like this: they were the grandsons and granddaughters of the survivors of the Genocide, the first generation; and the sons and daughters of those who built the communities, institutionalized the “Exile” (Aksor) and named it “Diaspora” (Spyurk) -- the second generation. Unlike their grandfathers, they did not face the survivors’ feelings of guilt in material terms, or in terms of questioning, let alone abandoning their settlement for a return to their homeland. They did, however, spend a lot of time with them, heard their life stories, and learned their tunes. They did not have to work hard like their parents, who, in general, had succeeded in their upward mobility, had become middle- and even upper- class businesspeople, artisans, or blue-collar workers, allowing their sons and daughters the opportunity to complete high-level studies and embark on new careers. They were more connected with the world and interacted with a wide range of “Odar”s -i.e. “strangers,” people outside the community, including members of the countries to which they belonged as citizens. They witnessed in the 1960s a world of social and political convulsions, from revolutionary movements to rising civil societies and liberation ideals and utopias engaging a baby boom generation worldwide. They also thought about the collective fate of the Diaspora, a stateless global entity, that, as its dominant myth sustained, was doomed to disappear in exile, unable to survive away from the homeland. Faced with the international “Wall of Silence” against the Genocide, the neglect reflected in the indifference of even the (Soviet) Armenian State and the international community, the Third Generation went through the existential crisis of witness-

sing what might have been the end of a nation. From that crisis was born the conviction that it was time to change, innovate, and get engaged in action.

This is a story that the Third Generation conceived and told. And it dominated public speech in the 1970s and 1980s, especially in the self-identification of an Armenian youth on the vanguard of a renewal of the Armenian engagement in the arts, social sciences, intellectual inquiry and politics. It aimed at overcoming the relative inertia, or stagnation, of the collective identity in the perpetuation of the “Exile” as trauma and asserted the Diaspora as a phenomenon capable of change and action. As with any story, its generalization is flawed, and critical inquiry would shed further light on its more complicated layers within the cultural diversity that had already marked and differentiated Armenian communities from the Middle East to the North, Europe, US and Canada, and the Southern periphery, Argentina, Uruguay, Brazil, and Australia. However, like the broader Diaspora narrative, it projected a socially constructed unity forged in creative work, social and intellectual inquiry, and political action. It also shaped the self-awareness of those who in their adolescence or early youth in the 1970s and 1980s became or felt part of the ongoing saga of a collective identity in the making.

The Karabagh Movement of 1988, the independence of Armenia in 1991 and the first Artsakh War came as surprises to the Third Generation. The call for national unity, the opening of Soviet Armenia to humanitarian aid after the earthquake, the resurrection of the ideal of an independent State through the revival of the 1918-1920 Republic’s symbols in the public sphere first, and then officially with the Declaration of Independence, the 1992-1993 years of war and blockade, and eventual victory on the Artsakh battlefronts by the ceasefire in May 1994 seemed to have tur-

ned the page of the Third Generation's Diasporan saga. A new chapter was opened, and the overwhelming conviction of many of them by the end of the 1980s and throughout the 1990s, was that history was once again on the move, and destiny seemed to reorient Diaspora's sense of being in relation to the free and independent homeland. Wasn't that what we always believed and wanted, would argue those who moved to settle in Armenia, or "returned" to the imaginary place called "homeland" in their Diasporan dream that now was real, a reality...

Despite early signs from the political elite in Armenia who led the independence movement and assumed the State leadership that the Diaspora's unconditional "return" would not be all that welcome, at least not outside the restrictive conditions of the new citizenship law or without sharing the expected profits of Diasporan entrepreneurs with emerging local owners of capital and future oligarchs; and despite the very large number of Armenians who left Armenia in early 1990s due to the harsh social and economic conditions or by simply seizing the opportunity to emigrate, the conviction of that the homeland was meant to be the final destiny and destination of the Diaspora remained strong in the public discourse of the diasporic Third Generation.

By the end of the 1990s, probably around the time of the first Armenia-Diaspora conference of 1999 -- a signal event meant to mark a new beginning, or a renewal of "national unity" with a slogan of "One Nation, One Homeland, One Culture," the first Diasporan voices of doubt and questioning of the supposedly established truths began to be heard. Among the questions and doubts were the fate of the classical orthography of Western Armenian and of Western Armenian culture, as well as the expectations that laws would be changed to allow for more easily acquired citizenship for Diasporan Armenians, among others. Moreover, leading intellectuals of the Third Generation started to openly criticize as too rushed and too early the decision that the leaderships of major Diasporan organizations took in the 1990s to make Armenia their main concern. "The Danger," to use the title of one of the most daring and openly critical articles of abandoning the Diaspora, was of downgrading the importance of Western Armenian culture in its broadest sense, including worldviews, ways of thinking and values forged through the evolution of the global Armenian presence during the 20th century. Not that the institutional routine of different communities was coming to an end, but that the leaderships of major Diasporan organizations had lost their capacity or even interest in thinking about the Diaspora outside the dominant Armenia-Diaspora relations paradigm and a State-sponsored agenda prepared and imposed on Diasporan communities.

The emergence of these critical voices in the Diaspora marked also the aging and approaching end of the Third Generation. Almost a quarter century after the first Armenia-Diaspora conference, and well into the first 100 years of the Third Millennium, many of the prominent figures who took the lead of the generational change in the 1960s and 1970s had passed away. A fourth generation of Armenians in the Diaspora has now come of age, however, and

all the signs showing that they are ready to take the lead are already here. The time has come, therefore, for a critical appraisal of the Third Generation's successes and failures, as lessons to learn from for its successors. There is the legacy of enormous innovation and progress in the arts, social sciences and intellectual inquiry that never stopped and where we can see already the active involvement of a great number of fourth generation Diaspora Armenians. There is also the legacy of remarkable achievements in political activism within a global civil society in which individual States are less powerful, in the international recognition of the "forgotten" Genocide and its inclusion on the international agenda.

Along with these successes and achievements, however, also comes the failure of a Diaspora leadership to recognize the limitations of the decision to move literally and figuratively back to homeland. It also failed to understand the importance of reorganizing the international Armenian presence as a global network and an efficient (soft) power factor that the landlocked homeland needs -- even if its political "elite" has always been reluctant to admit it, beyond empty rhetoric. A third failure that is becoming apparent is the lack of an urgent update of the Diaspora's agenda, where the relations with Armenia would be but one of many items, defined from a Diaspora-Armenia perspective, not the other way around. In short, there has been a failure of acknowledging the most recent wave of diasporic politicization and rethinking that has led to the resulting contemporary "Living Diaspora," which the artistic, social scientific, and intellectual efforts of the Third Generation forged. A proper acknowledgment and recognition of what had happened in the critical years of 1965-1985/87, would have demystified and perhaps dismantled dominant taboos, such as: the impossibility of thinking of the Diaspora as an existential condition that does not entirely depend on the safety and wellbeing of the homeland; or of insisting on the "Oneness" of the nation and ignoring the multicultural Armenian reality that makes the "Difference" more enriching than the assumption of a national uniformity misleadingly labeled as "unity"; or of discarding any decoupling a Diasporan agenda from the political developments in Armenia; and, last but not least, of rejecting any relevance of a Diaspora politics conceived and implemented outside of the logic of *Raison d'état*, of dismissing non-State-mindedness -- to use the Armenian term of "bedagamamed" currently so dear to the political elite in Armenia.

This legacy of achievements and failures of the Third Generation needs to become the topic of an inter-generational public debate. Its critical appraisal is the latest, and perhaps last, challenge for the men and women who forged a whole era of the worldwide Armenian presence, the history of which must still be written. This critical appraisal, however, is not an invitation to a mere intellectual exercise, nor is it meant to produce nostalgic tales of a collective memory. It aims at offering some lessons to those within the Fourth Generation who are already in places of decision-making that would determine the fate of the Armenian Diaspora in the 21st century.

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՍՓԻՒՐԸ

Գառնիկ Ա. Քենյ. Գոյունեան

Այս յօդուածը պիտի փորձէ մտածել իրավիճակը, եւ «Այս ըրած է, ա՛յն ըրած է. ա՛յս կ'ընէ, ա՛յն կ'ընէ» ի թուարկողական հանդիսարան մը պիտի չըլլայ:

Ա.- ԿԱՌՈՅՑ ԵՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

1, Կաթողիկոսութիւնը Հայոց Հայրապետութեան մէկ Աթոռն է: Անիկա է արքայական Աթոռ մը, որ Սփիւռքեան Աթոռ մը ըլլալու կացութեան մէջ է:

Նուիրապետական դրոյթը ծանօթ է: Գրեթէ ամբողջապէս միջնադարէն կու գայ, եւ կը վերարտադրուի: Անշուշտ ասիկա միայն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան խնդիրը չէ, այլեւ՝ ամբողջ Հայ եկեղեցւոյ:

Ներկայիս Հայ եկեղեցւոյ Նուիրապետական դրոյթը այսպէս կը նկարագրուի. Կաթողիկոս, Պատրիարք, Արքեպիսկոպոս, Եպիսկոպոս, Ծայրագոյն Վարդապետ, Վարդապետ, Աբեղայ, Ամուսնացեալ Քահանայ եւ Սարկաւագ:

Ըսեմ, որ Կաթողիկոս եւ Պատրիարք տիտղոսները պաշտօնի կը վերաբերին, Արքութիւնը պատիւ է լոկ, Վարդապետութիւնը եւ Ծայրագոյն Վարդապետութիւնը ուսումնական տիտղոսներ են միայն (դժբախտաբար այնքա՛ն աժանցած), Աբեղայութիւնը կուսակրօնութեան ուխտ է: Ամուսնացեալ քահանայութիւնը ծիսակատարութիւն առահասարակ: Սարկաւագութիւնը այլ պաշտօն մը չէ քան երգեցողի եւ բուրվառ նետողի պաշտօն մը: Բայց հիմա ունինք այն ինչ ունինք: Եւ կը կարծուի՝ որ դրոյթը յաւերժական իր համբան պիտի ընէ...:

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը վասն «Ժողովրդավար», կամ լաւ եւս՝ կազմակերպ ընթացքի տարբերակելով իւրացուց Ազգային Սահմանադրութիւնը, որ 19-րդ դարու

Կ. Պոլսէն էր: Այն ատեն, ինչպէս գրած է Մելգոն Էպլիդաթեան, «Ազգային Սահմանադրութեան աշխարհական հիմնադիրները գիտակցօրէն եւ մեծ հմտութեամբ օգտագործած են Պոլսոյ Պատրիարքութեան հանգամանքը, անոր շուքին ետեւ վարագուրելով երեւութապէս եկեղեցական, բայց խորքին մէջ՝ առաւելաբար աշխարհիկ վարչութիւն մը» («Էջմիածին եւ Անթիլիաս/Հայ եկեղեցւոյ Սահմանադրութեան Հարցը», Հալէպ, 1994): Նաեւ՝ «Ազգային Սահմանադրութիւնը կը ձգտէր հակակշռել եկեղեցւոյ ազգային գործունէութիւնը, աշխարհականներու ԱՆՍՈՎՈՐ (գլխագրումը իրն է) մեծամասնութիւն հաստատելով Ժողովներուն մէջ: Անսովորը աշխարհականներու ներկայութեան երեւոյթը չէր, անսովորը այդ ներկայութեան ստացած չափն էր, մեծ թիւն էր, գերակշիռ համեմատութիւնն էր: Նորութիւն՝ որ (...) չի հիմնուիր դարերէն եկող աւանդութեան վրայ» (նոյն): Ազգային Սահմանադրութեան վրայ ձեւուած բոլոր կանոնադրութիւնները (Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան թեմական կանոնադրութիւններն ալ նկատի ունիմ) լուրջ վերատեսութեան կը կարօտին. Վերատեսութեան մը որ Ժողովրդավարութիւնը ի սպաս կը դնէ եկեղեցւոյ առաքելութեան:

Բ.- ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԹԷ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՅՑ

Եկեղեցին Քրիստոսի Խորհրդական Մարմինն է: Իսկ Հայ եկեղեցին՝ Քրիստոսի Խորհրդական Մարմինին մէկ անդամը: Որպէս ազգային կառոյց՝ անիկա հայ հաւաքականութեան մը պատկանող մարմին է: Աստուածաբանականօրէն՝ եկեղեցին որեւէ հաւաքականութեան չի պատկանիր, այլ հաւաքականութիւն մը կը պատկանի եկեղեցւոյ, կամ չի պատկանիր:

Այն որուն ընդհանրացած անունը ներկայիս «Հայ եկեղեցի» է, ունէր «Հայաստանեայց եկեղեցի» եւ «Հայոց եկեղեցի» անունները:

Հնագոյնը՝ «Հայաստանեայց եկեղեցի»-ն շատ աւելին կը նշանակէ քան «Հայոց եկեղեցի»-ն եւ «Հայ եկեղեցի»-ն: Պատմական Հայաստանը կ'ընդգրկէ իր մէջ: Հայաստանցիներուն եկեղեցին է ան, այսինքն անոնց՝ որոնք կ'ապրէին Մեծ Հայքի եւ Փոքր Հայքի մէջ: Ուրեմն անիկա եկեղեցին էր աշխարհագրական տարածքի մը ժողովուրդներու, որոնց մէջ հայերը մեծամասնութիւն կը կազմէին: Մինչեւ Ազգային Սահմանադրութեան հռչակումը (1863), եւ անոր իսկ մէջ «Հայաստանեայց եկեղեցի» անունը կը կարդանք: Եւ այդ պահպանուեցաւ մինչեւ Համիտեան արգելքը՝ «Հայաստան» անունի գործածութեան: Արգելքին հետ պիտի ընդհանրանար «Հայոց եկեղեցի»-ն, ապա անոր հետ եւ փոխն ի փոխ գործածուէր «Հայ եկեղեցի»-ն:

Բոլորովին պիտի չվերանար «Հայաստանեայց եկեղեցի»-ն, եւ մերթ ընդ մերթ պիտի երեւար ու կ'երեւնայ: Մինչ «Հայոց եկեղեցի»-ն կը թելադրէ եկեղեցւոյ պատկանիլը հայերու(ն), իսկ «Հայ եկեղեցի»-ն կը թելադրէ եկեղեցւոյ ինքնութիւնը որպէս հայկական: Մինչ «Հայաստանեայց եկեղեցի»-ն «ազգային գոյն» չէր թելադրեր այնքան, «Հայոց եկեղեցի»-ն կը թելադրէ, իսկ «Հայ եկեղեցի»-ն բացայայտօրէն: Ըստ Բաբգէն Կթղ. Կիւլէսէրեանի, մինչեւ 5-րդ դար «քրիստոնեայ ազգեր եւ ժողովուրդներ ազգային գոյն չէին տուած իրենց եկեղեցիներուն»: «Ազգային գոյն»ը հետզհետէ պիտի շեշտուէր, քանի որ, ըստ իրեն, քաղաքական իշխանութիւններ «իրենց բոլոր ուժով» պիտի նետուէին եկեղեցական եւ կրօնական գործերու մէջ, խախտելով «քրիստոնէական սիրոյ եւ հաւատարմութեան սկզբունքը»: «Քրիստոսի Մի եւ ԸՆԴՀԱՆՐԱՆԿԱՆ Եկեղեցին, պահելով հանդերձ հաւատքի միութիւնը եւ ընդհանրականութիւնը, վարչականօրէն բաժին բաժին եղաւ, եւ իւրաքանչիւր ազգ եւ ժողովուրդ իր ազգային կնիքը դրաւ իր եկեղեցւոյն վրայ», գրած է ան («Հայ եկեղեցի», Անթիլիաս, 1939): Մեր, ինչպէս այլոց պարագային, կարելի է աւելցնել, «ազգային գոյն»ին անող շեշտադրումին հիմնական պատճառ մը իւրաքանչիւրին վիճակուած գոյապայքարը եղաւ:

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը վերջին տասնամեակին տնօրինեց «Հայ եկեղեցի» անուանումը միայն գործածել:

Կրօնականը եւ Ազգային չկան ի հակադրութեան, կը մտածէր Գարեգին Կթղ. Սարգիսեան: Ոչ թէ միայն իրարու հակադիր չեն անոնք, այլեւ էաբանական (Ontological) յարաբերութեան մէջ են («Church and Nation», գլուխ մը «Challenge to Renewal» գիրքէն, Նիւ Եորք, 1996): Կրօնականին բնագանցականութիւնը հասկնալի է, կը խորհիմ, սակայն ազգայինին բնագանցականութիւնը՝ նուազագոյնը կասկածելի:

Եթէ եկեղեցւոյ եւ ազգի էաբանական յա-

րաբերութեան (կամ փոխ-յարաբերութեան) տարրը զեղչենք, ապա իրականութիւն է թէ որոշ ժամանակներու եւ որոշ վայրերու մէջ եկեղեցին կրնայ գերակշռութիւն ձեռք ձգել ազգին վրայ. այլ ժամանակներու եւ վայրերու մէջ պարագան հակառակը կրնայ ըլլալ: Պատմական որոշ կացութիւններուն մէջ ալ յարաբերութիւնը կրնայ շատ թոյլ ըլլալ: Այսօր այն փոխ-յարաբերութիւնը ինչպիսի՞ն է: Ականատեսն ենք ազգայինի գերակշռումին:

Գ.- ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Սովորաբար թեմական խնդիրները կապուած են Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան «ոտնձգութիւններ»ուն, եւ որոնց սկիզբ կը նշուի Զարեհ Կթղ. Փայասեանի ժամանակը: Սովորութիւնը կ'անտեսէ շատ մը իրականութիւններ՝ որոնք այն խնդիրներուն արմատներն են: Իսկ այն արմատներէն առաջ, պատկերը միախառնական չէր: Կարդալ պատմութիւնը, Հայաստան պիտի ըսէին «առանց էմոցիաների»: Այն պատմութեան մէջ ոճիր մը կայ: Եւ անիկա հայութեան մէջ արդէն առկայ պառակտումները կը վերածէր երկփեղկուածութեան. կը յառաջանար երկու խիստ թշնամական հակադիր կողմ: Մէկ կողմը Հայ եկեղեցիէն դուրս կը մղէր միւս կողմը: Իսկ դուրս մղուածը կարգալոյծ եկեղեցականներով կը փորձէր եկեղեցագուրկ չդառնալ: Հաշտարար ճիգերը ապարդիւն պիտի ըլլային: Պիտի գար Համաշխարհային Բ. Պատերազմը: Պիտի հետեւէր երկբեւեռ աշխարհի խիստ մրցակցութիւնը: Եւ ի վերջոյ, Հայ եկեղեցիէն դուրս մղուածը պիտի առնէր քաղաքական որոշումը՝ դիմելու Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան անոր հովանաւորութեամբ կազմակերպուելու:

Հակառակ առնուած քայլին վրայ բոլոր ժխտական մեկնաբանութիւններուն, թող ներուի ըսել, որ երեւոյթը բոլորովին ժխտական չէր, դրա-

կան եզր մըն ալ ունէր: Այս հաստատումը կը բացատրեմ հետեւեալ օրինակով: Գրական վերլուծում մը եզրակացութեան հասնելու համար կամ ապակառուցելու համար կը քակտէ գրութեան մը տարրերը որպէսզի ի վերջոյ հասնի կամ արարէ միտք մը: Նոյնպէս եղելութիւններ եւ դէպքեր կը քակտեն իրականութիւն մը եւ կու տան կարելիութիւնը հասնելու եզրայանգումի մը կամ արարելու նոր կացութիւն մը: Մեր երկփեղկուածութիւնը պատճառ պիտի ըլլար, որ իրերամերժ կողմերը իրենք զիրենք կառուցելով զբաղին:

Չեմ խորհիր, որ քաղաքական մրցակցութիւնները աւելի խորունկ են քան Քրիստոսի Խորհրդական Մարմինին անդամ մը ըլլալու հաւատաքը, ուստի՝ համաժողովուրդը կենսական է:

Դ.- ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ

Աւելի քան դար մըն է, որ Հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մասին կը խօսուի: Հետաքրքրուողը կը յղեմ Խաչիկ Րաֆֆի Ղազարեանի «Բարենորոգչական Նախաձեռնութիւնները Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ 19-րդ Դարի Վերջին Քառորդին եւ 20-րդ Դարի Առաջին Կէսին», էջ-միածին, 1999: Եւ իբր խոնարհ ձայնակցութիւն այստեղ միայն կը մէջբերեմ Կարապետ եպս. Տէր Մկրտչեանի խօսքը, որ թէեւ խօսուած եւ հրատարակուած է 1907-ին, սակայն այժմէական կը հնչէ: Ահաւասիկ խօսքը. «...եթէ մեր եկեղեցւոյ արտաքին կազմակերպութեան մէջ շատ բան համապատասխան չէ նորա գաղափարական նշանաբաններին, կամ մեր ժամանակի պահանջներին, ի՞նչն է արգելում այդ նշանաբանների ու պահանջների համաձայն բարենորոգումներ անելու: Բաւական է, որ բարենորոգութեան կարիքը եկեղեցի-ազգի ընդհանրութեան մէջ զգացուի եւ գիտակցօրէն յառաջ տարուի եղած արգելքներն էլ հեշտութեամբ կը վերանան: Ազգային եկեղեցւոյ մեծ առաւելութիւնը հենց այն է, որ էական խնդիրներում արտաքին միջամտութիւններից ազատ լինելով՝ ժամանակի եւ ազգային կեանքի զարգացման հետ զուգընթաց գնալ, անդադար բարեփոխութիւններ ընդունել կարող է, առանց իւր իսկական պատկերը կորցնելու», Ազգային եկեղեցի, Բագու, 1907:

Ե.- ԻՆՔՆԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ

Արամ Կաթողիկոս Սփիւռքին համար գրեց երկու հոչակագիր, որոնք կարդացուեցան թէ Կաթողիկոսութեան Մայր Տաճարին մէջ, եւ թէ թեմերու եկեղեցիներուն: Առաջինը՝ 2022-ին, երկրորդը՝ 2023-ին:

Ինչո՞ւ գրուեցան անոնք:

Ըստ իմ որովհետեւ Հայաստանակեդրոնութիւնը սկսած է մոռցնել տալ Սփիւռքը որ

«մաշումի ենթակայ» է: Կաթողիկոսը գրած է. «Սփիւռքը զգոյշ պէտք է ըլլայ թէ՛ Հայաստանակեդրոն եւ թէ՛ Սփիւռքակեդրոն մտածողութեան մէջ ինքզինք բանտարկելէ. իր կիզակէտը պէտք է դառնայ հայակեդրոն մտածողութեան զարգացումը, որ կրնայ տարբեր հայեցակէտերու երկխօսութեան լայն տարածք բանալ»:

Սփիւռքի այժմեան վիճակը «անորոշութիւններով ու տագնապներով լեցուն» է: Հարկ է, որ անոր ղեկավար մարմիններն ու մտաւորականները «իրապաշտ ոգիով ու պատասխանատու մօտեցումով» տագնապին, մտածեն, քննեն, խորհրդակցին անոր «ներկան վերակազմակերպելու եւ ապագան հունաւորող ճամբաներ ու միջոցներ որոնելու» (Ա. Հոչակագիր):

Իրողութիւն է, թէ սփիւռքեան կառույցները, որոնք «ճշգորտիչ դեր կատարեցին Սփիւռքի կազմակերպման», ինչպէս նաեւ անոր «հոգեւոր, մշակութային ու ազգային արժէքներու կենսագործման գծով», այսօր «իրենց հմայքն ու ազդեցութիւնը կորսնցնելու եւ ժամանակավրէպ դառնալու վտանգին դիմաց կը գտնուին»:

Պիտի չանդրադառնամ զոյգ հոչակագրի բոլոր կէտերուն, բայց միայն Բ. հոչակագրէն պիտի քաղեմ «Սփիւռքին նոր կենսունակութիւն ներարկել»ու համար Կաթողիկոսին պատգամած «ուղեգիր»ը, որ է.

1, Վերարժեւորման ենթարկել Սփիւռքի մէջ ապրող հայու ինքնաճանաչումը՝ համաշխարհայնացած մշակոյթի լոյսին տակ:

2, Հայ կեանքէն ներս առանցքային դերակատարութիւն ունեցող եկեղեցւոյ բարեկարգումը նկատել առաջնային զայն պատշաճեցնելով ներկայ ժամանակներու ու որոշ չափով միջավայրի իւրայատկութիւններուն ու պայմաններուն:

3, Մեր համայնքներէն ներս գործող կազմակերպութիւններու ինքնաքննութիւնը եւ գործունէութեան վերարժեւորումը կատարել նոր հրամայականներու լոյսին տակ:

4, Մեր կառույցներէն եւ ընդհանրապէս հայ կեանքէն հետզհետէ հեռացող երիտասարդութեան հայ կեանքին մէջ ներգրաւումը ապահովել երկխօսութեան ճամբով:

5, Հայ կեանքի բոլոր բնագաւառներէն ներս ու բոլոր մակարդակներու վրայ կնոջ աւելի լայն ու գործօն դերակատարութիւնը երաշխաւորել:

6, Համայնքի կեանքի զանազան մարզերէ ներս մասնագէտներուն ներդրումը դարձնել աւելի աշխոյժ ու հետեւողական:

Արդարեւ, այս բոլորը «հսկայ ու անյետաձգելի» գործեր են:

Ո՞վ կամ որո՞նք ձեռնամուխ պիտի ըլլան «հսկայ ու անյետաձգելի» գործերուն:

Բաբգէն Կաթողիկոս պիտի ըսէր. «զայն ընելու պատմական եւ օրինական միջոցն է Ազգային-եկեղեցական ժողով մը, որուն կ'անդամակցին ժողովրդեան մէջէն անոնք, ըլլան եկեղեցական, ըլլան աշխարհական, որ հմուտ են բարեկարգութեան նիւթերուն, տոգորուած են ազգային

մաքուր զգացումներով, երկիւղածութեամբ կը սիրեն իրենց Մայրենի եկեղեցին, նախանձախնդիր են անոր պայծառութեան, եւ օժտուած են քրիստոնէական սուրբ սիրով, որուն շորհիւ կարող են աշխատիլ արդիւնաւոր գործ մը յառաջ բերելու համար եւ սիրաշահելու սիրտերը աշխատութեան եւ գործակցութեան ընթացքին» (Բարեկարգութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Անթիլիաս, 1940):

Զ.- ԻՆՉՊԷՄ ԵԿԵՂԵՑԻ ԸԼԼԱԼ ՍՓԻՒՌՔԵԱՆ ԿԱՑՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ (Հայեացք մը դուրսէն)

Այստեղ կը փափաքիմ անդրադառնալ յօդուածի մը, որուն հեղինակն է Կաթողիկ վանական Թամրա Մըրթըն: Յօդուածին անունն է «The Christian in the Diaspora» («Քրիստոնեան Սփիւրքի Մէջ»):

Ան իր յօդուածը սկսած է ըսելով. «Ինքնին քրիստոնէական յոյսը անիմաստ պիտի ըլլար՝ եթէ դիմագրաւելի վտանգներ չըլլային եւ եթէ ապագան վերջնականապէս երաշխաւորուած ըլլար իբր անփոփոխ ներկայ մը»: Ըստ իրեն, քրիստոնէական յոյսը վստահութիւն մը չէ «բնագանցական անշարժութեան» մը, այլ վստահութիւն է «հաւատարիմ սիրոյ ուժականութեան»:

Խորհած է, թէ իրաւ յոյսը վստահութեան շարժառիթներ կը գտնէ տազնապին մէջ իսկ: Նաեւ թէ Եկեղեցւոյ փորձառութիւնն կ'ըսէ, թէ պատմութեան տազնապներէն ճշմարտութիւնը գինք դուրս բերած է ազատութեան:

Մըրթըն անդրադարձ մը կատարած է իր դաւանութեան աստուածաբաններէն Գարլ Ռահնէրի վրայ: Ռահնէր, ինչպէս իրեն համերկրացի Կաթողիկ եւ Բողոքական աստուածաբաններ համոզուած են, թէ 20-րդ դարու Եկեղեցին պէտք է դիմագրաւէ Եկեղեցւոյ «սփիւրքեան կացութիւն»ը: Կացութիւնը անշրջելի է, եւ չկայ այլընտրանք քան ընդունիլ զայն: Ընդունիլը պարտութիւն մը չէ կամ կրաւորական ճակատագրապաշտութիւն մը: Անիկա շատ կարեւոր նշանակութիւն մը ունի մեր փրկութեան համար: Ռահնէր կը մերժէր յաղթողական տիպի անիրատեսական լաւատեսութիւնը:

Ան համոզուած էր, թէ «սփիւրքեան կացութիւն»ը կղերական գործունէութիւնը հետզհետէ աւելի դժուար պիտի դարձնէ: Անիկա պիտի խափանուի եւ չէզոքացուի աշխարհիկ ուժերու քմայքներէն: Այնուհանդերձ, Եկեղեցւոյ գործը պիտի յառաջ տարուի աննախընթաց նուիրումով եւ պտղաբերութեամբ: Այն առաքելութիւնը պիտի ըլլայ որակական եւ ոչ քանակական: Սփիւրքի առաքեալը այլակրօնին տալիք պիտի ունենայ շատ աւելին քան լոկ հրաւէր մը մտնելու հնացած սովորոյթներու, մաշած ծէսերու, եւ գրաքննեալ աստուածաբանական կարծրամտութեան կեթոյէ մը ներս: Այն առաքելութեան

միակ կարեւորութիւնը տեսած է ան՝ վախճանաբանական յոյսին մէջ: Այն յոյսը Քրիստոսի վախճանաբանական յաղթանակին հաւատքն է:

Ռահնէրի «Հովուական Աստուածաբանութեան Փորձագրութիւններ»էն քաղուած այս միտքերը եւ ընդհանրապէս երկը՝ Մըրթըն տեսած է որպէս արմատական ճիգ ստանձնելու «Եկեղեցւոյ նոր ասպարէզներ»ը:

Ըստ աստուածաբանին, ժամանակակից Եկեղեցւոյ սփիւրքեան նկարագիրը պիտի անհի: Միջին դարերու եւ անոր հետեւած (կարելի է նաեւ ըսել՝ հետեւող) քրիստոնէութիւնը հետզհետէ աւելի արագ պիտի անհետի:

Մըրթընի մեկնաբանութեամբ՝ Ռահնէրի ըսելու զոր ոչ թէ աշխարհի մէջ քրիստոնէական գործունէութեան պտղաբերման անյուսալիութիւնն է, այլ թէ այն գործունէութիւնը բացարձակապէս էական է, որովհետեւ անով կը յայտնուի շնորհներուն ներգործութիւնը երկրի վրայ, աշխարհի կեանքին մէջ:

Է.- ԴՈՒՐՍԷՆ ՀԱՅԵԱՑՔԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Ռահնէրեան հայեացքը եւ Մըրթընի համակրանքը ատոր՝ փորձառութեան մը տեսութիւններ են: Երկուքը եւ այլք (ներառեալ Բողոքական աստուածաբաններ) վկաներ են արեւմտեան քրիստոնէութեան ներկայ վիճակին: Արդ, մենք (նկատի ունիմ անոնք՝ որ տակաւին կը հաւատան Եկեղեցւոյ առաքելութեան) ցիր ու ցան կենցաղավարողներս արեւմտեան կողմն աշխարհի, կը հրաւիրուինք ոչ թէ անտեսելու անոնց ըսածները, այլ ականջ տալու տազնապին, եւ ճանչնալու իրականութիւնը ուր կը գտնուինք, որպէսզի կարենանք եկեղեցի ըլլալ:

Եկեղեցի ըլլալը միջնադարը կամ միջնադար մը տեւականացնելը չէ, բայց, վստահաբար, հաւատարմութիւն է այն իրականութեան որ Քրիստոսի Խորհրդական Մարմինն է, այսինքն առաքելութիւնը վասն Երկնքի արքայութեան մեր մէջ լինելուն եւ գալստեան: Այն առաքելութիւնը կարելի կ'ըլլայ ներքին եւ արտաքին մշտաշարժ բարեկարգութեամբ, որովհետեւ բարեկարգութիւններ որոնք պտղաբեր կ'ըլլան Ս. Հոգիին գործն են, անոր որ «մշտաշարժ» է:

Ը.- ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔ

Հարց կու տամ, որ հաւատքի բացակայութեան, ետ մղման կամ տարտամութեան մեր ժամանակներուն մէջ, շնորհը պիտի ունենանք, աւելի ճիշդ՝ ընկալունակ պիտի ըլլանք շնորհին, որ մեր մէջէն «նմանեալ Մովսէսի» ծառաներ կը հանէ եւ գործի կը լծէ, «տնօրինաբար» զարդարելու ոչ թէ միայն «զիմաստս անեղին», այլեւ հաստատելու առաքելութեան եկեղեցին, նորօրինակ նուիրեալներու նոր լեզուով եկեղեցին:

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՂԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՍՓԻՒՐՔԻ ՄԵՋ

Նորվան Արքեպիսկոպոս Զաքարեան

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին յատուկ ուշադրություն դարձուցա՞ծ է սփիւռքեան կրօնա-հոգեւոր աշխարհիմացութեան մը վրայ, սա անցնող մէկ դարու ընթացքին, դժուար է ըսել:

Եկեղեցւոյ համար, նման իմացութիւն մը ձեւաւորելը 20ական թուականներէն սկսեալ ակնյայտօրէն անկարելի էր, որովհետեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը հաւածանքի ենթարկուած խորհրդային կարգերու հաստատումով, հեղինակազրկման սպառնալիքի տակ կը գտնուէր, վտանգուած էր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի նոյնիսկ գոյութիւնը: Հետեւաբար Մայր Աթոռը տասնամեակներ շարունակ իր ժամանակը պիտի յատկացնէր իր իսկ գոյութիւնը փրկելու հարցին ու դիմանալ, սպասելով աւելի բարւոք ժամանակներու: Միւս կողմէ՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, քսորական վիճակի մէջ կայք կը փնտռէր ինքզինք հաստատելու համար:

Այսօր, անցած են այդ ժամանակները եւ կ'երեւի ատենն է որ եկեղեցին մտահոգուի սփիւռքեան կրօնա-հոգեւոր իմացութիւն մը ձեւաւորելու մասին, աշխարհով մէկ ցրուեալ իրհօտին հայ գոյութեան շարունակականութիւնը ապահովելու եւ զարգացնելու առաջադրութեամբ:

Եկեղեցական հաստատութիւնը, թեմական, ծխական պատկառելի իր կառույցով, ներկայիս կը գործէ եւ կը մատակարարէ, հոգալով հաւատացեալներու կրօնական կարիքները, մկրտութիւն, պսակադրութիւն, յուղարկաւորութիւն, հոգեհանգիստ եւայլն... Հասարակութեան մօտ կրօնական, հոգեւոր այլ պահանջքի երեւոյթ չի դրսեւորուիր: Մեր աշխարհացրիւ համայնքները լիովին բաւարարուած կը զգան կրօնական կարիքներու հանդէպ մատուցուած ծառայութեամբ: Հայերը կարծէք չեն զգար այլեւս որ եկեղեցին իրենք են, ժողովուրդն է, որ եկեղեցին

քարաշէն հարտարապետական կառույց մը չէ միայն, ծէսի համար սահմանուած շէնք մը, հակառակ անոր որ կը մկրտուին աւագանին մաքրութեամբ մաս կազմելով Աստուծոյ ժողովուրդի դասին: Եկեղեցին կը նկատեն իրենցմէ հեռու արտաքոյ հաստատութիւն մը, որուն հետ կապ կը հաստատեն այն ատեն երբ մկրտութեան, պսակի, նուագագոյն պարագային թաղման կարիքներու պէտք ունին:

Զարմանալի է ներքին հոգեւոր այս անտարբերութիւնը, թերեւս նոյնիսկ հոգեւոր ներքին կեանքի մը պակասը: Ասիկա ցոյց կու տայ թէ թերի է Աստուծոյ խօսքին փոխանցումը եկեղեցւոյ կողմէ կրօնական կարիքներու յաջող մատակարարութեամբ հանդերձ: Հաւատքի անգործութիւնը բացայայտ է, իսկ այս անգործութեան գիտակից որոշ մտածողներու մօտ կայ դժգոհութիւն մը հակառակ կրօնապէս բաւարարուած ինքնագոհ մեծամասնութեան: Այս մտածողները կը սպասեն որ եկեղեցին, անկախ ծիսական կարիքներու իր դարաւոր երաշխաւորութենէն, այլ դերակատարութիւն ունենայ սփիւռքեան հասարակական կեանքի մէջ: Այլ խօսքով՝ եկեղեցին դառնայ աւելի գործունեայ հոգեւոր կեանքի կալուածին մէջ յատկապէս, աշխարհի մը մէջ ուր լրատումիչոցները ինչպէս ընկերային ցանցերը երեւութական ալազանութեան մը ետին միամակարդակ ապրելակերպ ու մտածելակերպ կը պարտադրեն:

Եկեղեցին փորձա՞ծ է հաւատքի անգործութիւնն ու անտարբերութիւնը բառնալու հիգ մը գործարկել ծրագրուած ձեւով: Ունի՞ր ատոր փորձառութիւնը ըսելու համար որ անկարելի է հոգեւոր զարթոնքի մը հնարաւորութիւնները սփիւռքեան պայմաններուն մէջ: Թեմերու եւ ծուխերու ամսաթերթիկներու մէջ հովուական գործունէութիւններու մասին ներկայացուածը ծանօթ է, այն չէ որ “հոգեշարժ” կը պատկերէ, ինչպէս պիտի

ըսէր մեր բանաստեղծներէն Ն. Սարաֆեան իր «Քերթողանք» հատորին մէջ (2022):

Իսկ հոգեւոր հովիւները հասարակութեան մէջ սփիւռքեան կրօնա-հոգեւոր մտքեր տարածելու համար այդ նիւթին հետ կապուած մասնաւոր ուսում մը ստացած չեն, քանի որ եկեղեցական իշխանութիւնը մինչեւ այսօր միտքը չէ ունեցած եկեղեցականներու պատրաստութեան մէջ հովուական աստուածաբանութեան ծիրէն ներս ներմուծել սփիւռքեան հայացքներով դաստիարակութիւն մը, աքսորի աշխարհիմացութիւն մը: Դպրեվանքերու մէջ առ այժմ սփիւռքագիտութեան առարկան չի դասաւանդուիր կրթական յատուկ ծրագրով: Մասնաւոր պատրաստուած դասագրքերով: Եկեղեցին հոգեկան վայր մըն է, որ սակայն չի կրնար անտեսել իր աշխարհագրական ու պատմական անմիջական շրջապատը:

Հայ Առաքելական Եկեղեցին իր դարաւոր պատմութեան ընթացքին առաջին անգամ ըլլալով գտնուեցաւ ահաւոր հեղքի մը առջեւ... 1915-ի Ադէտին: Հայոց պատմութիւնը սղոցուեցաւ, մէջտեղէն պատուուեցաւ: Եւ այս հեղքէն ծնունդ առաւ նոր պատմութիւն մը, սփիւռքի հայոց պատմութիւնը: Եկեղեցւոյ առաքելութեան կերպին մէջ աւելցաւ նոր եղանակ մը, ճանչնալ սփիւռքի հայոց պատմութիւնը: Եկեղեցին հարկին տակ կը գտնուի այդ պատմութեան ճանաչողութեան առաջին փոքր ընելու:

Շատ կարեւոր է ճանչնալ սկիզբը, ծննդոցը այդ պատմութեան: Պատմութիւն մը որ ծագում կ'առնէ մահէն, կորուստէն, մութէն: Սփիւռքեան հողավայրի վրայ ծնունդ առնող հայը, պիտի գիտակցի որ ինք կը ծնի խաւարտչին ու եղբրական քառսէ մը, եւ ի սկզբանէ պիտի հաշտուի որ բնախօսական հողովոյթով հակառակորդութեան հայօրէն մեռնելու, կորսուելու եւ մարելու... Այս կէտին ահաւասիկ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին հրաշք կրնայ գործել Սփիւռքի հայոց պատմութեան մէջ, Քրիստոսով փրկչական խորհուրդի, յարութեան հաւատքի գիտակցութեան լուսաւորումով: Մկրտութեան աւագանը որ վայրն է «վերստին ծննդեան», ուր մկրտեալը կը պատուաստուի Յիսուսի խաչելութեան խորհուրդի եւ յարութեան հրաշք գործողութեան վրայ, կը թօթափէ մեղքն ու մահը, ծնունդ առնելով անմահութեան մէջ: Անմահութեան մէջ այս ծննալները իբրեւ Աստուծոյ ժողովուրդ պարտքին տակն են կորստեան վայր նկատուած (Յ. Օշական) սփիւռքը վերածելու փրկութեան վայրի: Հայ զանգուածին, հաւատացեալներու խաւը կ'ապրի՝ հշմարտապէս յարութեան ու անմահութեան հաւատքը հանապազօրեայ իր կենցաղին

մէջ, կ'ընդունի՝ որ յարութիւնը գաղափար չէ, այլ կեանք եւ կենդանութիւն, կենսաւէտութեան խոստում: Չեմ գիտեր եւ չեմ դատեր: Ինչ որ կը զգամ անհրաժեշտ է ուսուցումը Սփիւռքի պատմութեան սկիզբի ճանաչողութեան որպէսզի ընկալուի սփիւռքի ընդհանուր հոգեվիճակը: Որպէսզի հիմնաւոր հայեացքներով սահմանուին տեսութիւնները:

Այս հանգրուանին բարեբախտաբար աշխարհիկ գրականութիւնը աքսորաբանական հարուստ գրականութիւն մը մշակեց սփիւռքեան փիլիսոփայական մտքի բովանդակութեամբ, յիշենք քանի մը անուններ այդ գրականութեան աշխատաւորներէն՝ Շահան Շահնուր, Նիկողոս Սարաֆեան, Զարեհ Որբունի, յաջորդ սերունդէն՝ Վահէ Օշական, Գրիգոր Պըլտեան, Յարութիւն Քիւրքեան, Մարկ Նշանեան եւ դեռ ուրիշներ: Այս դիտողութիւնը կ'ընեմ պարզապէս ըսելու համար թէ եկեղեցին պատրաստ ատաղձ ունի օգտուելու, եթէ իր առաքելութեան մէջ սփիւռքեան եղանակ աւելցնելու մտադրութիւններ ունի: Խոստովանիմ որ սփիւռքի հայոց պատմութեան ծագումնաբանութեան մասին մտքիս ծայրէն իսկպիտի չանցնէր թերեւ, եթէ աշխատասիրած չըլլայի Գրիգոր Պըլտեանի «Հատուածներ Սենեակի Մասին» քերթողագիրքը ուր բանաստեղծը առաջին քերթուածէն իսկ կը սկսի «սկիզբի» հարցով: Ժիշդ է որ այնտեղ արծարծուած սկիզբի հարցը զուտ խօսքի ստեղծումի կը վերաբերի, բայց գործը չի սահմանափակեր ընդհանրացնելու ծագումնաբանութեան հարցը, եւ տեղափոխելու զայն բանաստեղծական կալուածէն պատմականին, տոհմայինին, եւայլն: Նշենք այլապէս որ շատից դադրած է հրապարակային ընդդիմախօսական փոխասացութիւնը կրօնական գրականութեան եւ աշխարհիկ գրականութեան միջեւ: Այս դադարէն կու գայ արդեօք հաւատքի տիրող անգործութիւնը... Երբ երկխօսութիւն չկայ հոգեւոր հոսանքներու միջեւ, անոնք երկուքն ալ կը կորսնցնեն իրենց ուժակա նութիւնը: Եւ կը սկսի անապատը:

Վերջապէս կրօնական տեսանկիւնէն, եկեղեցին առանձնապատուկ մտքեր չէ արտայայտած տակաւին, հակառակ 1984-էն ի վեր մամուլի մէջ պարբերաբար արձակուած աքսորի հաւանական աստուածաբանութեան մը գաղափարին:¹

Տասնամեակներէ ի վեր մշակուող կրօնական գրականութեան մէջ, ամենէն շատ Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետն է որ կ'արծարծէ գոյատեւման մտահոգութիւնը սփիւռքահայութեան հակառակորդ: «Հայաստանը կը պարպուի, իսկ Սփիւռքը կը մաշի» կարգախօսը պատմական է:

1- Փորձեցինք 2015-ին Մոնթրէալի մէջ կազմակերպուած մեծ եղեռնեան «Ներման Հարցը» խորագրուած լսարանին, ներկայացնել Աքսորի Աստուածաբանութեան տեսա կէտ մը, որ հրատարակուեցաւ 2017-ին Մոնթրէալի մէջ «Բան եւ Գիր» մատենաշարի թիւ 9-ին մէջ, խմբագրութեամբ Գառնիկ Ա.Քէյ. Գոյունեանի, ան մնաց անարձագանգ... Անապատային լռութիւն:

Հովուապետի անազանգող ձայնն է «Սփիւոքի Տարի» հոշակումը որ կը հետեւի կարգախօսի մտահոգութեան, ուր Վեհափառը շեշտը կը դնէ խօսքէն գործի անցնելու:

Սփիւոքի մէջ Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ դերակատարութիւնը ճշդելու համար, հարկաւոր է ճանշնալ խնդիրները:

Հայ հասարակութիւնը աշխարհագրականօրէն ցրուեալ հաւաքականութիւն է: Ծրոււմով չեն կրնար ժողովուրդ դառնալ: Իսկ Եկեղեցին իր անուան կոչումովն իսկ դեր ունի կատարելիք: Եկեղեցի բառը կը նշանակէ ժողով Աստուծոյ սեղանին շուրջ, որուն վրայ կը մատուցուի պատարագի սրբազան արարողութիւնը սուրբ հաղորդութեան խորհուրդով: Հոս ի դէպ նշեմ սուրբ սեղանին հետ կապուած պարագայ մը, որ ժամանակին ո՛չ մէկս եկեղեցականներէս չընդդիմաբանեցինք: Վ. Օշականի «Օծում»ը գործին գայթակղալից տեսարանն էր, որու դէմ չկրցանք կրօնական զգայնութեան մեր ցասումը արտայայտել բացատրութիւն տալով սուրբ սեղանին փրկարար դերի մասին: Չփորձեցինք հասկնալ անգամ այդ սրբապղծումին իմաստը:

Սփիւոքը, մտքի, բանականութեան եւ հաւատքի ենթակայական պայմաններով կրնայ ի մի բերուած հաւաքականութիւն դառնալ ներքին միութեամբ: Եկեղեցին հաւատքի ճամբով իր գմբէթին տակ այդ միութիւնը ապահովող հաստատութիւնն է, բայց որքանով կը շահագործէ ան այս հրաշալի գէնքը կազմակերպուած ծրագրով, խոր քային, իմացական դրութեամբ: Ի մի բերելու ցրուեալը, առ նուազն աստուածավախ ճշմարիտ հաւատացեալներու շերտախաւի մօտ: Այս փորձառութեամբ պիտի փոխան ցուէր նաեւ իր միջոցաւ այն իրողութիւնը որ Սփիւոքը մտաւորական, մտքի եւ բանա կանութեան կացութիւնն է, իւրաքանչիւրի համար իր ունեցած չափերով: Այս մտքի ազդ արարող շատագոյններէն է Փրոֆ. Միհրան Տապաղդասախօս Գերմանիոյ Պոխում քաղաքի Համալսարանի եւ հիմնադիր Սփիւոքագիտութեան եւ ծեղասպանութեան Կեդրոնի:

Սփիւոքեան կարեւոր հարցադրումներէն մէկն ալ եկեղեցւոյ համար « Հայ լինելութեան» հարցն է: Հասարակութեան երիտասարդ խաւին մօտ կ'անի զգայնութիւն մը հայ չլինելութեան: Անոնք կ'ակնարկեն թէ սփիւոքեան միջավայրին մէջ աւելորդ բեռ մըն է հայանալը, հոգ մը, յաւելեալ «պարտականութիւն» մը, եթէ ոչ «ծննդեան աղէտ մը» այնքան ծանրաբեռն առօրեայի մը մէջ: Առօրեայ իրենց հետաքրքրութիւններուն մաս չի՝ կազմեր պատմական, գրական ու մշակութային մեծ դեր ունեցած անձերուն ստեղծագործական վաստակը հայ մշակոյթի պատմութեան մէջ: Անոնց ազգային հայրենասիրական տրամադրութիւններով ձեւաւորած եւ աշխուժացուցած անցեալի հայ ժողո-

վուրդի կեանքը, բնաւ տեղ չունի իրենց սրտին մէջ: Այս երիտասարդներու մօտ, ամէն օր քիչ մը աւելի կը մարմնի հայ գիրի ու դպրութեան, ստեղծագործական ընդհանուր ժառանգութեան հանդէպ արդար երախտագիտութիւնը: Լծակից չեն զգար հայ լեզուի աշխատաւորներուն եւ ժառանգորդը՝ այդ հարստութեան: Ժառանգին մերժումը այս երիտասարդ ժառանգորդներուն կողմէ, կարծէք կ'արհամարհէ ժառանգին գոյութիւնը: Իսկ այս արհամարհանքը անգիտօրէն ուրացումը չէ՞ միթէ ցեղասպանուած նախնիքներուն: Հայ լինելութեան արժեւորման սահմանումը ճիտի պարտքն է Հայ Եկեղեցւոյ, որու արժէքաբանութեան դաստիարակութեամբ, կոչուած է Եկեղեցին ծառայական իր առաքելութեամբ անցնել եկող սերունդի զաւակները: Հայ Եկեղեցին ունի հարցումներու պատասխան բանաձեւելու աւանդութիւնը: Օրինակ Գրիգոր Տաթեւացիի «Գիրք Հարցմանց»-ը: Սփիւոքի մէջ « Ու՛ր է հայ լինելու արժէքը» հարցումին պատասխանը կ'ընդգրկէ, որոշումը, ծրագիրը, Թուրք պետութեան հայ ազգաբնակչութեան բնաջնջման, ժողո վուրդ մը հազարամեայ իր բննօրրանէն արմատախլելու, արտաքսելու, անմարդկայնութեան: Այս ծրագիրը դիտել Ռեիրին անմարդկային, անբարոյական տեսանկյունէն: Գործուածը Ռեիր է մարդկութեան դէմ: Զոհը հայ ըլլալէ առաջ մարդ է: Ինչպիսի՞ մարդ է սփիւոքի մէջ ծնած այսօրուան հայ երիտասարդը կամ հայուհին, մանաւանդ զոհի ժառանգորդ, իբրեւ մարդ, բարոյական զգայնութիւնը պիտի չունենա՞յ ընդվզելու մարդկութեան դէմ ուղղուած ոճիրին: Մարդկութեան դէմ այդ Ռեիրը, 1915-ի Աղէտը, որ անէացուց կարճ ժամանակուայ մէջ հազարաւոր տարիներու քաղաքակրթութիւն մը, մի անգամ ընդ միշտ սրբելու որոշումով հայոց լեզուն աշխարհի երեսէ... Զոհին ժառանգորդն է ուրեմն որ պիտի շարունակէ դահիճին կիսաւարտ գործը... Ո՛չ, ամենեւին ո՛չ: Սա անօրէնութիւն մըն է, աններելի, բարոյագիտական տիեզերական սկզբունքին հանդէպ: Եկեղեցւոյ կողմէ «Հայ լինելութեան» հարցումի պատասխանին եզրը, սիրտը կը կազմէ սփիւոքեան ուսմունքին, ուր Եկեղեցւոյ խօսքն ու վարկը որոշիչ դեր կը խաղան հայու գոյութեանական ճակատագրին մէջ:

Հարցումներու կարգէն կարեւոր նիւթ մըն է «Լեզուի» նիւթը:

Սփիւոքի մէջ հայութիւն կերտելու գէնքը լեզուն է: Այս ուղղութեամբ Սփիւոքի Արեւ մտեան հատուածի մէջ պայքարող ոգին գինաթափ է: Աքսորաբանական գրականութիւնը աներկբայ համոզումով Սփիւոքը կը հաստատէ լեզուի վրայ:

Դժբախտաբար հասարարական լայն զանգուածին մօտ, երբեմն ճղճիմ լոզունգներ աւելի հիւրընկալութիւն կը գտնեն, քան էական ճշմար-

տութիւնները, օրինակներէն մին յաճախ կը լսենք «հայ հոգին կարեւոր է, ոչ թէ լեզուն»: Նոյնիսկ մեծ թիւով բանիմաց մարդիկ կան այդ լոգունգին հետեւող: Սփիւռքի դիմակայութեան ամենէն կարեւոր տարր «Արեւմտահայերէնը» կորուստներու ամենէն առաջինը եղաւ: Ի՞նչ դեր ունեցաւ Եկեղեցին այս ընթացքին: Պայքարեցաւ: Ջատագովական յորդորներով, քարոզի կարեւոր նիւթերէն մին դասելով լեզուն եւ այլ միջոցներով, սակայն եւ այնպէս անկորնչելի սահմանուածը պարտուեցաւ կորնչելիէն: Պատրուակ մը չէ՞ միթէ «Հոգիի» վրայ շեշտը, խուսափելու համար լեզուի ծանրակշիռ աշխատանքէն: Հոգիի եւ լեզուի անբաժանելիութեան ցայտուն օրինակը կը գտնենք «Գործք Առաքելոց»-ին մէջ: Աստուծոյ Սուրբ Հոգին առաքելներուն շնորհաբաշխման օրը, որ կը կոչուի Պենտեկոստէի կամ Հոգեգալստեան օր, հրեղէն, կրակէ լեզուներու բաժնուեցաւ եւ իբրեւ շնորհ հանգչեցաւ առաքելներուն վրայ: Նշանակալից դէպք է որ Աստուծոյ Սուրբ Հոգին լեզուի կերպարանքով կը յայտնուի վերնատան ժողովրդեան, այնքան խորն է խորհրդանշանը լեզուին հոգիին հետ առնչուած:

Ի՞նչ անհեթեթ, ունայն կը թուի ըլլալ վերի սա լոգունգը այս հրաշագեղ դէպքին առջեւ: «Հոգիին» եթէ «կարեւոր է», հոգին լեզուով կու գայ: Երջանկայիշատակ Վազգէն Կաթողիկոսը Ֆրանսա հովուական այցելութիւններէն մէկուն ընթացքին պատմական խօսք մը ըսաւ, - «Սփիւռքը այսօր մնայուն երեւոյթ է»: Քառասունէ աւելի տարի ետք այս յայտարարութիւնը առաւել եւս նշանակութիւն եւ իմաստ կը ստանայ: Մեր քաղաքական դեկավարները չէ՞ն մտածեր վերանայումի ենթարկել որոշ դիրքորոշումներ «Ինչպէս Սփիւռքը ինքնանպատակ չէ» կարգախօսը: Այսօրուան կացութեամբ ՍՓԻՒՌՔ ԻՆՔՆՍՊՆԱՆՊԱՆԿ է: Իսկ ինքնանպատակութիւնը հշմարիտ հայրենադարձութեան ծածկեալ մտադրութիւնը կը պահպանէ:

Տարիներ շարունակ «Ինքնանպատակ չէ» կարգախօսելով հայակերտման գործօն տարրերը ոյժէ սպառեցան: Սխալ չէր Վահէ Օշական, երբ տարիներ առաջ Պէյրութի մէջ կը յայտարարէր թէ «Սփիւռքը օտարութիւն չէ, այլ հայրենիք»: Խնդրա յարոյց է յայտարարութիւնը, ինչպէս կը վկայեն շատերը, բայց կ'արժէր մտածել: Ի՞նչ կրնար ըլլալ մտահայեցողութիւնը Վ. Օշականին այս յայտարարութեամբ: Չեմ գիտեր եթէ այս մասին իր միտքը պարզող գրութեամբ մը հանդէս եկած է: Չեմ կարդացած: Յայտարարութիւնը մեկնաբանելու եթէ ըլլանք, հողային ծածկուած մտորում մը ըլլալու է Օշականի մտքին ետեւ: Մարդիկ կրնան մտածել թէ Սփիւռքը ի՞նչպէս «Հայրենիք» կրնայ ըլլալ, երբ ոտքին տակ հող չունի: Ընդունուած տարազ մըն է այն որ «հայրենիք» հասկացողութիւնը

պայմանաւորուած է հողային տարածքով: Ըստ երեւոյթին Վ. Օշական, առանց հերքելու այս տարազը, հայրենիքը կը հասկնայ նաեւ այլ տարազով: Հայրենիքի հողատարածքը հող է, ամէն տեղի հողին պէս:

Ի՞նչն է ուրեմն որ հայրենիքի կը վերածէ հողի տարածք մը: Այդ տարածքին վրայ ապրող մարդկային հաւաքականութիւններու լեզուն, ստեղծագործական զօրութիւնը, միտքը, հաւատալիքները, այն բոլոր տարրերը որոնցմով քաղաքակրթութիւնը կը յօրինուի: Հիւրընկալուած ժողովուրդ մը իր հողերէն դուրս հողի մը վրայ, երբ կիրարկէ

ժառանգուած նախնեաց լեզուն, գործարկելով ստեղծագործական միտքը, հոգի տալով հողին, հիւրընկալուած հողավայրը կը դառնայ ներքին հայրենիք: Կարեւոր է նկատի ունենալ Վ. Օշականի յայտարարութեան ժամանակը: Միմոռնաք որ վաթսուական թուականներէն ետք պէյրութահայ գաղութը մշակութային հնոց մըն է ուր մշակութային կրակը կը բորբոքի հայերէնախօսութեամբ, գրական, թատերական, նկարչական, արուեստի, երաժշտական, ստեղծագործական զօրութեամբ: Աննախընթաց վերելք մը Պուրհ Համուտ քաղաքով: Լիբանանեան հողին վրայ ահա “ներքին Հայաստան” մը: Հողային տարածքով Հայաստանը եթէ գոյութիւն է, «Սփիւռքը» իբրեւ «հայրենիք» ստեղծում է: Պէյրութահայ օրինակի վրայ Վահէ Օշականը սխալած չէր: Պէյրութը յիշեցինք, բայց Միջին Արեւելքի մէջ այլ տեղեր ալ ներքին հայրենիքներ կերտուեցան: Փորձը դժբախտաբար Սփիւռքի արեւմտեան կողմն աշխարհի մէջ տեղի չունեցաւ: Միջավայրի հարցէն անկախ ներքնապէսը կքած է: Այս առթիւ ինչքան նշանակալից է «ստեղծել վայրը ուր ըլլալ» բանաստեղծական տողը Գ. Պըլտեանէն:

Կու գա՞յ արդեօք այն օրը, ուր կեդրոնացիք ծրագրաւորումով իշխանութիւն մը կը ստանձնէ լեզվավարութիւնը, ստեղծագործական կամքով եւ հզօրութեամբ, կորստեան մատնուած Սփիւռքը «հայրենիք» դարձնելու:

ՅՈՒՍԱՆՔ
ԵՒ
ՀԱՒԱՏԱՆՔ...

THE ARMENIAN EVANGELICAL CHURCH TODAY AND TOMORROW

By Zaven Khanjian

.....
And I walk towards the source of the light.

Ու ես կ'երթամ դէպի աղբիւրը լոյսին:

Daniel Varoujan
'The Light'

I. INTRODUCTION

Since 1864 the Armenian Evangelical Church (AEC) has come a long way. Having left behind the labor pains of its birth, the church and its various institutions thrived in the Ottoman Empire, providing the Armenian nation religious, educational, humanitarian, and cultural services. It is noteworthy that Armenian Evangelicals paid much attention to the education of girls in an era when female education was mostly ignored. These proponents of education also introduced co-ed education, music, and physical education in their schools.

Generations of Armenians of all religious backgrounds and denominations were educated to become productive members and leaders in the Armenian community for the benefit of the nation. This highly organized educational system was destroyed during the Genocide of 1915. Yet, nothing could eradicate the lasting benefits of the education provided to the nation by Armenian Evangelicals.

Enter the post genocide era. Most survivors dispersed to different parts of the Middle East. Armenian Evangelicals lost no time rebuilding their personal and community lives. While still living in temporary slums, they established churches with a school next to each. For them, faith and education were inseparable because learning was essential for the cultivation of faith.

Today, we witness centennial celebration of numerous Armenian Evangelical schools in Beirut, Lebanon and Aleppo, Syria. Before the end of the decade after the genocide, Armenian Evangelicals had opened 14 schools in Syria and Lebanon. Many of these schools served the newly created Armenian Diaspora and some still do.

A major leap came into the picture with the indepen-

dence of Armenia and Artsakh in 1991, which opened the doors of the homeland wide open to Armenian Evangelicals.

Today, Armenian Evangelicals are dispersed over the five continents around the globe, divided into five Church Unions and one Fellowship. These are:

1) The Armenian Evangelical Union of the NEAR EAST (UAECNE 1930), which serves Australia, Cyprus, Egypt, Greece, Iran, Iraq, Lebanon, Syria, and Turkey.

2) The Armenian Evangelical Union of North (and now South) AMERICA (AEUNA 1971), which serves Argentina, Brazil, Canada, Uruguay, and the United States of America.

3) The Union of Armenian Evangelical Churches of FRANCE (UAECF 1924),

4) The Union of Evangelical Churches of ARMENIA (ECA 1991), Հայաստանեայց Աւետարանական եկեղեցի (ՀԱԵ) Armenia and Artsakh,

5) The Union of Armenian Evangelical Churches of EURASIA (UAECE 1995) serving Georgia and Russia.

Beyond the Unions, the Armenian Evangelical FELLOWSHIP in EUROPE (AEFE 1998), brings together churches in Belgium, Bulgaria, Germany, Holland and overlapping, France, Greece, and Turkey; it follows the situation of Armenians in Europe, discusses life and ministry of the member churches and reaches out to our people through the gospel.

They all come together in the ARMENIAN EVANGELICAL WORLD COUNCIL (AEWC), established in 1972, where the denomination is joined by the church's missionary arm, the ARMENIAN MISSIONARY ASSOCIATION of AMERICA (AMAA 1918) and the STEPHAN PHILIBOSIAN FOUNDATION (SPF 1970).

Delegates to convention of Armenian Evangelical Church of America, Hammond St Church, Providence, RI, 1928, Photo by L.W. Thurston Photo. (Project SAVE Photograph Archive, Courtesy of Annie Goergizian)

The Armenian Evangelical Church does not operate in a hierarchical order. The Church confesses Jesus Christ as the head of the Church and its different Unions are connected in a loose association under the umbrella of the Armenian Evangelical World Council.

The Armenian Missionary Association of America, AMAA, the missionary arm of the AEC, which shares the vision, mission, passion, and commitment of Armenian Evangelicals around the globe, is a major anchor of unity and cohesiveness between Unions. AMAA supports churches in addition to Educational, Missionary, Social, Benevolent, Cultural and Medical Service agencies and instrumentalities operating independently or within the jurisprudence of Unions. The common denominator is AMAA support of the budgets of most of the above to various degrees. The process links all entities to the AMAA and constitutes a strong global bond. The AMAA is supported by its partners, the Armenian Missionary Association of Canada (AMAC), The Armenian Missionary Association of Australia (AMAAustralia), Armenian Missionary Association of Uruguay (AMAU) and ESPOIR POUR L'ARMENIE (Hope for Armenia) (HFA), France.

II.NETWORKS

Although they are not managed by and are not subordinate to a centralized authority, Armenian Evangelicals own and operate a major network of Religious, Educational, Cultural, Social, Medical, Humanitarian, and other institutions in the service of the nation around the globe. Decentralization offers these institutions diversity, creativity, adaptation, and flexibility to confine with local and geographic requirements and needs where they operate. These institutions have touched individual Armenians and continue to change lives. Here is a quick summary of what and where they are.

SPIRITUAL

One Hundred Twenty-Eight Churches and Fellowships and eight Christian Education Centers, following the Great Commission, preach the Word of God to the ends of their reach, carrying the Good News of salvation, bringing joy and injecting hope in humanity. These churches conduct regular Sunday Morning worship services, Sunday schools for children and teens, youth programs and services, bible studies in addition to summer camps for recreation, education, relaxation and marvel at the wonders of creation. This is the fundamental mission of the Church and all institutions that are built on it.

The churches and the related institutions are spread over twenty-four countries around the world and serve thousands of believers who are not necessarily Armenian Evangelicals in the sense of denominational belonging and legacy, except in the Near East where the Ottoman Millet system is in force.

EDUCATIONAL

Quality education continues to be the hallmark of Armenian Evangelicals. A total of 30 educational institutions of different levels, pave the path to the source of light, illuminating the minds and hearts of Armenian youth around the globe. There are 15 Secondary schools, five Middle schools, two elementary schools, six after-school programs, four Kindergartens, one nursery, and two Universities, one of which, Haigazian University, is the only Armenian institution of higher learning in the Diaspora. The second, co-owned by other Christian denominations, is the renowned seminary in Lebanon, The Near East School of Theology NEST.

Over the years thousands of students graduating from this educational system have entered the sphere of life, serving communities and occupying leadership roles in various capacities and in different professions. What distinguishes these institutions is the breadth of Christian values, the fear of God and the spirit of community service instilled in the student population.

SOCIAL SERVICES

Orphans and widows, the poor and the vulnerable, the defenseless and the afflicted, the oppressed and persecuted are all under the mercy of the creator who calls on humanity in numerous bible verses to take care of them. Following the teachings of Jesus Christ and emulating his example in life in reaching out, Armenian Evangelicals have introduced a variety of programs and services that reach out and offer social services all around.

Medical centers in Syria, Lebanon and Armenia serve the communities around the clock and a two-week Medical Mission of medical professionals, nurses, doctors, dentists, pharmacists have been seeing patients in Armenia for the past 15 years. Twenty-four Social Service Centers mainly in Armenia, Artsakh, Syria, and Lebanon have been serving the war-stricken population and the poor. Old Age homes, center for the blind and a sanatorium serve the needs of the elderly and physically challenged in partnership with sister denominations.

CULTURAL

The sixty-eight-year-old Haigazian University is the harbinger of publications in the field of Armenian history, art, theology, study of Diaspora communities, literature, and other topics. The *Haigazian Armenological Review* is an academic journal specializing in Armenian Studies, drawing significant contributions from Armenia-based scholars as well as diasporan experts. Since inception in 1970, forty-three volumes in Armenian, English, French, Arabic, and occasionally other languages have been published. The University is led by Rev. Dr. Paul Haidostian, who has ably managed the institution, maintaining an enviable reputation and a quality of excellence at the University. The Union of Armenian Evangelical Churches of the Near East and the Armenian Missionary Association of America have also published a library of books covering, theology, Christian studies, sermons, Armenian History, Literature, genocide studies and many other topics. Two current prolific Armenian Evangelical authors are Dr. Yervant Kassouny of Beirut, Lebanon and Rev. Dr. Vahan Tootikian of Detroit, Michigan.

Armenian Evangelicals have contributed generously to the bilingual print media in the Near East, Europe, Armenia, and the Americas. Periodicals and journals include, Chanasser, Badanegan Artsakank, Luys, Panpere Revue, Soorhandag, Forum, AMAA News, Zhats Mer Hanabazort.

III. CHALLENGES

The above is a testimony that the Armenian Evangelical Church is in a respectable condition, faithfully undertaking its mission, sowing goodness all around and disseminating the Word. This small tribe of Armenian Evangelicals within the small tribe known as Armenians has stood as a robust, healthy, caring, and compassionate entity taking good care of the nation as a whole and is destined to continue its mission, unblemished.

Not so fast, I would add. Challenges lie ahead, the outcome of which is totally unpredictable. Some of these challenges might be universal and some unique to Armenian Evangelicals. Let's review.

IDENTITY CRISIS – DENOMINATIONAL

The 175th anniversary of the founding of the AEC in Yerevan, Armenia, is behind us. The Opera spectacle, the collective brainstorming, the worship and dedication services, the gala, feasts, and fellowships are all history. A decent presence was celebrated and most returned home. But what is home like?

What is lacking in young pastors and congregants, specifically in the Americas, is a sense of belonging. A sense of belonging to the Armenian Evangelical Church, which in 1864 was baptized as the Հայաստանեայց Աւետարանական Եկեղեցի by its founders. New pastors, educated in an atmosphere of freedom of choice with no clear Union direction in certain theological institutions, have adopted dogmatic pronouncements which led the Church to experience adversity, division, and even schism. Some others have not had an Armenian Evangelical background and the theological education received has not provided a sense of belonging. Consequently, they exist in a vacuum, acting independently with unrestricted connections out of the sphere of the Union and AMAA.

IDENTITY CRISIS – CULTURAL

Although the huge influx of Armenians from the Near East and Armenia since the 1980s revitalized the Armenian Diaspora of the US and Canada, the melting pot in the West continues to dissipate national identity and dilutes the culture of the immigrants. This reality is not unique to any denomination but devours all. The Armenian Evangelical Church has a national identity. Its founders were keen to uplift the Armenian identity and called the Apostolic Church 'the Mother Church'.

DEPOPULATION OF THE NEAR EAST, CRISIS IN THE CAUCASUS

Although the Armenian Evangelical Union and churches in the Near East maintain their vibrancy and stand tall in their exercise of faith, service, and mission, they no longer embody the power and force that they had a few decades ago. There was a time where Near East Armenian Evangelicals funded the AMAA supporting programs and services or contributed to its endowment Fund. The constant turmoil in the Near East, the geopolitical crisis and the resulting socio-economic poverty have led to a mass exodus from the Arab countries that had whole-heartedly welcomed the remnants and survivors in the aftermath of the genocide. The Armenian Evangelical population in the Near East has tremendously decreased with proportional reduction in educational and spiritual presence and support. In the light of what we are currently witnessing, the trajectory is not positive.

The demise of Nagorno-Karabagh, ARTSAKH as we know it, and the impending existential threat to Armenia are also serious blows to the ever increasing and blissful spiritual and physical service the church offers in Armenia.

The tunnel is murky, and the road is thorny but Armenian Evangelicals march on.

The Armenian General Benevolent Union (AGBU): A Reflection

By Rouben Adalian

“What is the difference between an organization and an institution? A range of criteria might sort them out: a local arrangement versus a national asset; an instrumentality versus an investment; a forum versus a platform; the tactical versus the strategic; the commonplace versus the perpetual; the practical versus the propositional; the collaborative versus the collective; a meeting place versus a venue; a sound stage versus a theater. There are countless ways to distinguish and segregate the two types of association, and the answer is not necessarily always as clear cut as the outlined distinctions.

The question is posed because the letter of invitation to contribute to the special issue of Hairenik’s “100 years of diaspora” in effect contained the answer when it described the AGBU “as an emblematic philanthropic diasporic foundation.”

That surprisingly emphatic characterization bears the stamp of an historic accomplishment that transcends particular, occasional, and even recurrent, success. Earning such stature within the fragile framework of a disaggregated society differentiated by segments and layers, little of which actually intersect, and yet continues to assert claims to a common identity, marks a rare achievement. Comparable examples are few in the Armenian experience, counting the Hairenik Association itself among those exceptions as a point of comparison.

Unraveling the taught phraseology profiling the AGBU is the present challenge. Even the sequence of the phrase is laden with an investment of meaning that consciously elevates the role and importance of the establishment.

A historical reconstruction would go a long way in explaining how over the course of more than a century the AGBU acquired this distinctive profile

that credits it with grounding of a caliber that arguably endows it with a certain permanence, a characteristic virtually impossible to aspire to in Armenian life, and so very rarely actually attained by those scarce yet durable features that constitute the fundamentals of a society where there is little agreement on those fundamentals and which are doubted and debated incessantly, at least by those thinking about them.

Proceeding with the common understanding of the word ‘emblematic’ and relying on its standard definition as an element symbolically representative, and in this context, by implication representative of a set of values, it says something rather large that over time the AGBU acquired such status by fulfilling a basic function that articulated and met those same values in a manner that reflected back upon it with ever growing importance. That trajectory validates its central concept while also revealing the continuous necessity of its application, which in due time transformed the original entity into a perpetuating enterprise, thereby generating the basis of its acquisition of institutional status.

Needless to say, the label of emblematic is most closely associated with the AGBU’s ‘philanthropic’ function. While there were any number of associations created by Armenians all across the globe over the course of the past 200 and some years dedicated to philanthropic purposes, the starting ambition of the AGBU, the ‘generalization’ of the purpose of such an entity decentered it from locality and grounded it in the taller objective of meeting philanthropic challenges from a viewpoint that calibrated its response within the broader scope of the development that precipitated the challenge. In so doing it nationalized the underlying humanitarian crisis that bedeviled Armenian society in the course of its disintegration across the 20th century and into the 21st.

A meeting of the AGBU Central Board of Directors in Paris in 1921 (Agbu.org)

By placing in relief against the canvas of the evolution of Armenian life as it unfolded into a series of crises, then the AGBU succeeded in addressing core concerns.

While that may be putting its emblematic character in a positive light, the very idea that a 'philanthropic' organization assumed such dimensions in Armenian society, however, bespeaks of the depth and length of the crisis that is the persistent condition of Armenian society. It need not be dramatized as the constancy of decay that must be perpetually repaired, effectively seeming to paint the container a sinking ship staying afloat thanks to the constant running of engines that pump out penetrating water. At the same time, the fact that the philanthropic needs ballooned to emblematic proportions also bespeaks of some very harsh truths about the Armenian condition to the effect that this ambulance service can never rest, for injury is regularly inflicted and the practice of bandaging the wound is a constant necessity, as healing the affliction requires remedy of the sort that humankind has yet to invent.

To speak of philanthropy in relation to the AGBU strictly as a response to grave humanitarian needs (as was the reality at the time of its founding),

however, does in part an injustice to the degree that the AGBU itself underwent a profoundly significant transformation which within the Armenian context enriched the philanthropic tradition, for even before the institutionalization of charity beyond the neighbor in need, the thirst for education in Armenian society had precipitated much earlier the practice of educational philanthropy in the absence of a sponsoring state fulfilling the societal requirement for the training of new generations to meet the needs of advancing civilization. The void of a taxation system that spread the support responsibilities of society by involving the majority of citizenry necessitated the invention of a replacement mechanism that inverted the typical methods of state revenue generation, and instead of resources flowing up, the situation required that it flow down. This voluntary participation in the act of contribution to creating and sustaining instructional ends played a more powerful role as it held the promise of remolding the raw element of Armenian society in a manner that propelled its integration, and from this objective an unusual alliance formed across the divides of a highly stratified social order when the mass and the

elite collaborated for entirely non-commercial ends. If the search must continue for determining the sources that explain the attainment of 'emblematic' status by the AGBU, this complex social understanding may be among them.

Much more can be said about the 'philanthropic' aspect, but attention should be turned to the 'diasporic' dimension of the AGBU, which is quite pronounced both historically and in contemporary times, but which also contains an unintended and strained distortion, a description that might itself be applied to the idea of diaspora. The original point of its 'generalized' objective was never to be of the diaspora or for the diaspora. Quite the contrary, the original thrust aimed at rescuing the indigeneity of the Armenian people not so much because that was at risk as much as the fact that the central crisis was unfolding in their historic domicile. When holocaustic dislocation disrupted the biological basis of its linkage to homeland communities, the organicism that had innately inspired the generalized conception of philanthropy stood severely challenged. Only with the grave loss of indigeneity did the AGBU become emblematically diasporan as an entity. There are distinct, politically determined reasons why the AGBU in particular remained sustainable in the context of the violent disintegration of the rest of Armenian society and that attribute of good fortune has been properly credited*. That vital and unique capacity made all the difference in redirecting the attention of the AGBU to address the pressing need with increased urgency and considerable practicality.

The long 'diasporic' existence of the AGBU has been skillfully analyzed** and can be set aside for the moment in order to reflect upon the organization's currency. Herein the vast oceanic tides that have remolded the world order since the 1990s need to be accounted for because the narrower 'diasporic' imagination that was constrained by distinct channels through which the Armenian people traversed the globe is no longer the sole gauge of direction as the reappearance of an accessible homeland has instead wholly bent the unipolarity of diasporic migration and induced a circularity that unmakes the stricter definition of diaspora by introducing the possibilities of social continuum across the entire space of the Armenian existence.

Arguably more so than any other Armenian community-based undertaking, the vast remaking of the AGBU as much as a homeland presence as a diaspora network holds the greater promise of what the outlook is likely to be for the Armenian people. While charity again compelled the initial impulse to fulfill humanitarian concerns, the re-focus on the educational front re-invokes the core contributive potential of the AGBU in harvesting even greater resources that now flow in several directions, but with an emphasis for the betterment of the Armenian people inhabiting what remains of its historic lands. That is a rebalancing process worthy of the attention of a high wire act given the multiplicity of risks involved and the registered

successes despite those shoals.

That capacity to pivot so visibly without inducing the dreaded subliminal vertigo commonly feared by Armenians facing conflict and confrontation may be ascribed to that fourth characteristic credited to the AGBU, its quality as a 'foundation.' The double meaning of the word could not have been more useful for our purposes. While a quick sketch might interpret the characteristic as the locus for the concentrated accumulation of resources, which need be said far exceed the numerical assignments of monetary funds, governed by methods designed to assure continuity, and optimistically in perpetuity, such labeling by register of tax codes would miss the more necessary meaning of the word in this instance because an entity that secures such measurable prominence can only have emerged if its own foundations, the very pillars upon which it was constructed -- moral, financial, and intellectual -- were not solidly reliable from the beginning and maintained by a constant integrity that continued to strengthen its evolving structure. By this argument, the agility to pivot, which it has done more than once, rather than its capacity to concentrate and then disburse resources in a purposefully targeted manner and visible program of delivery to its intended audiences, is the real test and evidence of its foundational importance for the Armenian people.

The AGBU has served as one of the grand theaters of the Armenian people where the several acts of its great drama in modern times have been enacted in a manner worthy of the depths of its tragedies. Whatever reasons may be found to critique its changing scenery, cast of personalities, complicated script, and quality of production, there is little question that it was done with an element of dignity that was the scarcest commodity amongst a persecuted people who re-emerged as a viable population on the world scene thanks to its interventions. It would not have happened without the AGBU. That it does not rest upon laurels and yet again seeks to meet those expectations for more segments of the Armenian people still counting on its emblematic role says it remains steady upon a mission still attached to its roots. Therein lies the difference between an organization and an institution.

*see Rouben Paul Adalian, "By the Nile and the Sea: The Currents and Tides of Modernity and the Role of the Armenian Diaspora of Northeast Africa," Armenians of Egypt, Sudan and Ethiopia, vol.1 (Beirut, Haigazian University Press Press), pp.23-58

**see Raymond H. Kevorkian and Vahé Tachjian, eds., The Armenian General Benevolent Union: One Hundred Years of History, 2 vols. (Cairo-Paris-New York: AGBU Central Board of Directors, 2006).

THE ARMENIAN RELIEF SOCIETY:

A legacy non-profit with fresh opportunities to grow in the 21st century

By Georgi Bargamian

When the Armenian Relief Society was founded in New York City on New Year's Day in 1910, members of the fledgling diasporan Armenian women's organization did not know they would soon be responding to the humanitarian needs of thousands of Armenian Genocide survivors and then exiles of a fallen First Republic of Armenia. From the start, the ARS has had to act reliably and effectively in times of emergency and strife in service to the bordered and borderless Armenian nation.

First established as the Armenian Red Cross, the organization held its first convention in May 1915 with 33 chapters in Boston, MA, and quickly initiated the humanitarian work it remains known for today. In now-iconic black-and-white photographs, its earliest members are documented on the front lines of history, wearing the white nurse uniforms and veils representative of the comfort, diligence and resilience associated with those who provide sustenance to the bereft and perseverance to the hopeless to survive.

In 1946, the organization was incorporated as the Armenian Relief Society, powered by growing numbers of volunteers in new ARS-affiliated entities around the world. The Armenian nation's global scale drove the ARS's development to be "with the people" and "for the people" wherever dispersed compatriots temporarily or permanently migrated and settled. Each ARS-affiliated body operated rather independently, with aims and objectives dictated by local conditions, but all acknowledged the U.S.-based ARS as the coordinating and leadership body.

REORGANIZING TO STRENGTHEN IMPACT AND SCOPE

To harmonize the objectives of its affiliated entities and fully leverage the dedication and imagination of its thousands of volunteer members, the ARS was reorganized in 1979 into regions or at-large chapters, with a Central Executive Board established and based in the United States to implement and coordinate the ARS's objectives on an international scale. Although the reorganization resulted in some initial complications and growing pains, it was a necessary step to coordinate the ARS's efforts more effectively across the Armenian nation. The reorganization also placed the organization in a stronger position to address not only the Diaspora's pressing issues but also to respond to the needs of compatriots living in Armenia, beginning with the ARS's emergency relief efforts in the aftermath of the 1988 earthquake in the then-Armenia S.S.R.'s Spitak and Gyumri regions.

The ARS's earthquake response tested the restructured organization and resulted in not only an impactful coordinated international relief effort in response to the deaths of an estimated 25,000 Armenians and thousands more injured and without shelter, but also a strong influx of new members who saw the difference the ARS's organized local earthquake relief efforts made and wanted to be part of its action-based work.

With the 1991 independence of Armenia, the ARS returned to the second republic 70 years after having left the fallen first republic in 1921. An ARS Armenia regional entity and chapters were established in the homeland and the ARS's international agenda expanded to include brick and mortar projects in ear-

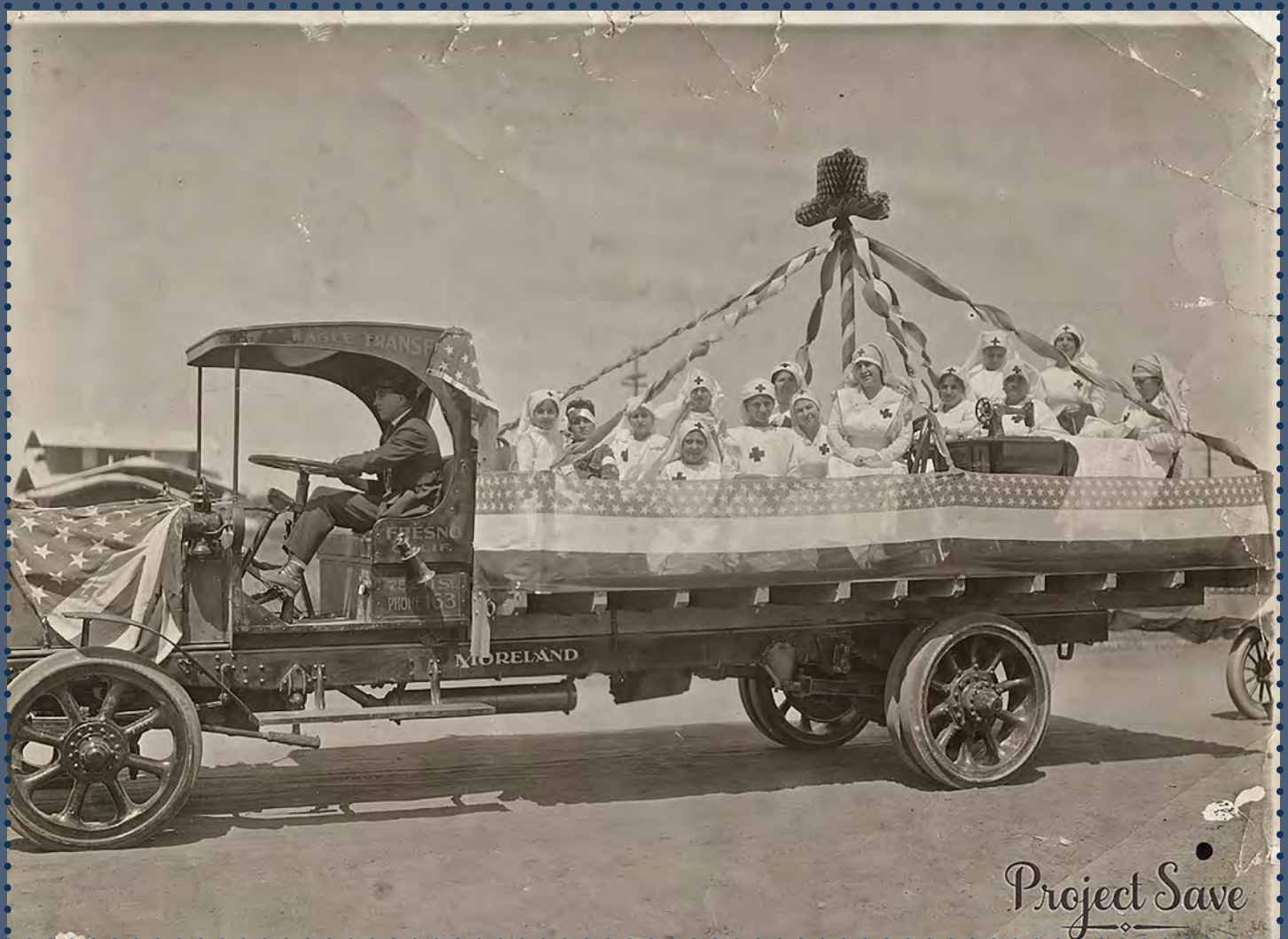
thquake-ravaged Gyumri, including schools and a center devoted to maternal and child healthcare and wellness. In Artsakh's capital city and targeted villages, the ARS implemented and expanded its "Sosseh" kindergarten project to address the educational needs of the fledgling republic's youngest students and filled a critical need for families to thrive in place. The ARS's efforts for wounded soldiers, the children of fallen soldiers, and families impacted by war and other disasters were also implemented in both Armenia and Artsakh, beginning with the First Artsakh War and continuing through the 2020 Artsakh War, the Artsakh ethnic cleansing blockade committed by the government of Azerbaijan starting in December 2022, and the attempted genocide of Artsakh's Armenians following Azerbaijan's unprovoked military attack on Sept. 19, 2023 designed to drive the people of Artsakh from their indigenous lands.

As various allied governments implement strategic efforts to diminish the presence, territorial ownership, and spirit of the Armenian people inside and outside Armenia, Armenian organizations are similarly at risk of becoming overwhelmed, dispirited, and doomed to devolve into a shrunken state. The ARS is no exception and must recalibrate.

ORGANIZING THE GRASSROOTS

To reach new generations of members and supporters, the ARS has worked for several years to enhance its public relations and social media presence. These two subjects are ever-present and discussed in various ARS organizational settings. However, less discussed is an intentional and strategic ARS outreach and communications plan consisting of on-the-ground community organizing and relationship building to complement a social media strategy. It takes time and personal connection to help an individual – whatever their generation – connect the dots between the ARS's vital work and that individual's potential positive contribution to that work in time or money or both. The ARS members of yore knew this and were responsible for bringing in legions of members dedicated to the ARS's mission and substantial dollars to support its programs.

Instagram and Facebook posts and PowerPoint presentations sporadically shown to community members by an ARS representative on a local or regional level have not effectively created the emotional and intellectual response needed for impactful membership or financial attachment to the ARS. While hundreds of community members joined the ARS in the aftermath of the 1988 earthquake in Armenia, today's more recent disasters have not resulted in the same influx to join and

Project Save

The women of the Fresno, California, Armenian Red Cross chapter sit proudly with their daughters and a sewing machine on their float c. 1916-1918 (Courtesy of Project Save Photograph Archive)

lend support. Why? Is it because today's untapped member and donor has numerous options to consider as individuals and groups establish non-profit organizations or unorganized social media fundraising campaigns that allow participation and connection with a "click?" Is it because some community members find it difficult to connect to the ARS's programs and relate more quickly to those promoting hyper-local initiatives on a social media account or in person, thereby establishing immediacy, connection, and virtual conversation? Are people attracted to assisting a smaller non-profit and think that the ARS does not need the contribution as much? These are only a fraction of the questions that focus groups and direct conversations with community members could inform for future assessment and action.

WHAT'S MISSING?

ulfill the organizational objectives set forth in its bylaws. Although many of those objectives overlap, the organization's general aims are "to aid in the social, educational, health and welfare efforts of the Armenian people." The evidence of accomplishment for that tall order is in the ARS's various local, regional, and international programs funding Armenian schools, a maternal and child health center, health and wellness clinics, social service centers, higher education scholarships, Armenian youth camps and camper scholarships, and Armenian senior citizen homes, as well through its provision of financial assistance to Armenian orphans, wounded soldiers, and the children and families of soldiers who died defending Armenia or Artsakh, or died or were wounded defending their Armenian community against human-made or natural disaster somewhere in the vast Armenian nation.

Throughout the 20th century and nearly a quarter century into the 21st, the ARS is different from most other Armenian legacy non-profit humanitarian organizations and newer small non-profits in a couple of specific ways. First, the ARS is a member-driven organization with thousands of members in chapters located in 27 countries. It is an organizational model that avoids by design non-member structures whose organizational priorities are determined by a board of directors or similar governing body. This organizational structure keeps the ARS accountable internally to its members and entities and externally to its communities and donors. Second, as an international organization devoted to the borderless Armenian nation, the ARS can elevate successful local programs to international scale for coordinated and coherent global impact. Relatedly, the ARS can also take its emergency response efforts to scale using its regional and chapter entities and directing aggregated aid efficiently where needed in times of trouble (most recently to Lebanon, Syria, Artsakh, and Armenia).

But even with those advantages, as a legacy organization, the ARS must examine itself to remain effective and relevant. The ARS turned 114 years old on New Year's Day 2024 and faces the same issues that other decades-old organizations encounter, such as staying nimble and persuading newer generations of community members that it can still renew and innovate. The ARS bylaws setting the organization's objectives were largely established in the last century and could benefit from a dedicated review, not so much to focus on what is in the

bylaws today, but more so for what is missing.

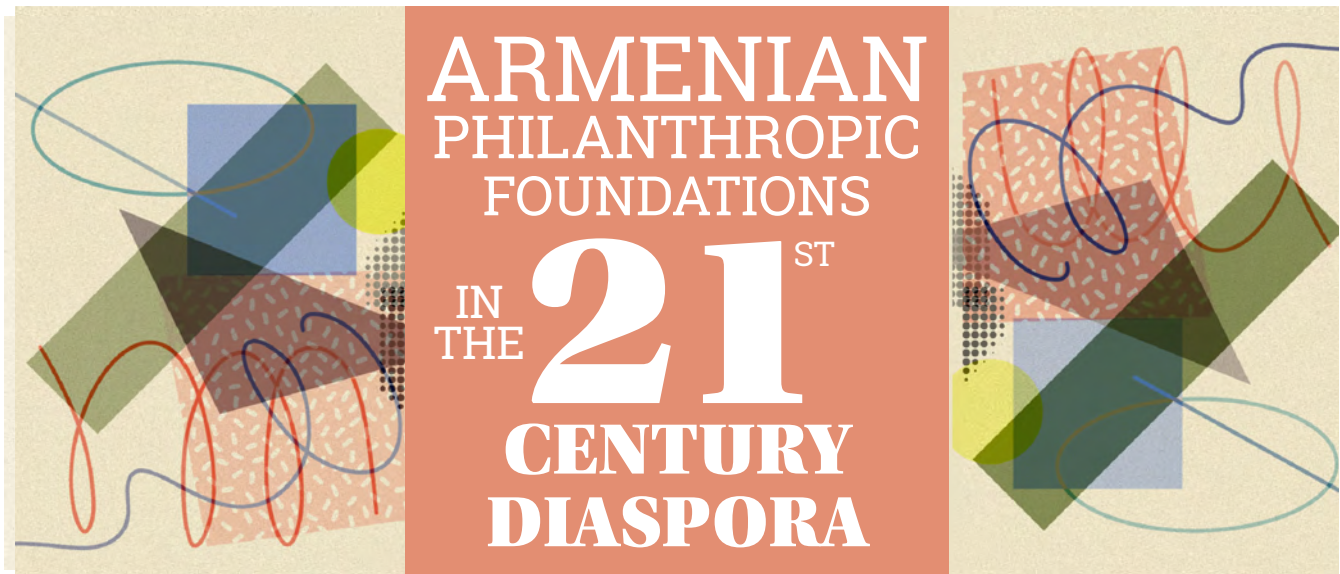
For example, today's ARS bylaws do not include a dedicated objective centering on the welfare and well-being of women and girls. Some may argue that the ARS's current broad organizational objectives already allow for such programming, but specifying an organizational objective clearly and pointedly on this subject can be the springboard from which new and needed ARS initiatives can launch across the Armenian nation. While many ARS entities observe International Women's Day and the Central Executive Board engages with related programming at the United Nations in its capacity as a registered non-government organization (NGO), there is much work to do to address the problems of women and girls in a specific and systematic manner. The ARS Central Executive Board in 2017 supported passage of a domestic violence bill in Armenia's Parliament as an essential human and women's rights matter, but statements must be supported by structured initiatives and education to address issues that interest the entire Armenian Nation. Doing so could attract new ARS members and supporters and deepen the ARS's influence and impact inside and outside the organization.

A VOICE FOR HUMAN RIGHTS

In addition to updating its bylaws and coordinating its social media strategy with grassroots organizing, the ARS has a powerful, but still largely untapped, avenue to reach more members and supporters inside and outside the Armenian nation by lifting up the one objective that was added to the ARS bylaws in the 21st century: "to encourage and advocate human rights and social change in civil society around the world as a non-governmental organization." Added at the ARS's 2008 international convention to provide an official organizational foundation for its work at the United Nations, this objective should not be confined to the UN's increasingly irrelevant halls. Rather, the ARS should use the permission this objective provides to move beyond the reactive crisis response work it does so well and set a proactive agenda that identifies, raises, and advances needed change for social and economic justice across the Armenian nation – a lens that is not applied widely or consistently by most Armenian non-profits today.

There is no valid reason why the ARS's work at all levels cannot include "encourage[ing] and advocat[ing] human rights and social change." Emphasizing this point could add a missing and crucial policy and educational dimension to the ARS's local, regional, and international fundraising and programmatic priorities, thus attracting new supporters and adding the ARS's voice to the ever-increasing complexities and challenges of today's world.

As the ARS carries the lessons of its past deeper into the 21st century, it has the tools to keep distinguishing itself from most legacy and newer Armenian non-profits. With its thousands of volunteer members working horizontally and vertically within an international structure, the ARS can break through its current ceiling by using its collective voice more effectively on relevant human rights and social change issues in every locale with an Armenian presence. Taking that much-needed voice to the organizational scale that entities and members provide would truly transform the ARS and ensure its relevance and growth for the rest of the 21st century – and beyond.

By Razmik Panossian

Armenian philanthropy has generally been guided by the “Tebi Yergir” (toward the homeland) mantra for the past 35 years. First articulated by the ARF in 1988 as a political direction, drawing on a similar slogan some 90 years earlier, the refrain made perfect sense. Armenia needed help. The 1988 earthquake and the subsequent upheavals into the mid-1990s – political crises, economic collapse, war over Nagorno-Karabakh – mobilised Armenians everywhere in the Diaspora. Aid was sent, the traditional political parties decamped in Yerevan, and various diasporan organisations, including foundations and foundation-like institutions, directed their activities toward Armenia.

The philanthropic focus on Armenia has continued during the last three decades, with no, or very little, public debate about the purpose of diasporan support. It was – and still is – a “given” that the Diaspora must support Armenia. On occasion, there has been resentment among diasporan organisations, leaders and intellectuals of Yerevan’s tendency to view the Diaspora as a “milking cow,” with no political input in Yerevan’s policy making. Symbolic gestures such as Armenia-Diaspora conferences, rhetorical speeches declaring “unity,” and the granting of medals to diasporan leaders tended to be the norm. One could even argue that the corrupt and oligarchic regime in Armenia until the 2018 revolution had successfully co-opted some of the leadership of traditional diasporan aid organisations.

While no major Armenian philanthropic institution shut down its operations in the Diaspora and moved entirely to Armenia, their resources did shift, in varying degrees, to Armenia. The AGBU, ARS, H.

Hovnanian Family Foundation, Karagheusian Foundation, Jinishian Memorial Foundation, Near East Foundation, Armenian Educational Foundation, among others, opened offices in Yerevan and began major operations throughout the country. Moreover, new organisations were established specifically to aid Armenia, including the Children of Armenia Fund (COAF), Tufenkian Foundation, foundations established by Noubar Afeyan and Ruben Vardanyan, as well as smaller and more “niche” initiatives such as the Atken Armenian Foundation that focuses on music.

Part of the philanthropic lay of the land of the Diaspora are the newly emerged hayasdantsi young philanthropists, mostly based in Silicon Valley and Los Angeles. Their giving is grounded in individual preferences and connections, informal in its process, and certainly less institutionalised in its scope. At this stage, not enough is known about this aspect of Armenian philanthropy to draw general conclusions. However, these “disrupters” in the field of technology (where they have made their money) will also be the likely “disrupters” in the field of philanthropy in the not-so-distant future, at least in the USA.

There are Armenian philanthropists in Russia as well, about whom little is known in the West. They tend to give to specific projects related to their native village or school or similar undertaking in Armenia. It seems that some are starting to break out of that mould.

II

Ten years ago, when I joined the Calouste Gulbenkian Foundation in Portugal to head its Armenian Communities Department, I undertook a scoping exercise to assess the needs faced by Armenians in the Diaspora and in Armenia – in that order. The

Five-Year plan (2014-2018) that emerged out of the scoping exercise, and then renewed with some tweaks for another five years (up to 2023), was clearly “diaspora-centric.” Three considerations led me to that conclusion.

First, the considerable needs in the Diaspora, especially in the areas of education, language and culture. It was – and it still is – clear that institutions were weakening due to the lack of material, and crucially intellectual, resources to sustain them. Action was needed in this domain. Second, the thousand-year history of the Diaspora as a whole provided some impetus. While a strong state is of crucial importance, it has been diasporan organisations that have led the creation of modern Armenian national identity, that have spearheaded our renaissance (zartonk) and contributed to cultural production, that have rebuilt communities after the Genocide, and have maintained the idea of independent statehood alive for centuries. These dynamics can and should continue; turning our backs to them is cutting the branch on which we as a people are sitting. The final consideration was Gulbenkian’s drive to bring value-added to the Armenian communities it is meant to serve. The Foundation could have more of an impact in the Diaspora than in Armenia, addressing needs that others were largely neglecting.

This is not to say that we stopped supporting initiatives in Armenia. Far from it. We selected specific projects in line with our strategic objectives. But the balance has clearly been in favour of the Diaspora. Of the 25 million Euros Gulbenkian spent on grants and scholarships between 2014 and mid-2023, 76% (19 million) went to the Diaspora, and 24% (6 million) to Armenia. The largest

recipient countries in the Diaspora were Lebanon, France, the US and Turkey.

Gulbenkian is unique in the Armenian philanthropic world insofar as it actually is not an Armenian organisation. It is a large Portuguese Foundation with a small Armenian Department. As such, the Armenian section is exposed to broader trends in philanthropy and benefits from such debates. For instance, the philanthropic world has generally moved away from making charitable contributions (except in situations of emergency), and toward seeking transformative change through what is called impact philanthropy. It is the proverbial move from giving fish to the hungry to giving them a fishing rod and the means to use it. In our case, this has meant fewer grants to “plug holes” and more focus on solving problems. It has also meant developing programming that is inspired by the “theory of change” approach – i.e. what problems are we addressing, and what are the means to get to the solutions.

In our new Five-Year Plan (2023-2027) the Armenian Communities Department is focusing on two sets of problems: (i) the revitalisation of the Western Armenian language and culture, including education in the Diaspora (inadequate or no pedagogic reform, absence of tools and materials), and (ii) the lack of critical thinking and research, especially in Armenia. Supporting Armenian Studies research (through scholarships and grants) is an element of the latter. Our emphasis on Western Armenian, as well as our diaspora-centric approach remain, and we will pay particular attention to augmenting Diaspora’s ability to think for itself and in itself – an ability it once had but

The Armenian Communities Department of the Calouste Gulbenkian Foundation organized a week-long workshop in Western Armenian language acquisition. (Photo from the ArmenianWeekly)

relinquished in the euphoria of 1991.

Addressing identified problems is the proactive side of philanthropy. It is based on a clearly articulated vision and mission, and the discipline to adhere to it (which, admittedly, is difficult at times). As societies change, problems change too, and as such philanthropic organisations have to periodically change their priorities and even missions if they are to remain relevant and effective (for instance, changes in both Armenia and Turkey in the past five years meant that we changed our programming in both of those countries). However, there is also a reactive side to philanthropy which is important. When unexpected crises emerge, philanthropic organisations have to have the tools to be able to deal with emergencies, particularly if humanitarian assistance is part of their mission. The economic difficulties faced by Armenian students to pursue higher education in Lebanon for instance, meant that we changed our undergraduate scholarships from being exclusively merit based to also being needs based. As always, it is a question of striking the right balance between various dynamics; in this case between proactive and reactive grant-giving.

Finally, having a non-Armenian Board of Trustees at Gulbenkian means that we constantly have to answer the “why” question based on logic and evidence, without making the assumption that our reasons will be automatically understood. For example, when we are asked “why do we want to support an Armenian school?” our answer cannot be “because the school deserves support.” It has to be along the lines of “the school is going to achieve X or Y with our support, and this is going to lead to improved language learning.” It is a results-driven answer that must emanate from our declared strategic objectives. In short, it is based on the Foundation’s insistence on having impact, be it at the project level or, eventually, at the societal level. Spending money is easy. Spending money well is not.

III

In the past two years, since Armenia’s defeat in the 44-day war in 2020, a subtle but noticeable change is taking place in the Diaspora’s relationship with Armenia. The symbolic expression of this was Aram Catholicos’s designation of 2022 (and subsequently 2023) as the “Year of the Diaspora.” This appears to be in stark contrast to the “tebi yergir” of 1988. It is too soon to discern if such a shift is also taking place within Armenian philanthropic organisations. Perhaps some rethinking is taking place and we will see programming changes during the next several years. Of course, it is not an either/or question – Armenia or the Diaspora – but a question of, once again, balance. Will the pendulum swing back a little in the direction of the Diaspora?

Armenian philanthropic foundations (at least the ones that I know) are currently facing seven challenges. How they come to terms with these challenges will determine their effectiveness during the next decade.

1. How to adapt to the new (geo)political environment in Armenia. Considerable assets were lost due to the fall

(Graphic courtesy of the Armenian Communities Department of the Calouste Gulbenkian Foundation)

of Karabakh. Foundations have to come to terms with this, including their decisions that led to investing in regions outside of Artsakh per se.

2. In light of the above, developing new strategies and even mission statements might be necessary. What problems do they wish to address? Needs assessments have to be done and some refocusing might be necessary, as each foundation decides its own priorities.

3. The impact question must always be asked, even though answering it is almost always difficult, particularly when it comes to social change. How will foundations assess their impact? What questions should they ask?

4. In the case of newer foundations, institutionalisation is essential if they are to outlive their founders. Founders tend to be larger-than-life figures with clear visions. After they are gone, their vision has to be interpreted and implemented by others. Proper governance structures are needed to facilitate such institutionalisation.

5. During the next several years, some diasporan foundations will face leadership changes. Managing such changes is always tricky, to balance continuity with change.

6. Philanthropists are always successful businessmen/women. However, business models are not necessarily the best models for philanthropy. In business, competition is the norm and innovation is meant to be protected; in philanthropy collaboration is the norm and innovation is meant to be shared.

7. Finally, there is the need to consult each other – something that rarely happens at the institutional level in Armenian philanthropy. Consulting entails exchanging information, sharing best practices and avoiding duplication when possible. Perhaps the time has come to establish an overarching body that can facilitate information exchange. One example is the Philanthropy Europe Association (Philea).

Foundations are an essential part of civil society. They can be effective to meet some of the needs of society, as well as being agents of progressive change. They have the luxury of long-term thinking, planning and acting. The secret to their success is their ability to adapt and transform as the world around them changes and evolves.

Armenian Studies in America: Past, Present, and Future

By Marc A. Mamigonian and Khatchig Mouradian

“Prof. Gordon H. Fairbanks, associate professor in the modern languages department, is preparing the text for what is believed to be the first course in Eastern Armenian even taught in this country,” wrote the *Cornell Daily Sun* on March 23, 1953.

Armenian language classes at Cornell would not endure. According to a September 17, 1953, article in the *Hairenik Weekly*, “Unfortunately, it was sorely apparent that no students of Armenian parentage were numbered among those studying the Armenian language. Inquiry of the two teachers brought out the information that all attempts on their part to interest Armenian students at Cornell in learning their mother tongue have met with failure, this even despite the fact that the University is prepared to hand out scholarships to those who might wish to study the Armenian language.”

It is safe to say the study of the Armenian language and civilization in American Academe has come a long way in the seven decades since, even as some of the challenges faced at Cornell in the early 1950s remain today. In this article, we present a brief overview of key successes and challenges of that journey and offer some thoughts on the road ahead.

The teaching of Armenian in American universities actually dates back to the late 19th century: “Armenian, both the modern and the classical language, has been taught at Columbia since 1894.” Such noteworthy scholars as A.A. Bedikian at the University of Chicago and at Columbia University, Robert Pierpont Blake, Archibald Cary Coolidge, and William L. Langer at Harvard, and Sirarpie Der Nersessian at Wellesley College and Dumbarton Oaks pioneered various aspects of Armenology in the U.S. in the 1920s, 30s,

and 40s. Two efforts to establish permanent centers for Armenian Studies, in the 1930s and 1940s, spearheaded by Charles A. Vertanes and Gosdan Zarian, respectively, failed to produce the desired results; while the appointment of Armen Jerejian (Djeredjian) at Columbia in 1948 was intended to lead to the creation of a chair in Armenian Studies, but did not.

Only after 1955, with the establishment of the National Association for Armenian Studies and Research (NAASR) and its successful campaign to raise funds to establish a chair in Armenian Studies at Harvard (today the Mashtots Chair in Armenian Studies), was a permanent position for Armenology created in the U.S. While the dogged efforts of the NAASR founders were responsible for the success of the effort, the organization was also the beneficiary of fortuitous timing in the sense that it was able to capitalize on the Cold War-era growth of Area Studies, which developed after World War II in response to the changing post-colonial world—a world in which the U.S. was seen to be competing with (in particular) the Soviet Union for influence. It may well be that this is the reason that Harvard and other universities showed an institutional interest in Armenian Studies that they might not have shown at an earlier time and which, perhaps, they no longer have in a post-Cold War world.

Shortly after the culmination of NAASR’s fundraising campaign for the Harvard chair in 1959, the organization announced in 1960 that UCLA would be the site of the second Armenian Studies chair, formally established in 1969 as the Narekatsi Chair. In 1962 Nina Garsoian began teaching at Columbia as visiting professor, and in 1965 she was made assistant professor; with support from NAASR and the Armenian General Benevolent Union (AGBU) the Armenian

program was able to exist on a full-time basis. (In 1979 a chair was established, initially called the Centennial Chair and later renamed for benefactor Gevork Avedissian.) Thus, by the close of the 1960s there were active programs at Harvard, Columbia, and UCLA.

Doubtless, establishing these chairs required tremendous effort and resources from the community—but the investment was deemed well-worth it. “It’s the only way we’re going to catch our most brilliant youngsters, the ones who are going to be our new leaders, who are going to train the next generation,” wrote Garsoian in 1979. “And they’re the ones we need if we’re going to keep the Armenian tradition alive in America, where the gap from the old country is growing longer and longer. The first generation experienced it, the second remembered it. Well, if we don’t teach it to the third generation, the fourth generation won’t know anything at all!”

The third and fourth generations Garsoian refers to not only reaped the benefits of these hearths of Armenian Studies, but went on to create more. The 1980s and 1990s saw a proliferation of Armenian Studies chairs, with the establishment of the Alex Manoogian Chair in Modern Armenian History and the Marie Manoogian Chair in Armenian Language and Literature at the University of Michigan; the Armenian Educational Foundation Chair in Modern Armenian History University at UCLA (now the Richard G. Hovannisian Endowed Chair in Modern Armenian History); the Haig and Isabel Berberian Chair in Armenian Studies at California State University, Fresno; and the Arthur H. Dadian and Ara Oztemel Chair in Armenian Art and Architectural History, and the Hagop and Miriam Darakjian and Boghos and Nazley Jafarian and Son Haig Chair in Armenian History at Tufts University, thereby expanding both the geographical scope of Armenian Studies in the U.S. as well as range of subjects covered.

Since the turn of the millennium additional chairs have been created at Clark University, the Robert Aram and Marianne Kaloosdian and Stephen and Marian Mugar Chair in Armenian Genocide Studies; at Boston University, the Charles K. and Elisabeth M. Kenosian Chair in Modern Armenian History and Literature; at the University of Southern California, the Turpanjian Chair in Contemporary Armenian Studies; at the University of California, Irvine, the Meghrouni Family Presidential Chair in Armenian Studies; and as this article was being written, the Promise Chair in Armenian Music, Arts, and Culture at UCLA was announced.

In addition to these chairs are the William Saroyan Professorship in Armenian Studies at UC Berkeley, endowed visiting positions at Columbia (Ordjanian Visiting Prof.), Fresno State (Kazan Visiting Prof.), and the University of Chicago; the Armenian Research Center at the University of Michigan, Dearborn; and the Armenian Program at California State University, Northridge.

However, we would be remiss if we portrayed the history of Armenian Studies in North America only as an unbroken series of triumphs. Not all efforts to establish chairs and Armenian studies centers materialized—some remained in the realm of ideas, while others ended up being executed on

Garsoian speaking at

a much more modest scale. Nor did all programs that were established survive: The Tarzian Chair in Armenian History and Culture, established at the University of Pennsylvania in 1972, for example, was effectively wound down about a decade after its inception following the departure of Vartan Gregorian to lead the New York Public Library. Some chairs remained unfilled for many years: the Avedissian Chair at Columbia University was only filled recently, after remaining vacant for a quarter of a century following Garsoian’s retirement.

The UPenn and Columbia scenarios, briefly described above, highlight in bold relief some of the challenges facing the existing Armenian chairs and programs. A chair, once established, is supposed to exist permanently and remain dedicated to the purposes agreed upon by the university. The dissolving of the Tarzian Chair cannot help but raise questions about whether a chair in Armenian Studies is in fact going to exist in perpetuity; and such questions, in turn, can lead to a wider sense of skepticism, if not cynicism, about the efficacy of investing in such chairs.

the 1964 NAASR International Conference on the Armenian Language (NAASR archives)

Similarly, the remarkably long hiatus between the retirement of Garsoian and the appointment of Alison Vacca as the second holder of the Avedissian Chair at Columbia, a period during which several searches failed to result in the hiring of a scholar who would become the chairholder, fueled a deep-seated sense of skepticism in the Armenian community (and among some in the academic community) regarding the university's (or, perhaps, *any* university's) depth of commitment to the subject. At a time when many Armenians feel marginalized or ignored on the world stage, the sentiments of the community cannot simply be dismissed.

In 1958, as NAASR's campaign to raise the requisite funds for the establishment of the Harvard chair neared its close, Hamilton Gibb, then the Director of Harvard's Center for Middle Eastern Studies, wrote to NAASR Chairman Manoog Young that "it will be, I believe, the first chair to be founded in this way [i.e., by a community-wide fundraising effort] in America, and that fact itself gives to the chair additional—and piercing—significance. You can be

sure that this is fully appreciated here at Harvard." Indeed, Gibb proposed that the chair be called "The Armenian Community's Chair of Armenian Studies."

One may state that sixty-five years later, there remains a sense among Armenian community members that the Armenian chairs (most of which were funded by singular benefactors rather than "crowd-sourced" efforts) are or should be accountable to that community—or, at least, that they should engage with the community. In fact, there has always been a wide range in the levels of engagement of Armenian Studies chairholders with the wider Armenian community, with some willing and eager to hold community-based events or to take public roles as advocates for Armenian issues and others ill-at-ease with such activity. There simply is not a one-size-fits-all solution.

There are, however, certain expectations that would be difficult to dismiss as we survey the lay of the land and look toward the decades ahead. A commitment to filling the chairs with qualified scholars—and ones committed to advancing Armenian-language instruction in their respective institutions—can't be far from the top of the list. One would think centering the Armenian language in Armenian studies broadly defined is stating the obvious, but recent trends indicate that the obvious needs to be stated—emphatically. This includes both modern *and* classical Armenian. The latter, alongside the study of pre-modern Armenian history, has lagged in recent years, and opportunities for advancement seem scarce in a field where attracting graduates and generating jobs for graduates remain a challenge in general.

In April 1954, Richard N. Frye of Harvard gave a talk before the Boston branch of the Armenian Students Association entitled "The Study of Armenian History, Language, and Culture—Its Need and Importance," a talk that motivated several of the attendees to establish a group that became NAASR. Frye declared, "[t]he Armenians have a long and rich heritage that is deserving of world recognition... yet this is unknown to most of the world" and that "Armenian needs to be an established and respected discipline in the universities ... [and] stand on its own as an integral part of university curriculums," while also emphasizing that "Armenian history has to be approached within the context of world history" and arguing for an inter- or multi-disciplinary approach to Armenian history and culture.

The issues and tensions raised by Frye seven decades ago, before chairs and programs in Armenian Studies yet existed, in many ways still exist today. The creation of permanent positions in Armenian Studies has not resolved the myriad challenges and problems faced by Armenians; yet it is impossible to imagine the significant progress that has been made occurring without these centers of scholarly production. This is why we believe that the future of Armenian studies in America is not bright, nor is it dim; it is what we make of it. As higher education in the U.S. faces significant challenges as it tries to navigate culture wars, an erosion of trust in higher education, and the potential and pitfalls of Artificial Intelligence, one cannot expect smooth sailing for Armenian studies. But as a community, we *can* rise to the occasion.

Diaspora NGOs Helping the Homeland:

from 1988 – the present

Graphic by Proper Company, exclusive to the Armenian Weekly

By Armine Ishkanian

Shortly before and ever since Armenia gained independence from the Soviet Union in 1991, the various Armenian diaspora communities around the globe have been engaged in providing aid to assist in the country's development. This aid has taken several forms including financial, technical, and advice and non-governmental organisations (NGOs), which are also sometimes referred to or known as non-profit organisations, have been the key institutional mechanism through which this aid has been provided.

In this article, I was asked to discuss NGOs in the post-1988 Diaspora and to consider them in the light of current pressures, needs, demands and forces in the Diaspora. In discussing diaspora NGOs, I begin by placing the discussion of diaspora NGOs into a global context and tracing their historical development over the past three decades. I then turn to discuss key challenges facing NGOs. My analysis of Diaspora NGOs is informed by current debates and assumptions about the roles, value, and probity of NGOs more broadly.

The varied roles of NGOs: relief, service delivery, and ADVOCACY

NGOs are a type of civil society organization that are formally registered with the relevant legal or regulatory bodies in the country or countries where they operate, and which have some professional/paid staff alongside any volunteers. In the 1980s, very few people had heard about NGOs. However, given the political shifts taking place in that decade, which were informed by neoliberal ideology, the number of NGOs globally rapidly grew and by the early 1990s, policy makers had come to see NGOs as a panacea or magic bullet in helping to address

poverty and underdevelopment. The rapid proliferation of NGOs that began in the 1990s was driven by two ideological assumptions. First, that democracy was strengthened through citizen/civic action and second, that governments are ineffective and inefficient in delivering services to citizens, which led to the rollback and privatization of state services and the outsourcing to non-state actors such as NGOs.

Those who write about NGOs tend to classify them into three main types or areas of specialization: advocacy, humanitarian relief, and service delivery. In reality, however, there is overlap and the roles are not mutually exclusive as NGOs that provide humanitarian relief often also provide service delivery and engage in advocacy on behalf of their beneficiaries. Yet, this conceptual distinction is important because it is the advocacy function of NGOs specifically that has drawn the most criticism and questions about their value, probity, and function, a point to which I will return later.

Over the past three decades, Diaspora NGOs have provided aid to Armenia with three, interconnected aims:

- For the immediate relief in the face of crises (e.g., to support the victims of the 1988 earthquake, people displaced by war, etc.)
- For socio-economic development and poverty reduction
- For capacity and skills building

And as I discuss below, all this began in the wake of the 1988 Spitak earthquake.

THE 1988 EARTHQUAKE AS A CATALYST

In the aftermath of the devastating 6.8 magnitude earthquake on 7 December 1988, many diasporan individuals and organizations sent assistance to Armenia. Others traveled to Armenia to provi-

de medical care, equipment, supplies, medicine, as well as psychological counseling and support for survivors of the quake. Those who were actively engaged in relief efforts later described the earthquake as having played an influential role in their involvement with Armenia. For instance, the late Mihran Agbabian, the founding president of the American University of Armenia, wrote the following:

My interest in Armenia was casual before the December 7, 1988 Spitak earthquake. My parents traced their ancestry to Cilicia, and my Armenian activities had taken place mostly in the Armenian communities of the Middle East and the United States. I had no nationalistic feelings toward Armenia...The 7 December 1988 Spitak earthquake was not unexpected...I knew that the tragedy in Northern Armenia would make its permanent impact on me¹ (Agbabian 2002: 12-13)

Another diasporan, Carolann Najarian, who played an instrumental in providing support in the wake of the earthquake and long afterwards describes how the relief effort was, “For the Armenian diaspora, the call for help was the most compelling we had ever had” (Najarian 1999: 29).² In its founding story, the Armenian International Women’s Association (AIWA) also mentions how the organisation, which was established in 1991 by three women living in the Boston area - Eva Medzorian, Barbara Merguerian, and Olga Proudian, came to fruition “in the aftermath of the catastrophic 1988 earthquake”.

The assistance, which began after the earthquake, intensified after Armenia’s declaration of independence.

DIASPORA NGOS IN THE INDEPENDENCE ERA

With independence in 1991, came the intensification of the conflict with Azerbaijan and the subsequent blockade. The needs of the population in Armenia and Artsakh were great and the Diaspora NGOs that came to be established in the early 1990s provided much needed assistance and support to the population of the Republic of Armenia as well as to Artsakh. These first generation NGOs include organizations providing health care services and support, such as the Armenian Health Alliance (established by Carolann Najarian) and the Armenian American Wellness Center (established by Rita Balian) as well as those providing advice and research such as the ARPA Institute (Analysis Research & Planning for Armenia) founded in 1992 and Policy Forum for Armenia, which was established in 2008 and focused on “strengthening discourse on Armenia’s economic development and national security” so as to shape public policy.

Even the American University of Armenia (AUA) which began operations in 1991, is technically a non-profit organisation, in that it was created through the American University of Armenia Corporation (AUAC), which

Anait Madoyan of France, front, and Nicoghos Davidian of Belgium lug buckets of cement in their volunteer rebuilding efforts, following the December 1988 earthquake. Spitak, Soviet Armenia, c. 1989; photo by R. Atayan, Armenpress. (Project SAVE Photograph Archive, Courtesy of Aram Ohanian)

was established as a California Public Benefit Corporation organized exclusively for educational and charitable purposes under the United States Internal Revenue Code Section 501(c)(3) and has its head office in Oakland, CA. The AUAC continues to own and jointly operate AUA in Armenia.

Over time, a second wave or generation of Diaspora based or led NGOs were created. Unlike the first-generation NGOs, which had a very strong focus on humanitarian relief and service delivery (e.g., health and wellbeing support), the NGOs created in the 2010s, such as RePat Armenia (established in 2012), Teach for Armenia (established in 2013), and Strong Mind (established in 2019) have been much more focused on capacity building, skills development, and in knowledge exchange including integrating diasporans into the homeland. This focus is reflective and in response to the shifting needs of the country and its population.

One of the most successful non-profit initiatives to be

1- Agbabian, Mihran S. A New Beginning for a New Generation. (Oakland, CA: American University of Armenia Corporation, 2002), pp. 12 – 13.

2- Najarian, Carolann S., Call From Home: Armenia and Karabagh My Journal (Cambridge, MA: Arpen Press, 1999), p. 14.

created by diasporan individuals is the TUMO Center for Creative Technologies founded by Sam and Sylva Simonian in 2011 which is fully funded through the Simonian Educational Foundation. TUMO now has branches throughout Armenia as well as globally including in cities such as Coimbra, Los Angeles, Lyon, and Zurich.

Since 1991, Diaspora foundations, such as the Calouste Gulbenkian Foundation, Fondation Bullukian, H. Hovannian Family Foundation, the Jinishian Memorial Foundation, the Tufenkian Foundation and others have also played a key role through funding both local and Diaspora NGOs and individuals through grants and scholarships for work to support Armenia's socio-economic development.

Having traced the development and evolution of diaspora NGOs' involvement in Armenia beginning from the 1988 earthquake, I now turn to consider some key issues around NGOs as actors.

Challenges Facing NGOs:

SUSTAINABILITY

A key issue facing NGOs globally is sustainability. It is rare for NGOs to have stable funding through endowments. Most NGOs tend to rely on receiving grants or membership dues to survive and continue operations. Some NGOs have started to look at creating affiliated social enterprises to generate funding which would enable them to be self-sustainable and address issues of donor fatigue.

HARMONIZATION AND COORDINATION OF AID

A second key area of concern regarding the work of NGOs is that NGOs often tend to work autonomously and there is not always the level of coordination needed between NGOs working in a particular sector or between NGOs and the State. This way of working can lead to fragmentation, duplication of efforts, and weaken the overall impact that NGOs can have. The 2005 Paris Declaration on Aid Effectiveness focused on the harmonization and coordination of aid to avoid duplication, waste, and inefficiencies. In Armenia, it is important to consider to what extent Diaspora NGOs coordinate and harmonize their efforts not only with each other but also with domestic NGOs and the Government. To be clear, I am not suggesting that the Government should dictate what Diaspora NGOs should do, but that communication, coordination, and harmonization of efforts can be of benefit. Coordination and communication emerge as concerns when NGOs do not consult the target communities and beneficiaries about the type of assistance to be provided. A criticism directed at Diaspora NGOs and individuals has been that at times the aid provided, while intended to do good, has also come with a measure of paternalism or "we know best" attitude.

ACCOUNTABILITY AND TRUST

The final challenge facing NGOs globally is that of accountability and trust. In an ideal world, NGOs should be accountable to their beneficiaries, their staff, their members, their board of trustees, and to their donors. In reality, however, there often tends to be a greater level of upwards accountability (i.e., to donors and trustees) rather than horizontal accountability (i.e., to their teams and beneficiaries). This is an important consideration in that accountability refers to what issues NGOs choose to address and how they choose to address them.

In recent years, NGOs around the globe have come under attack by both governments and commentators for serving nefarious, foreign interests. While most of these types of criticisms have been targeted towards domestic NGOs in Armenia, in general the NGO as a category of actor has come under attack and this is evidenced by low levels of trust in NGOs. For instance, according to the 2021 Caucasus Barometer 24% of respondents said they fully distrusted to only 4 % who reported that they fully trust them.

Trust is essential to the work of NGOs as they rely on public support for the success of their work and scandals are harmful to public perceptions and attitudes. The Hayastan All Armenia Fund, which was established in 1992 in Armenia, subsequently expanded globally. One of its affiliates is the Armenia Fund, Inc. that was founded in Los Angeles in 1994 as a 501(3) tax-exempt, non-governmental, non-political organization created to provide humanitarian assistance to Armenia and Artsakh. The recent scandal related to the All Armenia Fund raises questions about how funds from the Diaspora are utilized and allocated. This might be an isolated case, but questions of accountability, transparency, and trust are relevant to the work of all NGOs and cannot be treated lightly.

Conclusion

In this article I surveyed the work and contributions of Diaspora NGOs over time, highlighting the key contributions as well as challenges. For the large part, Diaspora NGOs are driven by patriotism and a genuine desire to help Armenia and Armenians. In general, Diaspora NGOs have shied away from engaging in direct advocacy and from taking political positions, preferring instead to focus on providing financial and/or technical assistance. Yet, this isn't to say their work is not driven by certain ideologies, beliefs, or assumptions about what type of aid is needed and how that aid should be provided.

It has not been my aim in this article to consider to what extent are NGOs meeting their stated mission and objectives; that would require further research and a much more space. Rather, my aim has been to illustrate how the motivation and desire to help have been translated into action, how the work of Diaspora NGOs has evolved over time to meet current needs, and to understand the challenges that face NGOs as a category of actor.

FACETS OF DIASPORIC CULTURE

Locating Armenian Diaspora Literature

By Talar Chahinian

In a 1969 issue of the Beirut-based *Ahegan*, the active literary voices of the time engaged in a debate that examined the limits of Armenian diaspora literature. Reflecting on the first fifty years of diasporic literary production following the genocide, they found that their contemporary moment fell short of producing Western Armenian works that were rooted in the local and thus failed to capture the diasporic realities of their present. “Where is the literature born out of Bourj Hamoud’s realities?” they asked.¹ Indeed, as a form of representation, literature often faces the question of how its content and form align with its surroundings. For any given literary work, we ask: whose human experience finds representation here, and through whose language, artistic form, or tradition? The Armenian language’s negotiations with its environment, in terms of its attachment to territory or its engagement with other cultures, produced complicated contact zones following the genocide of 1915. The question of how to define Armenian literature in exile became a preoccupation for each generation of writers creating in dispersion.

In the early years, writers of the surviving generation (those who had established themselves prior to the break) and those of the orphan generation (those who survived as children) approached the concept of “local” in literature as a search for literary belonging. In other words, they imagined their feelings of homeles-

---

1- Aleksanian, Vazken, Haroutiun Armenian, Krikor Chahinian, Vazken Dedeyan, Kourken Kasabian, Hatoutiun Kurkjian, Hasmig Seropian, and Sahag Toutjian. “Pazmats’ayn Zruyts’ ‘Sp’iwrk’ē ew Ir K’raganut’iwnē’ Niwt’in Shurch [A Polyphonic Debate about Diaspora and its Literature], *Ahegan* 4.1 (Spring 1969): 43-63.

ness triggered by their abrupt displacement as a desire for rootedness within a tradition and sought to adopt a clear literary orientation that cultivated literature bound to either particular or universal values.² For the orphaned generation, seeking literary universalism too closely resembled the previous generation's romanticization of cosmopolitanism, a political and aesthetic theory which seemed bankrupt from their post-genocide perspective. Instead, they were keener to develop a literary vernacular that connected their plural metropolitan identities and reframed it through the lens of displacement. For the group of writers gathered around the Boston-based *Hairenik Monthly*, gravitating toward the particular meant producing national literature in exile, which translated into an archival mandate that attempted to reproduce the "lost local" and represent life in Armenian towns and villages of the Ottoman Empire prior to the 1915 break. For others, particularly those gathered in Paris around the literary journal *Menk*, the multiplicity of referents for locality within the experience of dispersion occasioned a new brand of Armenian transnational literature. In their case, France, where they were based, served as the backdrop of their prose, informing the content of their stories as a means of representing the harsh experience of exile. In his 1929 novel, *Portse* (The Attempt), for example, Zareh Vorpuni presents us with a radical rewriting of the literary figure of the flâneur. Rather than leisurely strolling the streets of the city, his protagonist, an Armenian refugee, dwells on the streets of Marseille looking for employment, facing discrimination, struggling with extreme hunger, and desperately searching for human connection.

By 1965, the post-genocide Armenian dispersion was already shaped into an organized diaspora, whose intellectual output was centered in the Middle East, where Armenian political parties cultivated a literary apparatus consisting of day schools, a standardized curriculum, cultural organizations, higher education institutions, publishing houses, and an extensive Armenian-language press. In this environment, because the Armenian language was seen by many as a necessary tool in the political and dialectical shaping of a homogenous diaspora juxtaposed against Soviet Armenia, artistic production bore the mandate of serving the nation-building project in exile. Initiated by the Writers' Association of Syria and Lebanon, a new *hayetsi* (Armenian-oriented) model was adopted as the rubric for literary creation. The *hayetsi* mode of production framed the emergent literary scene as the connecting thread to the pre-1915 Western Armenian literary tradition and called for works to address Armenianness through unifying categories of na-

tional identity such as language and victimhood. Practiced predominantly through poetry, *hayetsi* literature developed its patriotic tone by highlighting the grandeur and resilience of the Armenian nation, lamenting the traumatic break caused by the genocide, and carving an imagined homeland on the symbolic territory of the Armenian language. One of Mushegh Ishkhan's most celebrated poems, "The Armenian Language Is the Home of the Armenians," frames the Armenian linguistic realm as a the only sovereign space where scattered Armenians can practice cultural autonomy. The poem, which opens with "The Armenian language is the home of Armenians from around the world," claims language as a sanctuary where the Armenian "soul" can remain safe from assimilating into "foreign crowds."³ While popular in its circulation and integration into textbooks, and ultimately, diaspora's literary canon, *hayetsi* poetry has had a restrictive effect on Western Armenian language's creative potential, precisely because it severs a work's form and content from the site of creation and situates it in a reflexive space of abstraction. Through it, the Armenian language at once functions as both symbol and referent.

From the perspective of criticism, the *hayetsi* project was conceived of as being synonymous with the fashioning of a distinct diasporic cultural space. The Writers' Association of Syria and Lebanon, in calling for the cultivation of the *hayetsi* brand of literature, also drew the parameters of what was to be called diaspora literature: "That which we term diaspora literature is the continuation of Western Armenian literature. We call 'diaspora literature' works that have been informed by our dispersion."⁴ For them, diaspora literature was unequivocally in Western Armenian, and its representation of dispersion was through a patriotic discourse of loss and return. Several decades later, the Beirut-based editor of *Ahegan*, Krikor Chahinian, proposed alternate distinguishing markers to name diaspora's literary output. He suggested that literature produced in the diaspora that reflects on the provincial life of Armenian communities in the Ottoman Empire be referred to as "spiwarki hay kraganutiwn" (diaspora's Armenian literature) and that Armenian literature that speaks to the diasporic experience be called "spiwrkahay kraganutiwn" (diaspora-Armenian literature).⁵ Lorne Shirinian argues for an expansion of the "Armenian diaspora literature" designation and claims it more aptly describes English-language works written by Armenians living in North America. Reading first-generation writers like William Saroyan, Peter Najarian, Peter Sourian through the framework of minor literature as proposed by Deleuze and Guattari and referring to literature that a minority constructs in

2- See the debate "Azkayinn u Michazkayinē Kraganut'ean Mēch" [The National and International in Literature], which unfolds over multiple issues of *Zuart'nots* in 1929.

3- Osgi Ashun [Golden Autumn], Beirut: Sevan Press, 1962, (11).

4- Teoleolian, Minas. "Mamulē Sp'iwī k'i Mēch" [The Press in Diaspora], *Nayiri* 4.7-8 (August-September 1948): 628-641.

5- Chahinian, Krikor. "Spiwarkahay kraganutean sgzpnavorutiwne" [The Origins of Diaspora Literature]. *Pazmaveb* 1-4 (1996): 70-88.

a majority language, Shirinian argues that many North American writers represent Armenian diasporic life using a mode of defamiliarization that deterritorializes the English language, allowing them to be read as part of the Armenian diaspora's literary canon.⁶

Indeed, in the United States, where the state's integrationist policies had not created a favorable environment for language transference, second and third generation Armenian writers continued publishing English-language novels and memoirs that treated the concept of their North-American locale as a site for becoming.⁷ Writers like Michael J. Arlen in *Passage to Ararat* (1975), Peter Balakian in *Black Dog of Fate* (1997), and Nancy Kricorian in *Zabelle* (1998) turn to their environments (New Hampshire, New Jersey, and Massachusetts respectively) as the location where their processes of belonging play out through difference. As their autobiographical narrators or protagonists embark on a search for self, traces of their Armenianness, often in the form of culinary dishes or Armenian words, intrude upon the English text as reminders (and remainders) of an other-worldly past. Popularized most prominently through genocide narratives like Micheline Aharonian Marcom's *Three Apples Fell from Heaven* (2001) or Aline Ohanesian Orhan's *Inheritance* (2008), diasporic literary production in the English language has in more recent years branched out to explore negotiations of the hyphenated self in its intersections with gendered or sexual identities like in the work of Nancy Agabian or Taleen Voskuni. In all these examples, it is the story's North American locale that serves as the platform for tensions of multiple identities to converge and open up.

In contrast to *hayetsi* literature, where the Armenian language performs as the location of the work, English language literary output is grounded in various locales. Such is also the case with and contemporary Western Armenian literature that dominates publication and circulation trends in the diaspora. With newer waves of migration westward from the Middle Eastern communities as well as in and out of Armenia, the hybrid Armenian diaspora communities worldwide have generated texts about displacement that imagine a layering of locales in their attempt to either reconstruct or represent the perpetually exilic path of their Armenian characters. Most notably, Beirut-born French Armenian writer, Krikor Beledian's oeuvre embodies the artistically generative potential of these multiple physical dislocations and severances. His 2005 *Badgere* [The Image] is a story about and against forgetting, in which the narrator recounts his childhood recollections of growing up in Beirut through a two-tier frame, one told in his own voice and the other, through his mother's. The first is comprised of the narrator's fragmented memories of people, pla-

ces, and objects and spans over the period of childhood and adolescence, up to the point of his graduation from the Armenian language academy, "Jemaran." The second consists of what the narrator refers to as his mother's "multi-branched monologue," addressed to him at a later point in his life, possibly upon a visit back to Beirut from Paris. The stories and recollections in this second narrative frame jump over time, between the narrator's early childhood years and his family's history before his birth. Through its presentation of multiple local referents, the two-tiered narrative reconstructs this Armenian refugee family's transition from the camps along the sea to the glorified Armenian ghettos of a slightly more inland Beirut.

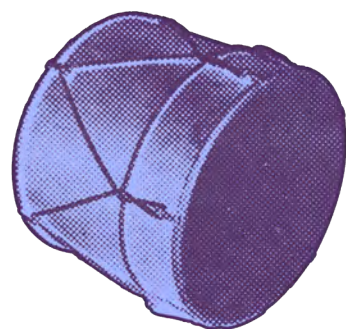
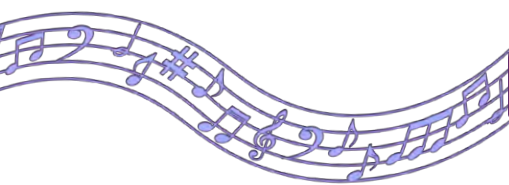
Similarly, Beirut-born, New Jersey based Vehanush Tekian's Western Armenian prose and poetry produced in the United States frequently returns to Beirut, as a site of loss that entails a double rendering of rupture. Beirut is the beloved city the author was forced to abruptly leave behind due to the country's civil war. Beirut is also the city that, following World War I, received the author's displaced grandparents, who were survivors of the Armenian genocide. Tekian's fascination with these overlapping narratives of arrival and departure, localized in Beirut, drive the quest for home in her writing. These multidirectional explorations of location and localization of Armenian narratives have also produced a revival in the literature of Istanbul, the site for Western Armenian's modernization, which was left out of diaspora's literary canon for many decades. The republication patterns of Zaven Biberian's (1921-1984) novels in recent years are a testament to this move, which coincides with the emergence of new Istanbul-Armenian voices like that of Christian Batikian.

Today, Western Armenian literature, inherently diasporic, finds itself in a transitional moment, needing to confront the porous boundaries of its sites of production. Its speakers and writers now live not only in Middle Eastern communities, but in Armenia and hybrid communities like Los Angeles. In its new proximity with Eastern Armenian, Western Armenian literary production awaits possible new iterations. Syrian-Armenian writer Maroush Yeramian, having found herself in Yerevan following the Syrian civil war, laments her homelessness in the Homeland and cries out "What is a home? Where does it usually exist? What does it particularly signify?"⁸ Defined by a search for home for more than a century, it remains to be seen whether Western Armenian literature, which has shaped its identity around dislocation, and thereby maintained a monopoly over the category of Armenian diaspora literature, will continue to hold relevance for Armenian readers around the world into this new century of layered diasporas.

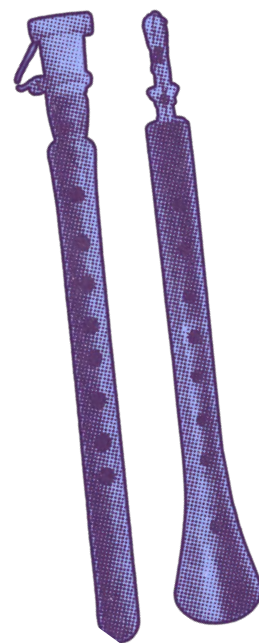
6- Shirinian, Lorne. *Armenian-North American Literature, a Critical Introduction: Genocide, Diaspora, Symbols*. Lewiston: E. Mellen Press, 1990.

7- This is also true of immigrant Armenian-language authors like Vahe Oshagan and Hagop Karapents, who ground their writing in New York, New Jersey, and Philadelphia.

8- Yeramian, Maroush. "Dun" [Home]. *Pakine* 2 (2019): 25.

Musical Practices of the Armenian Diaspora in the 21st Century

By Sylvia Angelique Alajaji

To write about Armenian diasporic musical practices today is to have to contend from the start with questions that, in their deceptive simplicity, betray the limits of the categories in which these practices operate. Perhaps, then, it would be best to begin with what might be the most obvious question: what counts?

In order to test and delineate some boundaries, let me begin with a proposed first answer: music made by Armenians in the diaspora. Simple enough. Now for three examples, each representing markedly different genres of music: the musics of Alan Hovhanness, Charles Aznavour, and System of a Down. At first glance, the music of each seems to satisfy at least two requirements that make consideration, if not outright inclusion, of them a given: each is made by Armenians who live(d) in the diaspora. Let me add another factor that, I think, can be safely assumed: the music of each is listened to—and beloved—by Armenians. And, for the sake of this test, one last point: each of the artists have pieces in their oeuvres influenced by or engaged with some aspect of Armenian culture, history, or political concern.

But is the music Armenian? Here is where it begins to get tricky, for what is it exactly for music made in and by members of the diaspora to be considered Armenian? While it would hardly be controversial to say that there is nothing inherently “Armenian” about the genres represented by the three, to end the conversation there would be to foreclose an understanding of the roles played by each in the Armenian cultural landscape, both in the diaspora and in Armenia. After all, throughout

2015, Hovhanness’ music featured prominently on programs commemorating the centennial of the Genocide; Armenia declared a day of mourning upon Aznavour’s 2018 death; and thanks to System of a Down, being Armenian became something proudly and publicly embraced by many early-2000s Armenian-American teenagers whose parents suddenly did not mind so much the sounds of heavy metal reverberating from their teenager’s rooms. (Interestingly enough, even Adiss Harmandian, the most iconic of the legendary estradayin singers—a diasporic genre considered as quintessentially Armenian as any other—once said of his beginnings: “I was very successful in European music, but I did not see a future in it. [...] I said, why not play the same music in Armenian. That was new. No one had done that before. I gave them what they loved, but in Armenian.”)

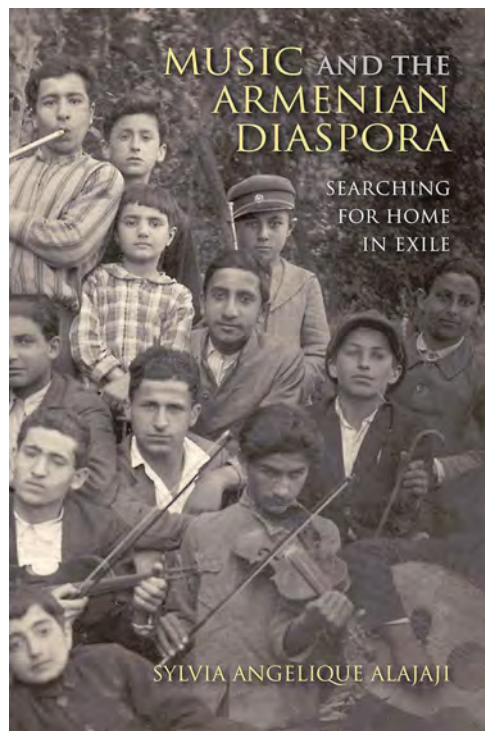
References to Armenian music (albeit embedded within the category of Armenian culture) appear throughout the questions in and responses to the Armenian diaspora surveys conducted by the Armenian Diaspora Project. For example, in results from the most recent survey (2022), Armenian culture (“dance, music, literature, etc.”) came second to family and before language in response to the question: “In which ways do you define your Armenian identity?” Clearly, then, music (one can presume) plays a formative role in the constitution of Armenian identity. But yet, what remains unclear is what form that music must take in order for it to play this role. Is it a question of language, whether musical or linguistic? Is it a question of identity, whether of the artist or the intended audience?

To be sure, there are ways of approaching this discussion that might allow for circumvention of these questions. Some of the richest areas of music making in the diaspora today continue to be performances and re-imaginings of traditional Armenian music: for example, the revelatory performances of oudist Ara Dinkjian, the a cappella folk trio Zulal, and soprano Marina Hovhannisyian; the community-building and community-sustaining choirs of local Armenian organizations throughout the world; Armenian music programs, such as the ones at UCLA and USC, where students receive the highest levels of training in Armenian musical traditions and instruments (not to mention the unsung Armenian music teachers working out of living rooms and makeshift studios, often for free, teaching the diaspora-born generations the musics of their ancestors); the kefs, weddings, kababs, and barahanteses where the oud and doumbek bring to life the sounds of Ottoman villages long gone; and the churches in which the badarak and sharagans live on.

There are also those musics considered prototypical of diasporic cultures, i.e. those musics that seamlessly meld here and there and bring past home(s) and present home(s) into sonic conversation. These examples include those that mix traditionally “Armenian” music with various global instruments, genres, languages, and/or tonalities, as Armenian ethno jazz groups such as Night Ark and Armenian Navy Band once did. Today, there is the Naghash Ensemble, which brings Armenian medieval and folk music into a distinctly contemporary context; the France-based, “ethno-folk” band Collectif Medz Bazar, which brings together Armenian, Turkish, Middle Eastern, Balkan, and French soundscapes into genre-defying reinterpretations of traditional Armenian (and other) songs; and the Beirut-based, Armenian folk-revival group Garabala, whose spirited and imaginative performances blend Armenian music with various world genres, making them relevant to a 21st-century audience, to name only three.

Given the rootedness of the above examples in the “over there” or the “back then” and their engagement with recognizable signifiers of Armenian musical culture, their inclusion in this discussion seems clear-cut. After all, it is in these musical practices and examples in which the knowable “elsewheres” that constitute diaspora are given form. But take a few steps out and the picture becomes far murkier. What is an Armenian diasporic music untethered from the past? What is an Armenian diasporic music untethered from an elsewhere? Or, rather, what is the form this elsewhere must take in order for it to be recognizable as part of Armenian diasporic musical practice?

It does not take much for one to see in these questions fundamental issues related not just to music but, frankly, to what it means to be Armenian in the diaspora. As generations

become further removed from physical, immediate connections to the “homeland,” and as each generation begins to re-imagine, for itself, just what it means to be Armenian, new ways of navigating and articulating Armenian-ness in music are being conceived of that not only bear little resemblance to what has come before, but that demand a reckoning with the categories that have brought us to this moment. In the music of many diasporic Armenians today, there is little that can be taken as a given: categories are deconstructed before our ears; signifiers are pulled from that are either non-normative or rendered unrecognizable; past, present, and future are made indistinguishable, troubling our sense of time and place; and even genre becomes meaningless as boundaries are teased, tested, and defied. In short, the ground gets pulled from beneath our feet.

Take, for example, this performance by Iran-born, United States-raised Armenian artist and performer Armen Ra (born Armen Hovanesian). Queer icon and downtown legend, the-rem-in virtuoso and drag artist, Ra stands on the stage in an impeccably tailored, violet-colored suit, an accompanying pianist to his side. His lipstick dark, his face powdered porcelain white, his eye shadow blue, and his theremin bedazzled. The piano plays its first chord and it immediately becomes apparent what Ra is about to play: Komitas’ setting of “Groong,” perhaps the most iconic of all Armenian songs. Ra’s deft control, command, and manipulations of the air in front of him produce an approximation of the human voice that is at once deeply familiar and jarringly not—an uncanny valley of an acoustic sort (you would be forgiven if, for a second, if it was Isabel Bayrakdarian you thought you heard). It is a sight and sound to behold, by turns surreal and utterly moving, for reasons that go beyond the piece itself.

As one would expect, Armenians can be found working in virtually every genre that exists, from hip-hop to experimental rock to classical. And often they are pulling from their Armenian roots, identities, nostalgia, and memories in deeply imaginative and unexpected ways, weaving in unwritten, ephemeral elsewheres of sounds, textures, and affects all the while expanding our notions not just of what it means to be, speak, or think in Armenian, but what it means to be whatever it is that lies on either side of that hyphen that marks diasporic identity (and often it is the hyphen itself that is smashed to bits). From the experimental, avant-garde compositions of Mary Kouyoumdjian and Joseph Bohigian; to the bricolage of singer, producer, and multi-instrumentalist Bei-Ru (born Baruir Panossian); and to the electronic soundscapes of Lara Sarkissian, Hagop Tchapanian, Discotchari, Armenians are meeting the moment with music that looks forward into the unknown, charting a path that dares to imagine into the future, saying what words alone cannot.

NEW YORK'S GENOCIDE GROVE:

Finding Community after the Wound of Artsakh

By Hrag Vartanian

On Tuesday, October 11, 2023, a group of 50 people gathered at the Armenian Genocide memorial grove in New York City's Union Square for a candlelight vigil. The site, established in 1985 by the Diocese of the Armenian Apostolic Church and the city of New York, is an unusual memorial in that it sits at one of the most high-profile sites in the country, yet it is little known by the city's Armenian-American community, most of whom have no idea it even exists.

The vigil, which I helped organize and received a permit to stage, was a memorial event to the continuing genocide of Armenians, this time in Artsakh, brought together 50 artists, creatives, human rights activists, and others to create a temporary space for mourning and kinship. Like so much of my own artistic and curatorial practice, this event started with a question, namely, "Where is the space for secular Armenian mourning in New York City"? The tragic forgetting of the prominent site is a perfect metaphor for the role of contemporary art in the Armenian diaspora of North America and throughout the West. Let me explain.

Arshile Gorky's studio was previously at 36 Union Square East, which is located at the corner of Union Square East and 16th Street. The memorial grove would've been visible from his studio building. While Gorky's ghost continues to loom large over 20th-century art the world, for Armenian artists in diaspora that shadow is even more pronounced, and can often feel like a type of doppelgänger because Gorky is the only well-known artist of Armenian heritage known universally by professionals across the art field. That presence, like the memorial, continues to cast a shadow on all of us.

This gathering, which I organized with artists Linda Ganjian, Jesse Lambert, Andrew Demirjian, and Dahlia Elsayed, and organizers Hourì Guedelekian and my spouse Veken Gueyikian was an effort to reconnect the community with the site, and reestablish the sinews of an Armenian diasporan cultural community that continues to understand, process, and investigate the ongoing and continuing legacy of state violence, first in former Ottoman territories and now in Azerbaijan.

Armenian artists have always found one another in

diaspora. In the United States, the contribution of Armenian-American artists, art dealers, curators, patrons, and organizations are too extensive to list here, but my focus will be on New York City and this one event as a way to offer some insight into the ways we create our own networks without the presence of strong diasporan Armenian art institutions. The focus on New York is particularly important as it is still unrivaled as the largest continuous hub of the production, commerce, exhibition, and study of contemporary art since the end of World War II.

The shadow of Gorky is something one of the artists who attended, Aram Jibilian, has explored in his own work, including "Gorky, a life in 3 acts" (2008) and "Gorky and the Glass House" (2010), the former exhibited in the Golden Lion-winning Amenité pavilion for the Republic of Armenia at the 2015 Venice Biennale of Contemporary Art. Curated by Adelina Cüberyán v. Fürstenberg, the pavilion was a high-profile opportunity to highlight Armenian art in the diaspora during an important symbolic year. While many of the artists involved, include Nina Katchadourian, Haig Aivazian, Anna Boghiguan, and Hrair Sarkissian, have careers independent of the Armenian community's cultural networks, the coming together, was a chance to consider those connections, even if ultimately the curator's concept of Armenité (or connection to Armenianness) might not work in the English language in the same way it does in French — which is in and of itself an apt metaphor for the peculiarities of the Armenian diaspora and the conditions that change according to geography, language, and resources. Jibilian, for his contribution, continues to find overlooked moments in Gorky's history to recon-

View of Andrew Demirjian and Dahlia ElSayed's "The Center for No Center" (2023) on display at the Ford Foundation Gallery as part of the "What Models Make Worlds: Critical Imaginaries of A.I." exhibition (photo Hrag Vartanian)

er and refocus his lens to help us linger on the unknown. One of his most haunting images is of Gorky's grave, where his Armenian last name, Adoian, is on display after a lifetime of erasure.

Artists today are less restricted by the traditional confines of identity and geography than artists of previous generations, and the redefinition of Armenian identity is also a central subject of contemporary art, one that is of particular interest to diasporan artists. Many of the artists who attended, and this is not a complete list, have found their own ways of navigating familial, community, and personal ties.

Linda Ganjian and Jesse Lambert are married artists who have both explored Armenian topics in their work. Both have done residencies in Armenia, and while Ganjian has deeply investigated her own family history in Turkey through works like *Sick Man of Europe* (2015), "Navelstone" (2010) and *Her Hands / My Hands* (2023), she is also very involved in public art throughout the city, having created in the last decade a ceramic mural at JFK airport's Terminal 8, another at the IS230 school in Jackson Heights, Queens, and an etched and cut stainless steel work at the 111th street/Rockaway Boulevard A train station. Lambert's own work oscillates between abstraction and graphic storytelling, and most recently he has started to research and create stories around the Armenian Genocide memorial in Union Square following the October 11 event. Armenian topics and ideas appear to weave in and out of their art in unexpected ways, often part of a larger conversation and not as the sole focus.

In much the same way, Dahlia ElSayed and Andrew Demirjian, also a couple, have contributed to the city's cultural rich-

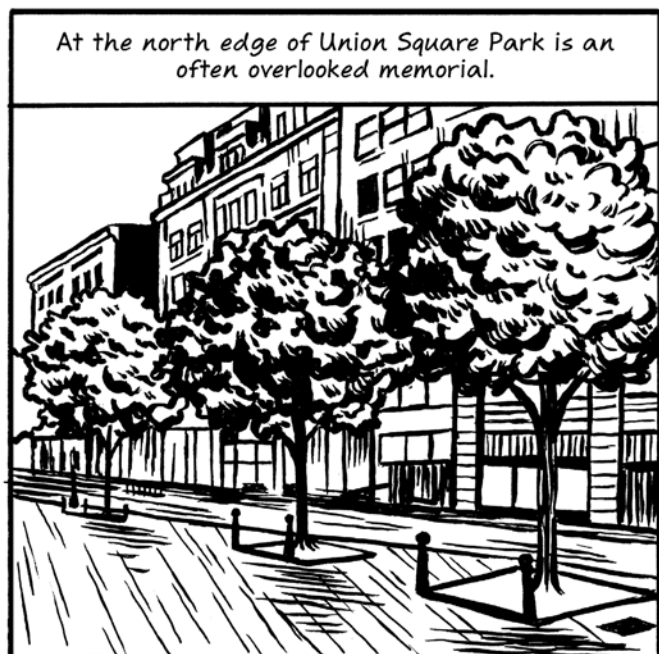
ness both individually and together. One of their current joint projects, which first manifested in *Which Yesterday is Tomorrow?* (2020) at Transformer DC in Washington, DC, then later as *Souvenirs from the Future* (2022) at the Arab American National Museum in Dearborn, Michigan, and most recently as *The Center for No Center* (2023) at the Ford Foundation gallery in New York City, imagines a future SWANA (Southwest Asian and North African) space that allows for the free flow and exchange of ideas, riffing off traditional souks from across the region, such as the famous Orbelian caravanserai. The last incarnation of this project was part of a larger exhibition titled *What Models Make Worlds: Critical Imaginaries of AI*, curated by two LA-based curators, Mashinka Firunts Hakopian and Media Yesayan. This demonstrates how these art networks, often in dialogue with each other, extend beyond one city and connect in fascinating ways, creating our own "silk road" to transport ideas across temporal and spatial landscapes, between communities and reimagined each time.

That Ford Foundation exhibition also sparked some questions that I suggest we consider in connection with the grove site and vigil, and I'm specifically thinking of a work by Aroussiak Gabrielian, a LA-based artist and designer and co-founder of a critical landscape practice which "works to dismantle structures of power and privilege that render specific humans, species, and matter silent." In her work "Botanic Attunement" (2023), which was on display at the Ford Foundation Gallery, visitors were invited to spray water on plants growing from within Western science books. The artist invites us to reconsider how we see the agency of plants, a particularly poignant idea when we consider that the Armenian genocide grove in Union Square park is in constant need of care and during the vigil itself some of the trees were in poor condition or missing — a troubling image at a site designed to eternalize the memory of martyrs.

Scout Tufankjian, also in attendance at the vigil, is a polyglot in her work, which includes journalism and contemporary art. She first rose to global prominence as the photojournalist who followed then-US Senator Barack Obama from his first campaign stop on his way to the White House, to until his inauguration — a journey documented in her 2008 book *Yes We Can: Barack Obama's History-Making Presidential Campaign*. Years later, her book *There Is Only the Earth: Images from the Armenian Diaspora Project* documented her travels the world over to photograph Armenian diasporic communities. In that slipcased volume, which was released in 2015, she embraces new notions of Armenianness and how it is expressed. And during the last two decades, she was a regular visitor to Artsakh, documenting the people who would face what became the latest disaster for the global Armenian community.

This year, Tufankjian is collaborating with composer Mary Kouyoumdjian, who was also in attendance at the vigil, to create a special commission for the New York Philharmonic that will premiere on May 10th. Building off Tufankjian's photographs, Kouyoumdjian's musical compositions, and the recorded sound and interviews about Artsakh and the Artsakh Genocide, the project is symbolic of a new generation of people who are mining new veins of artistic discovery that speak to new audiences, while honoring those who came before.

Panel by Jesse Lambert about the Armenian Genocide grove in Manhattan's Union Square Park (image courtesy the artist)

As a composer, Kouyoumdjian has long found inspiration in fellow Armenian artists and this year she created an opera based on filmmaker Atom Egoyan's *Adoration* (2008) film for the city's Prototype festival. A moving production, Kouyoumdjian's contributions, while not strictly within the confines of contemporary art, embrace her heritage in fascinating ways that demonstrate some of the new energy emerging from the scene.

Tufankjian has also exhibited her photography at Depot in Istanbul, a space founded by the now imprisoned Turkish philanthropist Osman Kavala. Exhibited during the genocide commemoration ceremonies festivities of 2015, she used the venue as a way to showcase a heritage and lived reality that is often hidden from the Turkish public. It has also been heartening to see that after a century of decline as a center of Armenian culture, Istanbul is slowly again becoming an important node of global Armenian culture, particularly in contemporary art.

At the vigil, members of the city's creative community convened to discuss the state of the world and our pain as a community. In an effort to expand our circles and connect the Armenian struggle to others, the event commemorated not just Artsakh but all genocides raging in the world — according to the Lemkin Institute there were four at the time (Israel/Palestine, Amhara and Tigray regions of Ethiopia, and the Artsakh region in Azerbaijan).

Two of the organizers, Veken Gueyikian and Houry Guelekian, handed out flyers prepared with a logo designed by Jesse Lambert, featuring Gorky's eye as a symbol of witness. At one point, Gueyikian encountered a woman who initially approached us intrigued by what we were doing and asked about our event. When he explained "we were commemorating the victims of genocide," she recoiled. It showed us that there is still a lot of work to do as people still struggle to understand what genocide is and how it impacts us all.

A view of the candlelight vigil at the Armenian Genocide Grove at Union Square, New York City (photo: Hrag Vartanian)

Curator and art dealer Tamar Hovsepien, of the Atamian Hovsepien Curatorial Practice nonprofit art gallery on East 24th Street, arrived to take part. She is part of a new wave of arts professionals, each bringing Armenian artists into larger conversations around art. One of the artists who exhibits at her gallery, Osheen Harruthoonyan, was there with his partner, Shanley, and their young child. His work, which has been exhibited around the world, plays with the photographic lens, sometimes exploring his personal family history or the history of Armenia with his poetic images. The couple told me that the vigil was the first genocide-related event they had taken their child to. When asked about the experience remembering my own first exposures to the topic, which were often jarring, Shanley mentioned that their son found it moving, saying "my love light was shining with my community" and reflecting on how it was okay to smile together when we are sad. The ability of art to help us process complex emotionscapes while standing together as a community is why we are always returning to it to find ourselves and one another. Also there were artists Hratch Arbach, Jiro Tcholakian, William Chan, novelist Arthur Nersesian, designer Haik Avanian, anthropologist Tsovinar Kuiumchian, arts patron and entrepreneur Yeleven Ambartsumian and many others, demonstrating how unexpected connections are constantly being made during such moments.

One October 11, a candlelight vigil created a small community of allies to come together to dream of what can be — returning to the connections that we make in order to find the humanity in each other by a grove of trees.

STANDING UP: THE ARMENIAN COMEDY EXPERIENCE

By Vahe Berberian

.....
Armenians have a complicated relationship with humor, rooted deeply in our history. Tragically, our laughter often carries a twinge of guilt; it seems there's never a "right" moment for Armenians to embrace joy.
.....

Finding the right perspective for my essay on “Cultures of Performance in Diaspora” was no easy task, given its vastness. Ultimately, I decided to provide a very personal viewpoint, focusing on the evolution of the Armenian diaspora over the past two decades, all seen through the lens of a stand-up comedian. While I identify as a “stand-up” comedian, it’s a term I embrace with a grain of salt. More accurately, I see myself as a humorous monologist.

When I embarked on my solo performance journey twenty-four years ago, I was navigating uncharted waters. Although the theatre was my first love, a five-year battle with cancer left me physically debilitated, unable to lead a theatre company. The next best thing? Crafting and delivering a one-man show. It was an amalgamation of personal anecdotes, tales from my environment, and musings on the Armenian predicament. My primary goal was straightforward: to entertain and elicit laughter.

My debut in Los Angeles was an unexpected hit. Consecutive sold-out shows hinted at an underlying cultural resonance, urging me to approach my craft with renewed seriousness. Before I knew it, I had amassed fans spanning different age groups, with invitations pouring in from Armenian communities globally. The modest venture I had started had now become a formidable force, pulling me along.

LANGUAGE

Initially, my primary audience comprised Lebanese Armenians. My Lebanese Armenian heritage, coupled with the Beirut dialect, struck a chord with an audience seeking relatable humor. Before long, I was getting invitations from the Iranian Armenian diaspora, which had formed post the Shah’s fall—around the same time Lebanese Armenians were escaping the civil war. By 2015, I had not only garnered a fan base among the Iranahyes but also the Hayasdantsis. The reason? The Arevmdahyes, Iranahyes, and Hayasdantsis had gradually adapted to life in diaspora, finding mutual experiences. Exposure to each other’s dialects meant they could now resonate with my evolved, inclusive humor. My predominant use of the Beirut dialect took a backseat, replaced by an Armenian

dialect free from Arabic and Turkish influences, broadening my reach.

In major cities like Los Angeles, Paris, or Sydney, diverse Armenian emigres have forged a unique culture. It’s a blend of various Armenian dialects and the dominant local language. I humorously term this linguistic blend ‘Arevlavmdavhayeren.’ Interestingly, even in more ‘homogeneous’ communities, such as those in Lebanon, Turkey, or Iran, this cultural blend is evident, all thanks to the internet. Platforms like YouTube, Facebook, and Instagram have bridged the cultural divides.

Freud believed that humor is a crucial gauge of cultural adaptation. If you understand a culture’s humor, you’ve truly acclimated and found a sense of belonging.

Needless to say, the Internet played a major role in popularizing my shows and creating a slew of fans all over the world. In the initial phase, attendees often approached my shows with skepticism, arms crossed, as if to say, “Alright, make us laugh.” But as snippets of my performances began circulating online, audiences knew what awaited them. They either became ardent fans, eagerly attending every show, or decided it wasn’t their cup of tea.

NEW COMMUNITIES

When I started touring with my monologues, I performed mostly in cities known for their substantial Armenian communities, such as Los Angeles, Beirut, Paris, Montreal, Toronto, and others. But over the past two decades, there have been significant shifts in the Armenian diaspora. Age-old communities in the Middle East, like those in Iraq, Egypt, Syria, and even Lebanon, have been waning due to political disturbances. Concurrently, new Armenian communities have emerged in places like Almelo, Amsterdam, Stockholm, Upsala, Brussels, Melbourne, and Cambridge. These cities have welcomed new waves of Armenians who are diligently working to maintain and celebrate their identities in their new environments.

AGE DEMOGRAPHICS

In the early stages of my comedy career, my audience spanned a broad age spectrum. While some opined that my content wasn’t suitable for younger viewers, I would

often see thirteen or fourteen-year-olds attending alongside middle-aged and older fans. However, I've gradually observed the aging trend of my audience. Those rowdy sixteen-year-olds who once enjoyed my edgy humor and candid language are now in their late thirties or forties. They remain loyal fans, but they frequently express their wish to introduce my shows to their children, who unfortunately often do not speak or understand Armenian appreciate my performances. My material might have matured over time, but it's evident that the use and understanding of the Armenian language are on a decline.

THE DISAPPEARING CHASM

In my initial years, I focused on recounting childhood tales, discussing my family, extracting humor from the Armenian experience, and commenting on love, relationships, and marriage. I aimed to be as genuine as possible, minimizing theatricality. The core idea was to address serious topics only if I could introduce humor into them. My primary goal was to entertain, elicit laughter, and simultaneously provoke thought. While this could label me a satirist, I see myself more as a comedian. Satirists are intrinsically optimists, believing in change, whereas comedians often find humor in the immutable traits of human nature.

I made a conscious decision early on to avoid mocking individuals, no matter how tempting. It has always seemed to me that only those lacking in self-confidence find pleasure in belittling others.

The Armenian arts, especially in the diaspora, has often been polarized between "high" and "low" art, creating a chasm. Whether in performing arts or literature, our creations have often either been too frivolous, lacking depth, or exceedingly solemn, making them inaccessible. The divide between high art and low art has widened to such an extent that it's reminiscent of a circle: as they drift further apart, they ironically approach one another from the opposite ends. This convergence at the extremes is a key reason why we've lacked truly engaging, accessible, and thought-provoking entertainment—a crucial element in preserving a thriving culture.

There was a time when we were shown repetitive French bedroom comedies and superficial modern ones, thinking Armenian audiences didn't want intellectual content. At the same time, there was a push towards heavy, old works, thinking their depth made them vital. Now, even this disparity has faded, as the cultural vibrancy of the diaspora has ebbed to almost non-existence. It's a struggle to name even three theatre companies still active within the diaspora. Few Armenian books see publication these days, and daily newspapers, magazines, and weeklies are nearing extinction.

Two decades ago, my works were extensively covered with reviews, articles, and letters filling many pages. Today, only photos and brief mentions on social media will remain as historical testament.

Sadly, only now, comedy, long considered 'low art' by Armenians, is evolving towards a form of art that is both subversive and layered. Is it too late? Probably, because and as far as stand-up comedy goes, I am not certain if there are any young comedians who will carry the torch and perform in Arevmdahayeren.

DISCOVERING COMEDY IN COMMONALITIES

During my early comedic endeavors, the stark contrasts between Hayasdantsi, Iranahye, and Arevmdahye cultures were glaringly obvious. Audiences often laughed at the distinct variations in language, lifestyle, and viewpoints. Yet, as humorous as those distinctions might have been, I began to see comedy in our shared attributes. It's amusingly ironic how all Armenians, regardless of where they're from, share striking resemblances yet perceive themselves worlds apart.

NAVIGATING CULTURAL TABOOS

While I believe I've managed to challenge many deep-seated taboos in our culture, there are still subjects, particularly around sex and sexuality, that remain sensitive. Few Armenian comedians venture there. Religion too, continues to be a delicate topic. However, over the years, my audience has come to understand my approach and has grown more receptive. I've been able to broach subjects that others might steer clear from. I think this acceptance stems from the realization that I operate without any ulterior motives and approach my work with genuine affection and empathy. An essential principle in comedy is that audiences have a soft spot for self-deprecating humor. A comedian can get away with anything, as long as they first poke fun at themselves or their immediate environment."

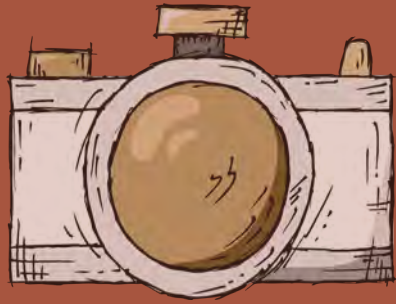
In the last five years, comedy has navigated a minefield where offending someone seems inevitable. Audiences have become so sharply divided on numerous issues that making light of a situation, group, or idea almost certainly upsets one side or another. The clash between heightened 'liberal' culture and its strong opposition has intensified societal divisions. This rift has not only been evident in mainstream debates but has also seeped into Armenian communities, further complicating existing polarities, with both sides expecting performers to choose a stance.

NEVER A GOOD TIME TO LAUGH

Armenians have a complicated relationship with humor, rooted deeply in our history. Tragically, our laughter often carries a twinge of guilt; it seems there's never a "right" moment for Armenians to embrace joy. Historical threats to our existence have conditioned us to be perpetually vigilant. Oppression, massacres, Genocide, deportation, political turmoil in host countries, earthquake, unrest in Armenia and war has always cast a shadow over our mirth.

I firmly believe that humor acts as the essential fiber of our intellectual diet, and without it, we risk mental constipation. The power of comedy is frequently undervalued, but audiences are slowly recognizing that humor can harbor more wisdom than many 'serious' talks. Gone are the days when we turned to the news for facts and to comedy for a chuckle. Today, we often find humor in the news and seek enlightenment from comedy.

My hope is that we come to understand that happiness and laughter, while interconnected, are distinct. Laughter can be a coping mechanism, a means to bear life's burdens. Suppressing it not only dims our collective sense of humor but also adds to the weight we bear.

FACETS OF DIASPORIC CULTURE

DIASPORIC TRAJECTORIES

Certain diasporic trajectories are traversed often. Not only physically, but also psychologically, emotionally and culturally. Ways of life and histories are transported along these trajectories in all directions, crisscrossing the Armenian diasporic neural network across the globe. Often legacies of violence accompany these traversals. At other times searches for beginnings or endings.

Armenian diasporic communities in the twin cities of Los Angeles and Beirut fall along such a trajectory: they act as endpoints as well as origin points. You will find Beirut in Los Angeles and vice versa.

I was born in Beirut and the Lebanese civil war sent me as a youth along one leg of that trajectory to Los Angeles. This displacement lay ruin to not only my community but also my family. A defining moment in a life.

Los Angeles is where my initial search for diasporic presence began. My familial history of multi-generational displacement due to genocide, my own deeply personal displacement and my hybrid multi-valiant identity were all imbedded in my process to reflect and explore the community to which I belonged. A kind of layered and distorted mirror held up to peer at a community.

And when I returned to Beirut, back the other way along that trajectory, I brought my own history of displacement back with me. There I felt a familiarity of language and place, re-connection with friends but also weight of four generations of descendants of genocide survivors and the social and political wake of a devastating 15 years of war. I could also hear and feel myriad layers of lived and inherited experience in Beirut echoed in Los Angeles.

In my imagination and my vision these diasporic cities are connected by a kind of an invisible stream, a subterranean, sometimes silent, sometimes raging river.

The two series presented here, *Traces of Identity* and *Displaced*, are part of a trilogy of work that also includes, *FatherLand*, photographs of Artsakh.

Family Gathering, N. Hollywood, 2002
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

On Arax St., Nor Marash, Bourj Hammoud, 2018
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

Christening, In front of St. Garabed Armenian Apostolic Church, Little Armenia, E. Hollywood, 2002
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

Family Dinner, Nor Marash, Bourj Hammoud, 2018
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

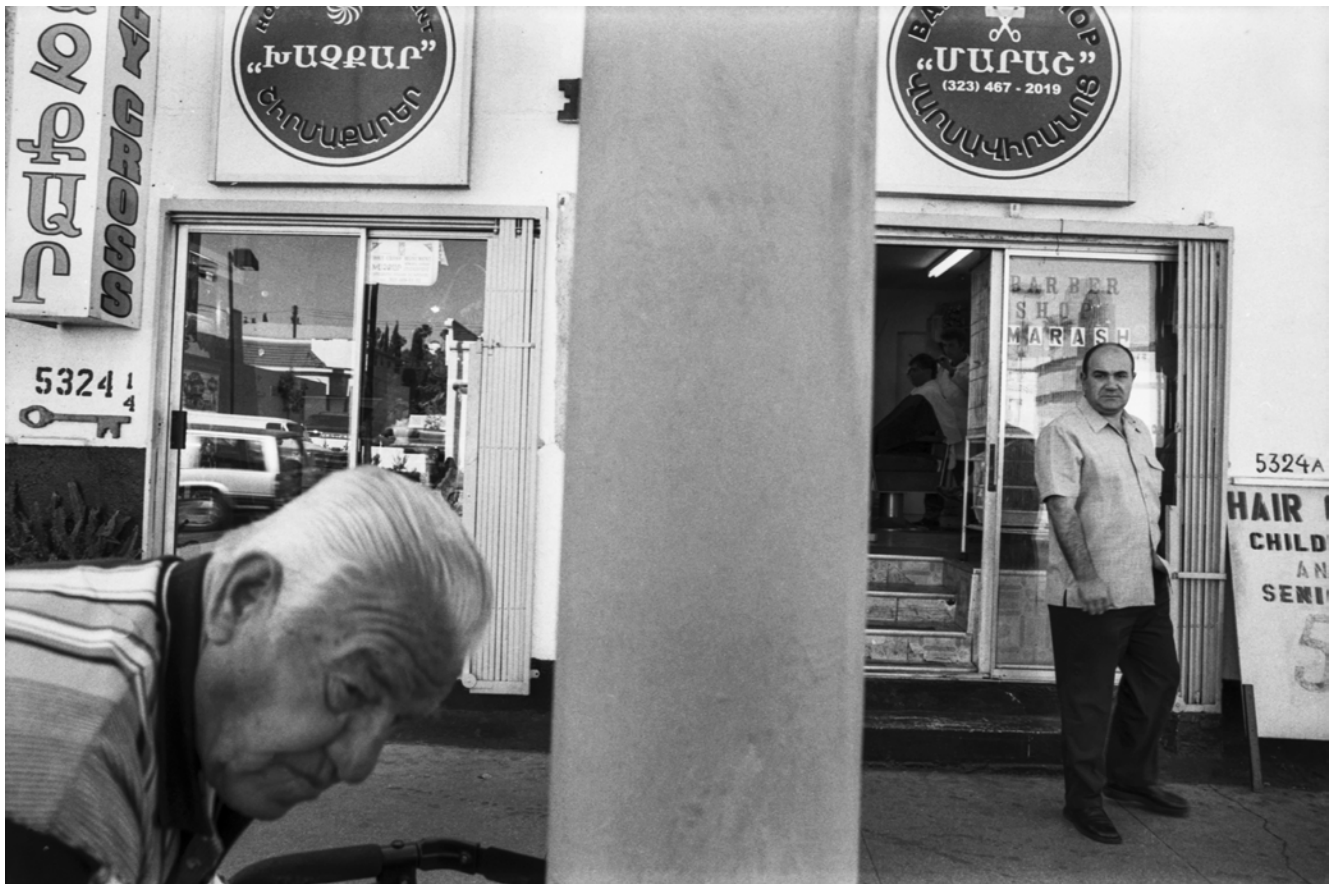

Genocide Recognition Protest March, Little Armenia, E. Hollywood, 2002
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

Kids Playing with Guns, Sanjak Camp, Bourj Hammoud, 2013
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

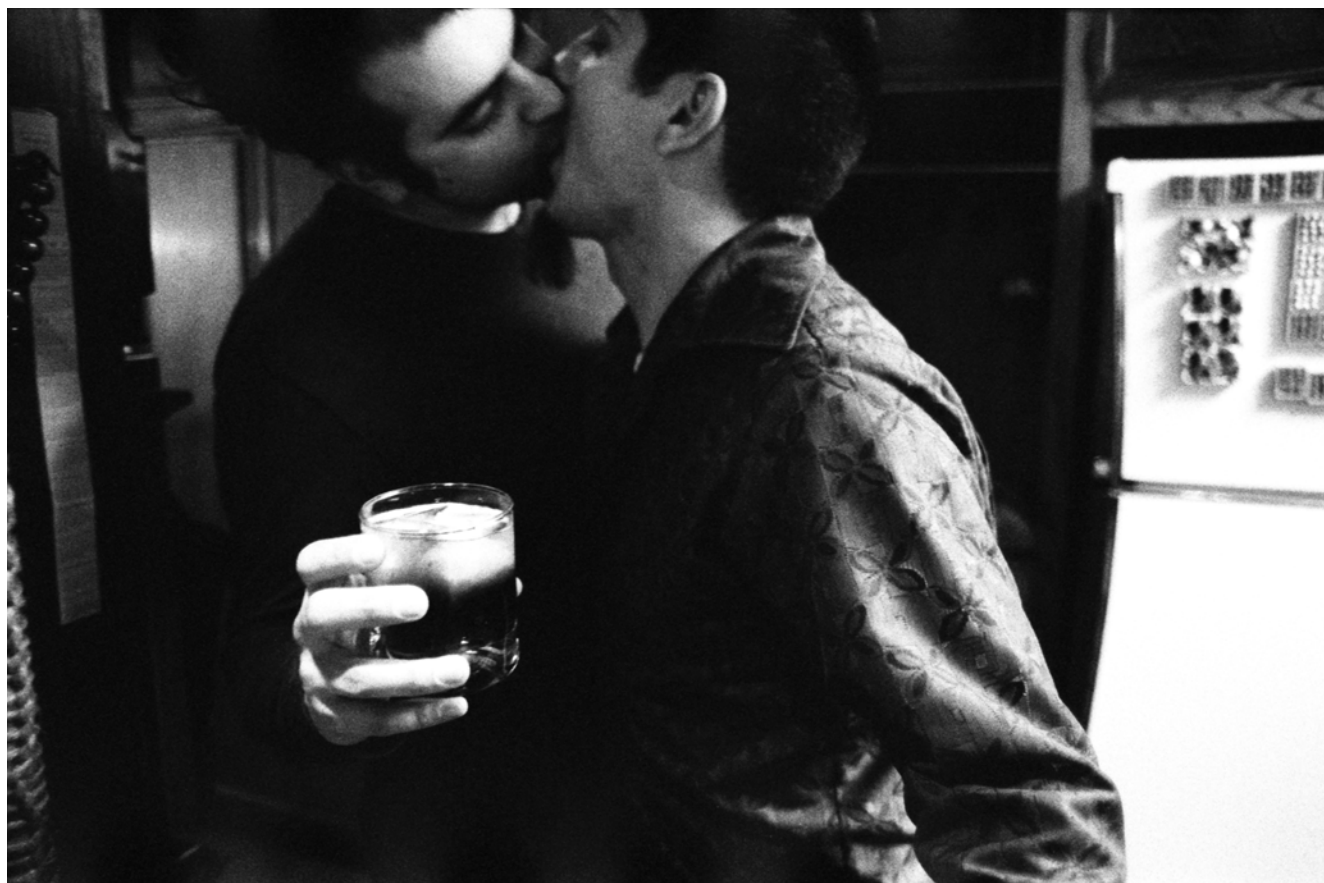

On Santa Monica Blvd., Little Armenia, E. Hollywood, 2003
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

In front of Saint Vartan Armenian Apostolic Church, Tiro, Bourj Hammoud, 2018
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

Men Kissing, Burbank, 2002
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

New Year's Eve, Nor Sis, Bourj Hammoud, 2014
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

Wedding Reception, Arbat Palace, Glendale, 2004
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

Easter Procession, St. Sarkis Armenian Apostolic Church, Nor Sis, 2018
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

Hye Riders Motorcycle Club, Glendale, 2004
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

Ledgers of Burial Plots, Bourj Hammoud Armenian Cemetery, Dekwaneh, 2014
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

Anait, Incarcerated at LA Central Juvenile Hall, Los Angeles, 2002
(from "Traces of Identity: the Los Angeles Armenian Diaspora, 2000-2010")

Kids, Nor Marash, Bourj Hammoud, 2018
from "displaced" (the Armenian Diaspora in Beirut, 2014-2018); Book published by Kehrer Verlag in 2022

“Being Armenian is a Package”

*Some critical issues
facing Diaspora
organizations today*

By Hratch Tchilingirian

“For me, being Armenian is a package.... I think it is a matter of deciding. When you decide to be Armenian, that’s it, you are Armenian.” This is how a young Armenian man in Lebanon perceived his identity. Indeed, being Armenian in the Diaspora is a “package” that contains different things for different diasporans. If in the traditional perception of identity—articulated by the church, political parties, voluntary associations and other collective structures—the idea of choice did not figure into a definition of what it means to be an Armenian, today Armenian identity is a matter of choice for the vast majority of Armenians in the Diaspora. Rather than an obligation or duty, the post-genocide third and fourth generations participate in and contribute to community life as a matter of choice. They choose to be associated or connected with things Armenian or be involvement with other Armenians.

Even as in the past “Armenian identity” was articulated, rationalized and promoted by the intellectuals and community institutions in the Diaspora, in the 21st century there are, arguably, as many definitions as there are Armenians. These include, for example, hyphenated Armenians (American-Armenian, Romanian-Armenian, Argentinian-Armenian, etc.), percentile-Armenians (half, quarter, 1/8 Armenian, etc.), as well as the Islamicized or “Islamized Armenian” category, which is discussed more openly in recent years. Indeed, the evolving concept of “Armenian identity” is the core of virtually all themes in diasporic life, which is often self-defined, fluid, and personalized. Another diasporan in Paris described himself as “French of Armenian origin” and noting that his homeland is comprised of both France, where he lives, and Armenia as a whole, including Mount Ararat. Armenian identity today is, indeed, intertwined with the local identities of the societies, cultures, and countries where Armenians reside or are born.

Our knowledge about the views and opinions on identity and related major themes—such as language, culture, religion, community engagement, and relations with Armenia—have been enriched because of the Armenian Diaspora Survey (ADS): an unprecedented multi-community and comparative study conducted in 2018-2022, based on the latest Social Scientific methodologies and innovative approaches. The idea of a survey was first discussed in 2017 at a meeting in London,

organized by Razmik Panossian, the director of the Armenian Communities Department of the Calouste Gulbenkian Foundation. A score of scholars and academics, who had studied the Armenian diaspora over the years, came together to discuss and develop a research project, which soon turned into a full-scale three-year research program in 2019, following a pilot study in 2018 in four diaspora communities: Boston, Cairo, Marseille and Pasadena. The Armenian Diaspora Survey was fully funded by the Gulbenkian Foundation and the Armenian Institute in London was chosen to be the administrative home of the project. The first of the three-round survey was conducted in 2019 in Argentina, Lebanon, Montreal, and Romania; the second in 2021 in Belgium, Paris, United Kingdom and Rostov on Don; and the third in 2022 in the United States and Ontario, Canada. More than 50 diaspora communities in 10 countries were included in the survey, with a total of 13,000 participants and 400 qualitative interviews.

The statement of a respondent in Marseille captures one of the critical aspects of ADS: “In 67 years,” he said, “it’s the first time I’m asked what I think, what I wish.” Indeed, the survey was an opportunity to systematically and critically ask, learn and address the views, opinions and wishes of Armenians spread around the world. While there are many studies on particular diaspora communities and selective themes in the Diaspora, ADS focused on studying the public opinion of diasporans. Diaspora organizations or institutions rarely ask members of their communities about their thoughts on certain issues or their views on questions pertinent to the vitality of their community. Thus, ADS fills a huge gap in the knowledge about the Diaspora.

The results of the survey (2022, 2021, 2019, 2018 pilot) have been published and are freely accessible to the public. In its entirety, the study offers a unique snapshot of diaspora public opinion, shedding light on the prevailing views and sentiments within the Armenian diaspora on various issues. More critically, ADS provides evidence-based knowledge to the public in general and a vital tool for leaders, activist, and policymakers to better understand and analyze their communities and develop new programs or projects.

Indeed, across the board in all communities included in the survey, one common concern that is high on the scale is the “lack of strong, visionary leadership” in their community, even as nearly 8 in 10 are not affiliated with existing community organizations. Another concern, especially in the larger communities of the US and Canada, is being a “disunited or divided” community. The survey results also show high demand for more interesting Armenian educational and cultural activities and programs.

Against this background and knowledge, one might ask what are some of the critical issues facing Diaspora organizations and institutions today?

To start with, perhaps we could state the obvious: the fostering, nurturing, and constant vitalization of the “Armenian” aspect of diasporic identity should be part of the *raison d’être* of organizations and institutions—because all other aspects or fields of Diasporic life orbit around “Armenian identity”. As I have argued elsewhere, the realities of the 21st century require a new thinking and understanding of identity

from the perspective of the specific places and context where Armenians live rather than on the basis of the rigid binaries of the dominant institutional discourse. In the 21st century, the “Armenian” bit of identity is about connections, relationships, and occasions in diasporic life. It is about connecting with an Armenian meaning-system that is larger than an individual’s personal world.

Global changes and developments in recent years have an impact on Diaspora organizations and institutions. The impact on their purpose and functioning are rarely analyzed. Today, internally, they are affected by the post-44-day war and ethnic cleansing in Artsakh and Armenia’s long-term development and security concerns. On the political level, Armenian political parties have serious divisions and disagreements within themselves, which affects their activities and effectiveness. Externally, they are affected by enormous political, military, economic, environmental, ideological and other changes around the globe. Often there is lack of appreciation and thinking about the fact that diaspora communities, in addition to “Armenian issues” or concerns, have to deal with local concerns on a daily basis in their own countries, such as socio-economic challenges, political turmoil, etc. Being Armenian-American or French-Armenian is not about changing “ethnic” hats, but the two identities go arm in arm, and “loyalty” is due to both at the same time.

Two other important developments in contemporary diaspora life must also be given serious thought by Armenian organizations. The first is geography (distance). With the increasing geographic expansion and dispersion of communities, the traditional physical presence in a given town or neighborhood is no longer serving the needs of the entire community. Technology and social media are providing new and exciting ways to communicate and to transmit, but also posing huge challenges to organizations. How to reach their constituents? This is also causing fragmentation of efforts and resources. The challenge of geography is eclipsed by the change of funds and funding. The state of the global economy on one hand, and the after effects of the Covid-19 pandemic on the other have impacted the financial health of organizations and institutions in the diaspora. Given Armenia’s realities, as well as the challenges in their respective countries, the diaspora organizations, once again, are faced with difficult choices: between assisting the Republic of Armenia and Artsakhtsis and keeping Armenian identity vital in their local community in the diaspora.

Perhaps the starting step for Armenian organizations in the diaspora today is a genuine self-assessment—reassessment and analysis of the purpose, goals and output of their organization in the coming years. Given that being Armenian today is a matter of choice, Armenian organizations need to offer an attractive choice of engagement, membership or contribution. It is not enough anymore to preserve venerable organizations in the diaspora because of their historical contribution. The question is how do such transnational and local institutions find purpose and function in the present and the foreseeable future. A process of reassessment would mean bringing together and utilizing the knowledge, experience, talents and resources of a wide range of individuals and not organizational navel-gazing.

ՍՊՈՐՏԵԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԹՈՒՎՅՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ

Յակոբ Կիլիկեան

Խոստովանիմ, թե կասկածանքով լի երկար մտորումներու մատնուեցայ այս կարճ յօդուածը գրելու սկսելէ առաջ: Երկու էական տարակոյս ունէի, առնչուած նոյնինքն գրութեան դրած հարցադրումին:

Ինքնութիւնը արտայայտելու կամ կիսելու ձեւերէն մէկը, գլխաւորներէն լեզուն է: «Հայրենիք»ը գրողի հայեցողութեան թողած էր հայերէն կամ անգլերէն գրելու ընտրութիւնը: Վերջին անգամ որ այդ ընտրանքը տրուեց էր ինծի, 2020-ի նոյեմբերի արցախեան սարսափի օրերուն, որոշեցի որ պարտութեան արձագանգը կատարել դէպի ներս, ներքին հոգեկան լեզուովս, ու գրութիւնս յայտնուեց էր USC-ի կողմէ ապսպրուած քսան մտորում-գրութիւններու փունջին մէջ առանձին, մեկուսի, մինակուկ հայերէնով:

Այս անգամ նոյն նախադրեալները չկան. յուզական րոպէի մը արձագանգը չէ խնդրուածը: Ուրեմն երեւան կու գայ սովորականը, մտաւորական/ակադեմական աշխարհի մէջ ձայնդ կամ ըսելիքդ լսելի դարձնելու բնական ձգտումը. փափաքը ըսածիդ հիման վրայ գրականութեան մէջ քննարկում ու ատկէ մեկնող գաղափարներու ընծիւղում եւ այլ հաճելի բաներ տեսնելու, որոնք հաւանաբար պիտի չպատահին եթէ հայերէն գրուի, քանի որ հայ Սփիւռքի մասին մտածողներէն շատ քիչեր կը խոնարհին այդ լեզուով ալ կարդալու:

Եթէ այդպէս է, ուրեմն կը բիւրեղանան գոյգ հարցումները. որո՞ւն համար եւ ինչի՞ համար գրել:

Ո՞վ է ունկնդիրդ: Գիտական պատրաստութիւն ունեցողներու մեծամասնութեան նման լքե՞լ հայալեզու ընթերցողները. նոյնիսկ երբ համակերպինք մասնագիտական գրութիւններու տարածքին մէջ անգլերէնի

ամենակոյտ տիրապետութեան, պիտի անտեսուի՞ հրապարակագրական դաշտը, որ հսկայ դեր ունեցած է այստեղ քննարկուած ինքնութեան կազմաւորման, ըմբռնումին, զայն այլանդակ փորձութիւններէ պահելու կամ անոր արդիւնաւէտ հեռարձակումի մը մղումը տալու փորձերուն մէջ:

Գալով «ինչի՞ համար»ին, եթէ գիտական աշխարհի համար գրես, նոյնիսկ եթէ անգլերէն գրեցիր, կարդացուեցար, արձագանգուեցար, սնուցիր մասնագիտական խօսույթը՝ ասոր արդիւնքները որեւէ ձեւով պիտի մաղուի՞ն վար, դէպի համայնքը, որպէսզի ենթադրաբար շինիչ եզրակացութիւնները շօշափելի ազդեցութիւն ունենան համայնքի կեանքին վրայ: Պատասխանը ժխտական կը թուի ըլլալ. ժամանակակից հարցերով զբաղող (արեւմտեան) հայագիտութիւնը մեծամասնաբար անջատ է համայնքէն. չ'աշխատակցիր եւ շահախնդրութիւն ու միտում չունի ձայնը լսելի դարձնելու տուեալ ինքնութեան տէր համայնքի մամուլին մէջ, եթէ անշուշտ ծանօթ ըլլայ անոր: Ու եթէ այդ թափանցումը կատարուի իսկ, ընդհանրապէս դժուար թէ հասնի այդ մամուլի հայագիր տարբերակին ու անոր ընթերցողին, այլ միայն միւսներուն: Ինքնութեան ընկալմանս մէջ հիմնական բաղադրիչ ըլլալով առաջինը, այսինքն լեզուով հաղորդուիլը ինքնութեանակիցներուս հետ, լեզուով ըմբռնումը եւ ատով ինքզինքս ճանչնալը, ինչի՞ կը ծառայէ այդ դրոշմով ինքնութիւնը չբաժնող հանրութեան խօսիլը, կամ այլապէս քեզ հետաքրքրող հանրութեան հետ առայժմ ոչինչ բաժնող գիտական խօսույթը զարգացնելը:

Այսինքն, մէկ խօսքով, ո՞րն է որոշակի օգտակարութիւնը: Կարելոր է խօսիլ օգուտին մասին:

Ինքնութիւններու հարցը քննարկելը կրնայ

մշակել «գիտութիւն», որ համայնքի մէջ գործնական կիրարկում չունենալու պարագային կը ծառայէ սոսկ գիտական աշխարհի մէջ հեղինակին ու անկէ օգտուողներու ասպարէզը ուճացնելու: Իսկ այդ վերջինը օգուտ մը չի ներկայացնէր «Հայրենիք» անունով հրատարակութեան մը անունէն իսկ թելադրուող ներյատուկ (intrinsic) ու ներյայտ (implicit) միտումներու իրագործման: Այդ անուան տակ գրել կը նշանակէ գործնական նպատակայնութեան (practical purposiveness) մը զինուորագրուելու յօժարութիւն մը: Այլ խօսքով, տուեալ ինքնութիւնը կրող հաւաքականութիւնը յաւերժացնելու նպատակ մը որ կը զանցէ գուտ առարկայական-գիտականը:

Նպատակայնութիւն յաջքով նկատի ունիմ անոր ինքնութեան համար ըլլալը, փոխանակ ինքնութեան մասին ըլլալու: Այսինքն այդ ինքնութիւնը կրողներու թիւի գոյատեւման, որպէսզի նպատակային աշխատողը հետզհետէ առանձին չմնայ: Որքան այդ ներյատուկ (intrinsic) ու ներյայտ (implicit) տիրական ըլլայ մտածումի գործընթացին մէջ, այնքան աւելի մտածումը կ'ընդգրկէ համապատկերային տարածութիւն, փոխանակ կեդրոնանալու մասնաւոր երեւոյթներու վրայ: Այդ պատճառով ալ այդ նպատակայնութենէն բնականօրէն զերծ մասնագիտական ուսումնասիրութիւնները կը շեշտեն մասնաւոր երեւոյթներ՝ ընկերամշակութային, լեզուաբանական, ընկերատնտեսական, կամ կը խօսին աշխարհագրական որոշ շրջաններու կամ նեղ ժամանակաշրջաններու մասին, խուսափելով ապագայաբանական մօտեցումներէ եւ ինքնութիւնը կրող հաւաքականութեան համընդհանուր գոյատեւման ակնարկելէ: Այս վերջինները սակայն հարկաւոր կը դառնան երբ ուզենք խօսիլ ոչ թէ անցեալ մը կամ ներկայ մը նկարագրելու, այլ ապագայ մը ապահովելու միտումով:

Այնուհանդերձ, ինչպէ՞ս մտածել պատմաքաղաքական անձկութեան այսպիսի տագնապալից վայրկեանի մը, որ գերլարուած է ճակատագրական յոռետեսութեամբ: Հրապարակախօսական կալուածէն դուրս (օրինակ՝ Յակոբ Պալեանի բողոքաշատ յօդուածները), մասնագիտական դաշտի մէջ դժուար է գտնել նիւթեր որոնք նկատի առնեն լայն քաղաքակրթական տարողութիւն ներկայացնող այսօրուայ շրջադարձերը, փոխանակ սահմանափակուելու քաղաքական ռոպէով կամ նեղ տեսադաշտերով: Կեդրոնական, անխուսափելի հարցումն է՝ ի՞նչ ձեւերով կ'ազդուին, կը փոխակերպուին կամ թերեւս մահացուօրէն կը վտանգուին հայ ինքնութիւնները երբ այս փոփոխութիւնները այդ ինքնութիւնը կրող անհատները կը վերածեն համաշխարհային միակ շուկայի մը բնակիչի, սպառողի, մատակարարի կամ շուկայավարի: Այդ տուեալները կը թելադրեն, թէ ինքնութեան արտայայտութիւնները հետզհետէ կը միտին վերածուելու կողմնակի ժամանց-գրադումի, կրօնաշունչ քան անհատի զգայականութեան համեմատ ապրելու եղանակի

մը, կամ վարելու կենցաղ մը որ բնորոշէ նոյն անհատի այդ զգայականութիւնը: Ինքնութիւնը կը դառնայ հիմնականօրէն ձգտումային դիմող դէպի այդ «կրօնաշունչ», որ չի դադրիր կախում ունենալէ կամ ստորադասուելէ անհատական ծրագիրներու եւ բարեկեցութեան, ասպարէզի, տիեզերական ճանաչումի կամ համբաւի նպատակներուն:

Թերեւս առնչուած ըլլայ մտաւոր պատրաստութեան մակարդակին. որքան բարձր, անհատը այնքան դիւրաւ պիտի հասկնայ թէ ինչպէ՞ս պէտք է մտածել ու մտածումները, ստեղծագործութիւնը կամ այլատիպ արտադրանքները (output) հրապարակել կամ ծախել առաւելագոյն թիւով մարդոց, փոխանակ սակաւաթիւ (կամ նոյնիսկ չքացող) ժողովուրդի մը կամ լեզուի մը պարագային սոսկ մէկ քանիին: Ինչպէ՞ս շահաւէտել «դրամացնել» կամ դրամարկել (monetize) աշխատանքը: Ինչպէ՞ս խուսափիլ ժամանակ մսխելէ ելեմտապէս կամ ասպարէզի գծով հատուցագուրկ (non-remunerative) արտադրանքներով: Այսինքն ուղիղ համեմատութիւն պիտի ըլլայ մէկ կողմէ հաւաքականութեան մտաւոր ու տնտեսական զարգացման եւ անդրսահմանային եւ անդրազգային կապակցուածութեան, ու միւս կողմէ գործնական կեանքի մէջ ինքնութեան ստորոգիչներու լուսանցքայնացման միջեւ, ի խնդիր առաւելագոյն յաջողութեան: Որով անոնք (ինքնութեան ստորոգիչները) կը մղուին դէպի ծիսական եւ խորհրդանշական կալուածներ:

Անշուշտ անհատը կրնայ ըմբոստանալ եւ իր ուղին շարունակել, արարել ու կատարել լոկ սեփական հաճոյքին համար եւ այն նուաղ յոյսով, որ օր մը թերեւս մէկը կամ մէկ քանին տեսնեն իր արտադրանքը:

Ինքնութիւնները յիշեալ յարաբերաբար նեղ շրջանակներէն դուրս եւս նոյն ձեւով կը բանին, սերտօրէն առնչուած թուայնութիւններով շարժող աշխարհին:

Ինչպէ՞ս վաւերականօրէն մտածել սփիւռքներու մասին, երբ կը նկատես որ աշխարհն ամբողջ արագօրէն կը սփիւռքուի, ներառեալ մասնաւորապէս քու հաւաքականութիւնդ, իր նուազեալ ու վտանգուած հողային կորիզով իսկ:

Վերոյիշեալէն կը հետեւցուի, որ տնտեսապէս համեմատաբար շահագուրկ աշխարհագրութեան կամ գործունէութեան փարիլը ընտրութիւն մըն է, կատարուող անհատապէս, առանց համայնքի պատկանելիութեան խթանած պարտաւորութիւններուն, որ անցեալի կանոնն էր: Միւս կողմէ սակայն, անիկա ընտրութիւն մըն է նաեւ հաւաքական եւ հաստատութեանական մակարդակով: Հաւաքականը հաւանաբար կուտակում մը ըլլայ անհատական ընտրութիւններու եւ դժուար թէ շեղի անկէ, բացի մասնաւոր, ծայրայեղ եւ հերոսական բռնկումներէ ինչպէս օրինակ Սարգսյանի կամ 1992-ի արցախեան ճիգերու պարագային, շուտով վերադառնալու համար

անհատական շարժառիթներու գերակշռութեան: Հաւաքականը կը դրսեւորուի, օրինակ՝ աւելի շահաւէտ հորիզոններ փնտռելու վարակիչ հոսանքով: Պարզ է, որ Հայաստանի պարագային այդ հոսանքը ծնունդ առաւ անկախութեան առաջին տարիներու զրկանքներով, սակայն շարունակուեցաւ այդ զրկանքներու անհետացումէն երկու տասնամեակ ետք իսկ, 2010-2020 թուականներուն, առանց իսկ նկատի առնելու արցախեան պարտութիւնը. 2009-2021 բնակչութեան տարեկան նուազումը միջին հաշուով կէս առ հարիւր եղած է:

Թուայնական աշխարհի մէջ ինքնութեան աշխարհագրական ապախարսխումի միտումին մէկ պերճախօս ցուցանիշն է ԱՄՆ գաղթելու արտօնագրի վիճակահանութեան մասնակցողներու թիւին աճը: ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան տուեալներով, 2007-էն 2010 Հայաստանի բնակչութեան երկու-երկուքուկէս առ հարիւրը ամեն տարի դիմած է այդ վիճակահանութեան, այսինքն փափաքած է գաղթել աւելի պերճ ափեր (շուրջ 60.000 հոգի): Դարու երկրորդ տասնամեակին, մինչեւ 2016, այդ թիւը կը բարձրանայ երեք, չորս, ու գրեթէ մինչեւ վեց առ հարիւրի: 2017-2019 այսինքն պատերազմէն առաջ, եւ հակառակ թաւշեայ յեղափոխութեան առթած խանդավառութեան շունչին, այդ տոկոսը կը բարձրանայ բնակչութեան ընդհանուր թիւի ապշեցուցիչ 8-էն 9.41 առ հարիւրին (226.000-267.000): Կարելի է լրջօրէն խօսիլ ինքնութեան խարխիւներու մասին անգիտանալով աստուծոյ կայունութեան մէջ կարեւորագոյն դեր խաղացող հողային յղակէտին անկանխատեսելի ապագան, մանաւանդ երբ լուսանցքային չէ հողէն հրաժարողներու համեմատութիւնը: Այսինքն, երբ երկիրը 1991-ի իր ժողովրդագրական բարձրակէտէն (3,6 միլիոն բնակիչ) վերադարձած է յիսուն տարի առաջուան 1974-ի թիւերուն (2,7-2,8 միլիոն), ու կը շարունակէ սահիլ վար, վկայ ԱՄՆ արտագաղթել փափաքող տարեկան քառորդ միլիոնէն աւելի անձերը:

Հայաստանի որպէս երկիր հնարաւորութիւնը հարցականի տակ կրնայ դրուիլ վեհական որոշ գանգուածի մը կազմալուծման կէտէն անդին, որուն պարագային հարկ է վերադասաւորել Սփիւռքի մէջ հայկական ինքնութիւններու գոյատեւման նախադրեալները արմատական կերպով: Այսօրուան սփիւռքահայը իր ինքնութիւնը կ'ընկալէ խարսխուած մէկ կողմէ անշօշափելի (հոգեկան, մտաւոր, ձգտումային) հայրենիքի մը, ու միւս կողմէ առաւել կամ նուազ չափով համոզիչ պետութեան մը վրայ, երկուքը շաղկւով (իտէալականօրէն) մշակութային ու կենցաղային առօրեայով, ու բոլորը յենելով ծէսերու, աւանդութիւններու եւ յուշերու ցանցի մը վրայ: Այդ խարխիւներէն մէկուն խարխիւմը կրնայ աննախատեսելի հետեւանքներ ունենալ ինքնութեան այդ ընկալումին վրայ, տանելով որբացման կամ, ընդհակառակը, ըստ հակազդեցութեան մակար-

դակին «հրաշագործ» զօրաշարժի:

Այս բոլորէն անդին, հրապարակի վրայ մտահոգիչ վարկածներէն մէկն է հայ ինքնութեան պետականակեդրոնութեան պնդումը, որ պետութեան ի նպաստ անոր թելադրած գովելի գործունէութեանն անկախ, կրնայ տանիլ, օրինակ, «Հայաստան ծնածն է հայը» տեսակի պնդումներու, ցեղամշակութային ենթաշերտէ գերծ «նոր» երկիրներու մէջ քարոզուածին նման: Հայ ինքնութիւնը կրելու կամ վաւերացնելու իրաւունքը իւրացնելու նկրտումները կրնան շեշտուիլ, ինչպէս արդէն կան, օրինակ՝ քաղաքացի դառնալ ուզողներու ինքնութեան ամենէն խոր անձնական ցուցանիշի անունի ու ազգանունի հայերէնն անգամ փոփոխելու պնդումով. բան մը որ շատերու համար միակ դրսեւորումն է հայատառ ինքնարտայայտութեան, ու թերեւս սակաւ կապերէն գերդաստանին, նախորդ սերունդներուն եւ կորուսեալ հայրենավայրին հետ: Այդ ուսնձգութիւնները կ'արդարացուին հիմնուելով արտաքին լեզուական տուեալներու վրայ (լատինատառէն հայացող տառադարձում), սակայն նոյն անուան մէջ հակասական սկզբունքներ պարտադրելով գայն կրողին (-ian-ի պարագային օրինակ): Այս կեցուածքները օտարող եւ վանող հետեւանքներ կրնան ունենալ, յատկապէս երբ մերօրեայ գաղափարախօսութիւններով անած արեւմտեան սփիւռքահայը կը սկսի հոն տեսնել անհանդուրժողութիւն, բազմազանութեան մերժում, միւսի ալլացում (othering) եւ այդ հոլովով ալլամերժութիւն, սակայն եւ միաժամանակ այլացուողին տիրապետելու եւ անոր ինքնութիւնը տնօրինելու միտում:

Հաւաքական ինքնութեան ծայրագոյն վտանգումի պահուն, այնուհանդերձ, թերեւս հարկ ըլլայ որ այդ ինքնութիւնը ձեւաւորուի հաստատութեանական դրդումով կամ ղեկավարութեան կողմէ ծրագրուած խթանումով, համայնքը թեքելու համար դէպի որոշ ուղղութիւններ, ինչպէս Վոսմշապուհի եւ Սահակի դարաշրջանին: Այսինքն որոշ մարզերու մէջ ուրիշներէն տարբերակումի հնարքներով, ինչպէս այբուբենն ու լեզուն եղան Ե. դարուն, առանց մոռնալու որ այդ տարբերակումը պիտի ծնի ու սնի ալլին հետ բաց ու յարատեւ յարաբերութենէ: Կրնա՞յ արդեօք բանիլ այսօրուան շրջարկին մէջ: Կրնա՞նք գտնել այդ հնարքներն ու մտածել այդպիսի լուծումներու հնարաւորութիւնը:

Թուային ու աստիճանաբար համասեռ, բազմասփիւռք աշխարհի մէջ ապրելու համար կարելի է ստեղծել յղացք մը որ ունենայ Ե. դարուն ձեւակերպուած մշակութային ազգի յղացական խանգարողականութիւնը կամ ցնցողականութիւնը (disruptivity), եղածն ու հանչցուածը գլխիվայր դարձնելու եւ նոր լուծումներ գտնելու իմաստով: Չենք գիտեր անգամ թէ Ե. դարու եռեակը գիտակի՞ց էր արդեօք այդ յղացքի ունենալիք հազարվեցհարիւրամեայ հզօրութեան:

Անցնող դարակէսին այդ նոյն յղացքը վերա-

տին հրապարակ կը նետէ ծայրագոյն տագնապ մը լուծելու պարտադրանքին տակ գտնուող սփիւռքահայ մը, նորնախիջեւանցի 77-ամեայ Գէորգ Զ. Զօրէքեան, իր ինքնութեան ամենաբարդ մէկ թուելին, երբ հարկին տակ էր, իբրեւ ութ տարի առաջ սպաննուած կաթողիկոսի յաջորդ էջմիածնի մէջ գրեթէ արմատէն քանդուած Եկեղեցին վերականգնելու: Երկրի բնակչութեան տասէն քսան տոկոսը, արական սեռէն, գոհուած էր պատերազմի ընթացքին: Զօրէքեան սակայն մշակութային ազգն է որ նորէն առաջ կը մղէ իր անդրանիկ կոնդակով, 1946-ի Ապրիլ 1-ին. «Սիրեցէք զմայրենի լեզուն մեր, զգրականութիւն եւ զպատմութիւն նախնեաց, որ շաղկապք են միութեան եւ լրութեան ազգիս, մանաւանդ հօտին մերոյ ի սփիւռս»: (Գեորգ Զ., Հասկ, ԺԵ տարի, 6, Յունիս 1946): Ազգի «միութեան եւ ամբողջութեան» շաղկապները կ'անցնին նախնիներու պատմութենէն, լեզուէն ու գրականութենէն: Պետութեան մասին խօսք չկայ, նոյնիսկ Ստալինի ամենազօր ստուերին տակ:

Մշակութային ազգով երաշխաւորուած ինքնութեան հազարամեայ յաջող ընթացքը կը վտանգուի մէկ կողմէ պետականակեդրոնութեան, միւս կողմէ սփիւռքի մէջ տիրական «քաղաքականակեդրոնութեան» եւ տնտեսականի գերիվերութեան շեշտումով հաստատութիւններու կողմէ: Այդ բաները վստահաբար պէտք է որ առաջ մղուին, սակայն միայն որպէս բաղկացուցիչ մասեր, այսինքն միւսը, հիմնականը ապահովողներ: Այս խնդիրներուն մասին մտածողները քիչ են (Խ. Թէօլէօլեան, ընդհանուր պատկերի մասին խորհրդածութիւններով), իսկ դիրքորոշում ունեցողներն ու զանոնք կիրառական ծրագիրներու վերածողները հազուագիւտ (օրինակ՝ Ռազմիկ Փանոսեան, որ կը գործէ ծուարած ոչ-հայ կազմակերպութեան մը աւելի աննախապաշար եւ ճկուն մթնոլորտին մէջ):

Հետաքրքրական է, որ սփիւռքահայ հանրու-

թիւնն ալ կը թուի ի նպաստ ըլլալ ասոր: Երբ կը հարցուի թէ ո՞րն է իրենց հայկական ինքնութիւնը սահմանող կարեւորագոյն ցուցանիշը, պատասխաններու մէջ 60-80 առ հարիւրով առաջին տեղը կը գրաւէ լեզուն (եթէ նկատի չառնենք ընտանիքը, զոր յիշատակելը աւելորդ կարելի է սեպել գրեթէ բացառապէս հայ ընտանիքէ սերող ենթականերու համար) (Հրաչ Զիլինկիրեան, խմբ., Հայկական Սփիւռքի հարցախոյզ, 2019, 2021, 2022): Այնուհանդերձ, այս թիւերու նշանակութիւնը յարաբերական է, նկատի առնելով որ հարցախոյզը ներկայացուցչական բաշխում մը չունի ամերիկահայ հնագոյն եւ նոր սփիւռքներուն:

Կարելի՞ է հասարակաց յայտարարներ գտնել հայ ինքնութեան ցուցանիշերու: Ինքնութիւնը նախ եւ առաջ ենթակային ինքնընկալումն է: Համայնք կազմելու համար սակայն, անոր վրայ պէտք է գումարել նաեւ հայ հաւաքականութեան անդամներու այսինքն հայ ինքնընկալումը ունեցող միւս ենթականերու «առարկայական» ընկալումը առաջին ենթակային իբրեւ իրենց ինքնութիւնը բաժնող մէկը, եւ որ բազմազան անկիւններէ կրնայ մեկնիլ: Մէկուն համար մականունը բաւարար է, միւսին «զուտ» հայ ըլլալը կամ ենթադրեալ «արենակցութիւնը» կամ այլ բաներ:

Տրուած ըլլալով, որ թուային աշխարհի համամատչելիութեան եւ համաշխարհացման կամ աշխարհի փոքրացման գլխաւոր հետեւանքը ընտրողութիւնն է, այսինքն ենթակայական կեցուածքներու եւ որոշումներու տիրականութիւնը, մեր փնտռած համայնական ընդհանրութիւնը անհրաժեշտաբար պիտի հիմնուի ընտրելու արժանի յատկանիշներու վրայ, այսինքն այն բանին, որ կոչած եմ համայնական մտերմութիւն մը եւ ժառանգուող, ըմբռնելի ու փոխանցելի գեղեցիկ մը փորձընկալելու հասարակաց կարողութիւնը:

Հ Ա Յ Ե Ր Է Ն
 Հ Ա Յ Ե Ր Է
 Հ Ա Յ Ե Ր
 Հ Ա Յ Ե Ր Է
 Հ Ա Յ Ե Ր Է Ն

GENEALOGY AND IDENTITY

By George Aghjayan

Genealogy is the study of family histories. Historically, written genealogies were generally reserved for influential families while the great majority of families only knew of their ancestry through oral tradition. Authors could be hired to write histories of wealthy families. These vanity projects would often lack sufficient documentation and sometimes contain questionable information. Organizations such as the Mayflower Society and Daughters of the American Revolution were founded in the late 19th century to cater to the desire of individuals to raise the prestige and importance of their families.

In the United States, the airing of the television mini-series *Roots* in 1977, based on the best-selling book of the same name, ushered in a new era in genealogy. While *Roots* documented the slavery experiences of African-Americans, the resulting interest in genealogy was universal. In the years since, genealogy standards, including the ability to achieve accreditation or certification, has raised the level of professionalism and scholarship of genealogical works.

One of the neglected losses during the Armenian Genocide has been the destruction of our individual family and collective community knowledge. The revolution in genealogy largely passed Armenians by as most Armenians believed such efforts to be futile given the destruction of Armenian church records during the Genocide. Yet, in January 1978, three Armenians affiliated with the Mormon church, Dr. Nephi Kezerian, George Aposhian Jr. and Audrey Megerian, formed the Armenian Genealogical Records Search Foundation. The mission of the foundation was to create a repository of Armenian source records by identifying the location of rele-

vant archives and microfilming their collections. Most of the resources Armenian genealogists have access to today are largely due to the tireless efforts of these three visionaries. In addition, Dr. Kezerian wrote a beginner's manual for Armenian genealogy.

The collection of the foundation is today preserved at and made available through the Family Search Library in Salt Lake City. Armenian church records from Turkey, Syria, Lebanon, Greece and Egypt as well as the Southeast Asian communities have been supplemented with material from the National Archives in Armenia since independence in 1991. While the early microfilmed records can only be accessed at the library per agreement from the donors, the records from the Armenian National Archives are largely available on-line through the Family Search website.

The internet age has ushered in a period of rapid growth in the number of people interested in genealogy and the resources available to them. Genealogy is now big business and, as is often the case, business opportunities drive innovation. It is important to note here two significant not-for-profit, volunteer efforts specific to Armenians. Mark Arslan originally began a project to identify the immigration records of all Armenians coming to the United States from the region of Kghi. From this humble beginning, the Armenian Immigration Project now contains abstracts of census, naturalization, military, immigration and other records for all Armenians in the United States and Canada. Also, in 2013, Tracy Rivest Keeney created a Facebook group devoted to Armenian genealogy. There are now over 14,500 members of this group who serve as an indispensable resource for those researching their Armenian family history.

In 2016, the time seemed right to hold the first

ever Armenian Genealogy Conference and since then five conferences have been held, the most recent at the American University of Armenia in Yerevan in 2022. Most recently, the Armenian Genealogy journal began publication in 2022 under the editorship of Rafael Abrahamyan.

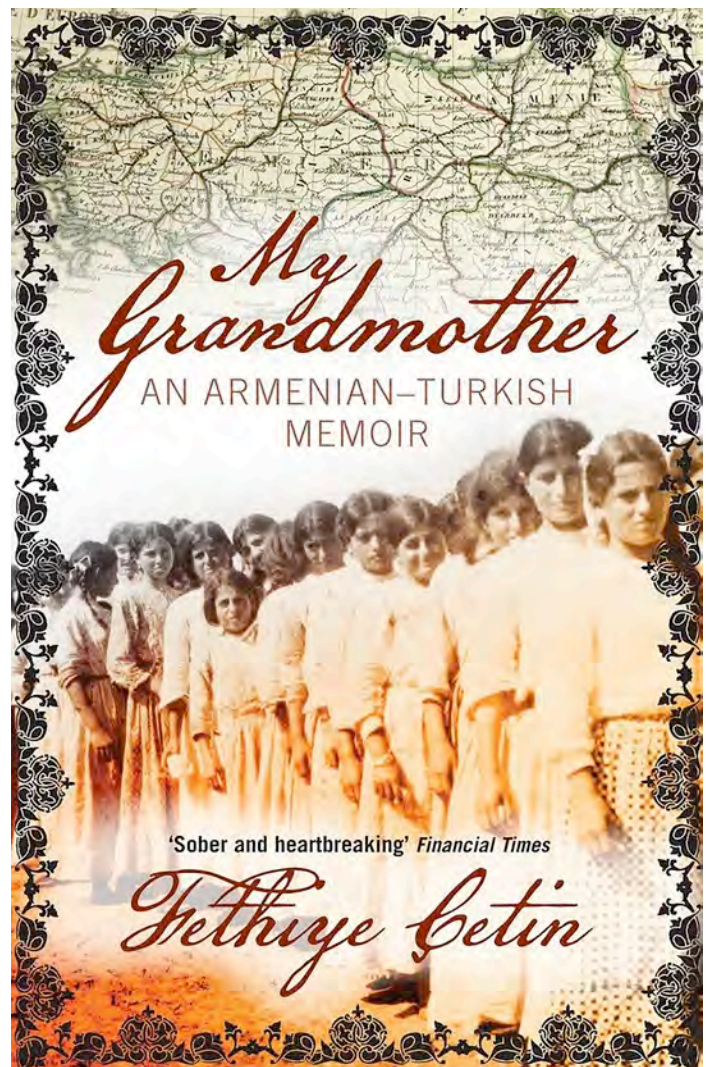
Thus, a confluence of accelerants has contributed to the growth in Armenian genealogy – e.g. technology, social media, the independence of the Republic of Armenia, accessibility of records including those from the Turkish government, a few expert mavens, DNA testing offered by commercial companies and their promises of scientific insight into the ethnic origins of customers. The last, DNA testing, has probably had the greatest impact.

Ethnic identity, both self-identified and that which is placed on us by others, is just one component that defines who we are as individuals. Interest in researching one's family history tends to be inversely correlated with the robustness of the Armenian community life a person was raised in. That is to say, it seems that many of those most interested in researching their Armenian heritage were not afforded the opportunity of having been raised with Armenian schools, Armenian businesses, and Armenian neighborhoods where every day they lived their Armenian identity. At the extreme end of the spectrum, are Armenians that were raised in an environment where they had to hide their Armenianness in order to avoid persecution, for example those remnants of the Genocide that remained on their ancestral lands as prisoners to the perpetrators.

In 2004, Fethiye Çetin published her groundbreaking book *My Grandmother: An Armenian Turkish Memoir*. Millions of copies of this book have been sold and it reawakened the story of Armenians who had been taken during the Genocide and forced into Islam. After the murder of noted journalist Hrant Dink in 2007, a foundation devoted to his memory has been publishing a series of oral histories of the descendants of Islamized or Hidden Armenians (*Sounds of Silence*). And in 2018, the Turkish government began offering a family history report to Turkish citizens that put a further spotlight on just how many had Armenian roots.

So, on the one hand, there were those in Turkey desiring to learn about their Armenian heritage and reconnect with their Armenian families. And on the other, there was an increased interest in family history and the lands of their origin from Armenians in the Diaspora, particularly in the Americas where assimilation of Armenians is perhaps at its greatest level. DNA testing made connecting these two groups together such that other families have been able to reunite, my own included.

The reuniting of families separated by the Genocide is not without its difficulties. Existing prejudices can make it very hard for Diasporan Armenians and those living in Turkey to embrace the notion that they have relatives in the other community. In addition, there is a natural resistance to relive the trauma that caused the family separation. Yet, it is my belief that these prejudices must

be overcome, otherwise we are perpetuating and contributing to the crime committed against our people.

While the implications are far-reaching, including political, the amount of DNA shared among relatives dissipates quickly through the generations such that in another generation the current opportunity will be lost. It is beyond the scope of this article to explain how DNA testing works, but it should suffice to say that we are running out of time to benefit from this aspect of testing.

Today, as more Armenians have been ripped from their homeland and added to the ever growing and expanding Armenian Diaspora, perhaps genealogy is a vital mechanism for retaining Armenian identity. After the Genocide, those that survived wrote books about their lost communities, attempting to capture the history of a place, people and time that no longer existed. Maybe, in a small and different way, genealogy is this generation's attempt to do the same. From that effort, maybe we can preserve the Armenian identity a little longer and even bring back to life a little of what was lost.

BETWEEN | TWO WORLDS

Do we have the courage to redefine our diasporan identity?

By Rupen Janbazian

Walking through the quiet, nearly deserted grounds of the Melkonian Educational Institute in Nicosia, Cyprus, was a haunting experience that offered a stark reflection on the transitions and challenges facing the Armenian nation. Guided by a friend who had attended the school years earlier, I was immersed in stories of a once-vibrant institution that served as a nexus for Armenian students from across the globe. This visit, poignant and reflective, became a catalyst for deeper contemplation on my own journey from the diaspora to Armenia and the broader questions of homeland-diaspora relationships that this transition embodies.

The closure of Melkonian, a revered institution founded in the aftermath of the Armenian Genocide, symbolizes a broader conversation about the sustainability of diaspora institutions and the evolving nature of Armenian identity in the post-1991 independence world. Within a vibrant Armenian community, my upbringing in Toronto was nurtured by institutions similar to Melkonian—schools, community centers, and churches that served not merely as physical structures but as the very soul of our cultural and spiritual identity. The specter of Melkonian's closure thus compelled me to ponder a troubling question: Could the foundational pillars of my Armenian identity in Toronto face a similar demise?.

***

In the tumultuous year of 2020, against the backdrop of global unrest and a resurging conflict in our homeland, my partner and I decided to relocate to Armenia. This move was admittedly selfish, stemming from our preference for life in Armenia over Canada and the United States. It was not an escape from the comforts we experienced in the West; indeed, our lives there were

marked by comfort, albeit of a different kind. Rather, it was a deliberate choice, fueled by a deep-seated yearning to connect with our roots on a more intrinsic level—a desire for our future children to inherit the Armenian language, culture, and ethos as naturally as they would breathe. Aware of the risks inherent in relocating amid war, including the potential for conscription and the restrictions imposed by martial law, we embraced these challenges not as sacrifices but as necessary steps towards achieving our personal happiness and fulfillment in a society where our Armenian identity would be the default rather than an exception.

Living in Armenia has been a profound and, at times, complex journey for us. The move has been rewarding in ways that are difficult to quantify, yet it's a path that might not resonate with everyone. The decision to relocate here was underpinned by a blend of ideological commitment and a deep love for the life we envisioned in Armenia. However, this journey has also laid bare the reality that ideology alone cannot anchor one's life in a new country. The advantages of living in such a historically and culturally rich place are numerous, but they come alongside challenges that can be stark compared to the comforts and conveniences of a place like Canada.

***

For me, living in Armenia while helping publish Toronto's monthly Armenian community newspaper has been a journey of deep personal significance, one that transcends mere physical distance. Editing *Torontohye* from Yerevan has not only kept me anchored to my roots in Toronto but has also deepened my connection with Armenia. This reverse journey—cultivating ties to the diasporan community from the homeland—offers a unique vantage point on the evolving dynamics between Armenia and its global diaspora. This experience has

Graffiti in Anjar, Lebanon, reads 'Love one another' in Armenian (missing a letter or two). The village is almost entirely populated by Armenians from the six villages of Musa Ler/Dagh in Cilicia. (Photo: Rupen Janbazian, 2024)

also underscored the nuanced role of diaspora communities in nurturing a connection with the homeland. It's a dual identity that many in the diaspora navigate—living in one world while keeping a part of our hearts in another.

The closure of institutions like the Melkonian Educational Institute almost two decades ago and the challenges faced by similar community pillars across the diaspora evoke a poignant realization of the shifting sands beneath the diaspora's feet. These institutions have long been the custodians of our heritage, the spaces where our language, culture, and history were nurtured. Their potential demise raises profound questions about our future as a community. It forces us to confront the reality of change and the resilience needed to adapt. Can the essence of our Armenian identity sustain itself without these bastions of culture? This question lingers, prompting a reflection on the nature of belonging to a diaspora in an increasingly Armenian-centric reality.

The Armenian state has undoubtedly added a significant layer to the diaspora's complex identity. Armenia offers a tangible anchor for our diasporic dreams and aspirations, yet it also challenges us to redefine our role and contribution to this homeland. How do we, as members of the diaspora, engage with a homeland that is both familiar and foreign, a place of ancestral ties and contemporary challenges?

With the state's emergence following the dissolution of the Soviet Union in 1991, did the diaspora shift its thinking and ask the right questions regarding its involvement and contributions to this newly independent Armenia? Did diasporan communities adequately explore their roles beyond traditional support mechanisms? How does the existence of an independent Armenia reshape our identity and responsibilities as diasporans? Unfortunately, our communities have not addressed these and other questions sufficiently. Thirty-three years since independence, the call still stands for introspection on our engagement with the homeland, to redefine our contributions, and to foster a more dynamic and reciprocal relationship with Armenia.

***

The evolution of the Armenian diaspora's role in the post-independence era represents a critical pivot from its historical function. The diaspora's mission today transcends mere cultural preservation or economic support; it embodies a more complex and vital role as a national preservation and resistance force. This transformation is necessary in response to the nuanced threats facing the Armenian nation, threats that are perhaps more insidious than those faced in the aftermath of the Genocide. These challenges, though not always overt, pose a significant risk to the Armenian identity and statehood, necessitating a proactive and strategic approach from the diaspora.

Incorporating the notion that the diaspora must support Armenian statehood with all available means—despite potential governmental missteps—is paramount. This support includes not only financial or humanitarian aid but also intellectual, cultural, and diplomatic engagement. The diaspora's contribution to the Armenian cause must evolve to address the current geopolitical, social, and economic challenges facing Armenia and Armenians worldwide. This entails a strategic reassessment of its roles, goals, and methods to ensure it can effectively counter the subtle, indirect threats that may not be immediately apparent. The diaspora's unique position, straddling multiple worlds and benefiting from a global perspective, equips it to identify and respond to these threats in ways that might elude the local populace or the government.

The current environment requires the diaspora to take a more active stance in political advocacy, cultural preservation, and the promotion of global awareness of Armenian issues. This approach should be characterized by a nuanced understanding of the global political landscape and the leveraging of the diaspora's extensive network to influence international policy and public opinion in favor of Armenia and Armenian interests.

Furthermore, the diaspora must resist the temptation to

defer the responsibility of confronting these challenges solely to the Armenian government. While it is essential to support and collaborate with the state, the diaspora's role should also include a level of constructive critique and independent initiative. The reality is that the government may not always be willing or able to undertake the comprehensive actions required to protect and promote Armenian interests on a global scale. In such instances, the diaspora's independent efforts can complement those of the state, filling gaps and ensuring that the Armenian cause remains robust and resilient.

This nuanced role of the diaspora—as both supporter and independent actor—reflects a more sophisticated understanding of its potential impact. The diaspora can contribute more effectively to the Armenian nation's survival and prosperity by embracing this dual function. It is a call to action for Armenians worldwide to engage more deeply, think more strategically, and act more cohesively in the face of the multifaceted challenges confronting their homeland and their identity as a people.

***

As I look to the future, the path is paved with both promise and uncertainty. Armenia faces a critical moment that demands a unified approach from both within and beyond its borders. The recent humanitarian crises underscore the imperative for a collective effort, a synergy of homeland and diaspora that can navigate the complexities of modern Armenian identity. This moment calls for a reimagining of the diaspora's engagement with Armenia—a dialogue that is more inclusive, understanding, and mutually supportive. I believe the administration in Yerevan needs to foster a relationship that transcends traditional paradigms, embracing the full diversity of our global Armenian family.

For me, this journey of living in Armenia while maintaining deep ties to the diaspora has been a profound lesson in the power of community. It has shown me that our strength lies in our ability to cherish our heritage while embracing the future and to hold onto our identity while adapting to change. Through my experiences, I have also come to believe that the future of the Armenian diaspora hinges on its relationship with Armenia. While the tools for engagement exist, their effective deployment remains a challenge. The youth of the diaspora, armed with opportunities their predecessors couldn't fathom, deserve genuine engagement.

The relationship between Armenia and its diaspora is a bridge that holds immense potential, but it is a bridge yet to be fully built. The historical and cultural ties that bind these two entities are undeniable, but the divide that has persisted over the years also cannot be ignored. Efforts to bridge this gap show promise but also reveal the complexities and challenges involved. To move forward, Armenia must embrace a more inclusive and bottom-up approach to engagement with its diaspora, and the diaspora, in turn, should recognize its role in building this bridge, bringing its global perspectives, resources, and expertise to the table.

The future of the Armenian diaspora also relies on a shared vision and a collaborative effort, especially in times of crisis. Instead of striving for a uniform Armenian identity, a notion

often pondered, we should aim for mutual understanding and appreciation of differences when developing a united front in facing critical challenges ahead.

***

The concept of 'mental repatriation,' once eloquently described by a friend, has been a guiding principle in our adaptation in Armenia. Aside from the tangible act of moving across continents, mental repatriation involves an inward journey of embracing Armenia with all its complexities. It is about adopting a mindset that allows for a flexible yet profound connection to one's heritage. This process, which includes phases of identity formation and the comfortable adoption of dual identities, is deeply personal and subjective. It underscores the reality that living in Armenia—and indeed, thriving here—requires more than just a physical presence. It demands a heartfelt commitment to immerse oneself in the nuances of Armenian life, to 'own' the experience in a way that transcends geography.

This mental journey towards repatriation doesn't negate the value of physical presence in Armenia; rather, it complements it. Being here allows us to live our Armenian identity in what feels like a more organic form, offering our future children the chance to grow up in a milieu where the Armenian language, culture, and traditions are part of their everyday existence. Yet, it's crucial to acknowledge that this experience isn't a one-size-fits-all solution. For some, the diaspora offers a platform where Armenian identity can be explored and celebrated in different but equally meaningful ways. The struggle to maintain one's cultural identity might be more pronounced outside Armenia. Yet, this very struggle can lead to a deeper, more conscious engagement with what it means to be Armenian.

Reflecting on our journey, it's clear that the essence of repatriation—both mental and physical—is deeply individualistic. It's about providing the space and opportunity for each person to navigate their relationship with Armenia and their Armenian identity in a manner that feels authentic to them. The dialogue between the homeland and the diaspora, therefore, should not be prescriptive but rather supportive, recognizing the diverse paths through which one can engage with and contribute to the Armenian narrative. As we continue to navigate the complexities of life in Armenia, the lessons learned, and the connections forged underscore the importance of embracing both the challenges and the joys that come with this deeply personal choice.

The closure of institutions like Melkonian, the evolving identity within places like Toronto, and the maturation of an independent state cast a shadow of uncertainty over the future of the Armenian diaspora. It underscores a sobering truth: The survival and flourishing of our Armenian identity amidst changing global landscapes and internal strife demand more than mere nostalgia or the preservation of physical spaces. It calls for a deep, sometimes uncomfortable reevaluation of what it means to sustain our culture and connection across generations. In this reflection lies a cautious hope—not for a seamless continuity of the past but for the resilience to adapt and the courage to redefine our Armenian identity in an ever-changing world.

A New Raison d'Etre for the Diaspora

By Antranig Kasbarian

INTRODUCTION: DEPICTING DIASPORA

Depicting a diaspora can be quite difficult. Indeed, by their very nature diasporas are often fluid and complex; marked not only by dispersion but by rupture, displacement, and a distance-yet-closeness to the homelands that define them. Over time, such complexities may grow even further - due to the passing of generations, of course, but also via successive waves of emigration that can vary considerably from the “original” mode of dispersion. (Thus, for example, our own modern diaspora: The early 20th century featured Armenian Genocide survivors literally forced into exile, followed years later by others positioned differently, e.g. economic migrants who left post-Soviet Armenia “voluntarily.”)

So when the Editors of this volume approached me, seeking depictions of the contemporary *Armenian-American* diaspora, I felt daunted, discouraged, even disoriented. How to wrap my brain around such an unruly beast, which continues to change in ways we are only beginning to understand?

In the end, I suppose my response is the only one possible: To take a *partial perspective*. In this case, it is a perspective that refuses the temptation to say all that must be said; instead, it consciously selects certain paths that can yield insights relevant for our predicament today. So let us dig in.

ORIGINS AND DEVELOPMENT

Broadly considered, the Armenian-American diaspora traces its origins to the political upheavals of the early 20th century -- most centrally the 1915 Genocide, alongside related developments both before and after. Violently uprooted from their ancestral lands in Asia Minor, an entire generation would scatter to the four winds, forming a template upon which future generations would grow, develop, and change.

From the outset, this diaspora was mainly concerned with two overriding objectives: 1) Surviving as a people, and 2) Upholding political goals and a vision of what Armenians sought collectively. In the first realm lay the issue of “keeping Armenians Armenian,” whether by ingathering and rebuilding cohesive communities, inculcating cultural values among succeeding generations, or other means -- most broadly referred to as *hayababhanum* (armenopreservation). At first this was a reflex of a people in exile -- using culture

as a survival mechanism when seemingly all else had been lost. But within a short period, *hayababhanum* evolved into an ongoing cultural strategy that helped us to remain identified as Armenians in a purposeful way.

And what of the second realm? Here lay identification with a homeland lost and possibly to be regained (Western Armenia), as well as issues of national sovereignty and self-determination in those areas where Armenians remained, but under foreign occupation (Soviet Armenia, Nagorno-Karabagh). Accompanying these was Armenians’ desire and eventual search for justice in the face of genocide and other unpunished crimes -- later codified as *Hai Tahd* (Armenian Cause).

In the early decades of diaspora, these two realms -- cultural survival and political goals -- mutually reinforced one another. For example, a sense of pride emerged among the Dashnaktsakan community, based not only on Armenian culture-writ-large, but

on a special assortment of values that included upholding the ideas of national sovereignty (e.g. the First Republic), national honor and justice (e.g. Operation Nemesis and avenging the Genocide), and national values and literacy in the face of cultural assimilation. The political goals, it seemed, were much more than just political; they were also cultural adhesives that kept us identified with the nation and its cause.

As the decades passed, new leavening agents crept into this mix. With the parallel ascendance of the USA and USSR, and our growing sense that we might not return home anytime soon, the diaspora's leading groups – the political parties and their affiliates – took positions that were increasingly strident and absolute. Beyond identifying with the nation, one's stances and rhetoric -- regarding Armenia's independence and sovietization, justice for the Genocide, the importance of a durable nationalism to combat cultural assimilation, and more – became signposts along which people aligned themselves, for or against or somewhere in between. Following the 1933 assassination of Archbishop Ghevont Tourian, contention and polarization extended to the Armenian Apostolic Church and to many other community groupings. Suddenly, “where do you stand?” or “which side are you on?” became important questions in these groups' continuing quest for authority and legitimacy in representing the diaspora.

Ironically, amidst this polarization it was often forgotten that these internecine struggles for supremacy were largely symbolic: Community leaders argued over the tricolor flag, Soviet Armenia, the necessity of armed struggle, whether our orientation should be Western or Eastern or non-aligned, and so on, when our ability to actually do something about these things was rather limited. We were largely sitting in our agoumps, churches, and picnics, speaking to ourselves. This still had some value, of course, but it was largely in the context of “holding the fort” or “keeping the flame alive” until such time when we really could do something about our condition.

ENTER ARMENIA

That time did come eventually, but very late, only after many decades. Yes, we eventually moved out of the ghettos of the early years – becoming more educated, integrated, worldly as individuals. And yes, Armenians' global relevance also changed with the Soviet Union's demise and Armenia's resulting independence: By 1988, we were no longer a people in exile, having to constantly breathe life and legitimacy into an abstract construct called “Armenia.” Rather, we had a living, breathing Armenia standing before us; an Armenia new and different, now seemingly demanding our involvement.

But sadly, our reflexes as a community had largely hardened over seven long decades apart from the homeland. With most of us distanced from meaningful, everyday involvement, our preoccupations here continued to center on rituals, symbols and abstractions. Indeed, our prevailing pattern was to act in ways that provided us with *identification*; i.e. activities that *made us feel our Armenianness*. And so, despite fundamental changes that shook the Arme-

nian world starting in 1988, our mentalities and approaches largely remained the same.

A useful example appears in the outpouring of humanitarian aid to Armenia at that time. With the outbreak of the Karabagh struggle, the devastating earthquake that ensued, and the difficult early years of independence, we tendered aid -- and lots of it -- because it was needed. But that wasn't all. We tendered aid also because *it felt good to do so*. Put less bluntly, via the act of giving, we felt more identified, closer to the homeland. Indeed, it felt good to be “back in the game,” so to speak. Organizing clothing drives, sending medicines and warm blankets to Armenia made us feel like truly active participants in keeping the nation alive.

Such activities were *motivational* as much as they were practical, and there should be no shame in acknowledging it. The problem, however, is this: Our organized communities usually didn't go beyond the easy task of giving. We gave and gave, and gave some more. But there were no metrics, no measurements or benchmarks to evaluate results and how we were doing. Rather, we gave in knee-jerk fashion, and didn't ask a lot of questions – partly because these were emergencies that demanded it, but also because we figured there were structures and agencies on the receiving end, capable of processing and building on what we sent. Over time, we learned that this wasn't the case: Corruption, inefficiency, cronyism and more revealed that the act of giving was not enough to improve Armenia, without a long-term plan for development. This was something we weren't conditioned for. Emergencies and cataclysms? Yes. Long-term development? No.

With the advent of independence, a new role seemed to hover before us, vaguely apparent and inviting, yet beyond reach: That of capacity-building. By capacity-building, I mean that broad constellation of activities that can help a country invigorate its economy, strengthen its health-care, fortify its security and diplomacy, and modernize its culture and educational system. Unfortunately, in the early decades of independence, we largely thought with our hearts and not our heads, and thus such changes were not forthcoming. Instead, most of the diaspora treated Armenia variously as aid recipient, as cultural/touristic playground, or as a place to engage in the spectator sport of politics and public affairs -- rooting for or against our favorite heroes/villains in Armenian public life, but without meaningful engagement or “skin in the game.” The slow, grinding, off-the-radar activity of building a new and better country? That remained a faraway prospect, and largely has remained faraway until this day.

At a time when Armenia desperately needs to modernize in every respect, the diaspora – with some exceptions -- has still not provided the “value-added” contributions it is capable of. Indeed, it is perhaps only in the last several years – with regime change in 2018, followed by our bitter defeats in 2020 and 2023 – that the enormous deficiencies of the country are finally being revealed as requiring remedial attention, in which the diaspora has a major role to play.

With its captains of industry and high-value thinkers and doers in myriad fields, the diaspora can -- if it tries hard -- become a *partner* in the enterprise of state-build-

ding, instead of an adjunct or onlooker. Indeed, in today's environment we increasingly see professionals devising new programs, inputs, exchanges, and investments that lurch in the direction of *capacity-building*. Some of these initiatives are potential "game-changers" that are now being tolerated, even encouraged, by Armenia's leadership. Late in coming? Perhaps. But heartening nonetheless. Such activities must become a new *raison d'être* for the diaspora – perhaps not the only one, but a key one for sure.

But we are still far from getting there. Every time I see a community drive for warm clothing and blankets, I catch my breath, asking "Is this really what we need? Is this how we must train our community to deal with Armenia's situation?" At a time when our adversaries are taking careful and farsighted steps to overpower our small country, with the highest technologies, PR, and weapons systems, must we continue to react with knee-jerk crisis responses, as we did 35 years ago, with galoshes, aspirin, and warm coats, responding belatedly to the crises that are already upon us? Sure, doing so might make us feel good. And perhaps at a low bar, at the level of youth and community engagement, it makes some sense. But overall, we continue to focus our energies in the direction of *hayababhanum*, doing things that make us feel identified, when making a real difference requires a complete overhaul in how we go about our business.

This overhaul seems now to be starting, but interestingly our traditional leadership is not at the forefront of those changes. Rather, it is the diasporic technocrats, the businesspeople, the independent academics and skilled professionals, who are seizing opportunities to create new linkages and working relationships that can transform our ways of thinking and dealing with Armenia. Hopefully the rest of us will catch on, but it will require significant retooling. For one, we must learn to rebalance our tendencies -- focusing less on teaching generations *what* to think, and instead teaching them *how* to think. The former is an exercise perfectly tailored for haybahbanum, whereas the latter is really what's required in today's age of capacity-building.

Of course, this challenge is not an easy one. The traditional diasporan structures can be quite set in their ways, resistant to change. But aside from "teaching an old dog new tricks," there is also a practical difficulty: Not every diasporan is cut out for capacity-building work. Many sincere, devoted Armenians are limited in their ability or desire to engage with Armenia. These people matter, too. But given the predicament Armenia is in today, I would support greater emphasis on developing its ties with our emerging professional class. The situation of the country – both domestically and internationally -- demands this.

To sum up, let us acknowledge that the diaspora's two longstanding foci – cultural survival and political goals – must be greatly revamped in this age. To begin, the two no longer neatly reinforce one another - if they ever did. Indeed, today they often work at cross-purposes! How can we continue to maintain Armenian identity around preservation of traditional values, when effectiveness today requires expertise and navigational abilities of an entirely different sort ... in a world where values and tradition are

constantly challenged by innovation, disruption, hybridity, and change? In short, we must replace rehearsal and ritual with exploration and innovation; or, to put it differently, replace the old trope of "the good Armenian" with a newer, fresher one – that of "the effective Armenian." The two may overlap, but they are quite different concepts.

By saying all of this, I do not seek to undo or disrespect the cultural logic of our past century in diaspora. Of course, keeping Armenians Armenian remains an important undertaking...but not necessarily via the *hayababhanum* model. I believe we can find other, more contemporary and progressive ways to keep our identity vibrant, and it starts with Armenia. We should deploy Armenia as a way to consistently inject Armenianism – but a different sort of Armenianism – into the diaspora. It is an Armenianism that isn't simply about reciting Taniel Varoujan or singing Komitas, but one that ties to practical matters including people's livelihoods in all sorts of fields, including law, environment, healthcare, women's issues, and more. Rather than using Armenianism to take our people on an odyssey through a world that is no longer pertinent and doesn't connect with the rest of our lives, let us do a little less preserving and a little more searching, creating, risk-taking. Today's times demand no less.

CONCLUSION: SHIFTING PARADIGMS, SHIFTING GEOGRAPHIES

In this essay, I've tried to argue for a *paradigm shift*; i.e. a conscious move toward new guiding assumptions as we face today's realities. But in seeking such a shift, we must acknowledge that the diaspora of the Developed West has a special role to play. The meccas of Diaspora Past – Cairo, Beirut, Aleppo – were fertile ground for developing a culture of *hayababhanum*; indeed, these meccas served as resources for the rest of us in Europe and the Americas, as we availed ourselves of Middle Eastern clergy, intellectuals and administrators to bolster our national institutions. But let's face it: Today, in an Age of Capacity-Building, the diaspora's center of gravity must shift to these shores where "value-added" contributions are the order of the day. Whether it's New York for banking and finance, Boston for science and medicine, or Silicon Valley for IT, these Western centers serve not just as loci for our traditional communities, but as hotspots – incubators, if you will – for new communities of shared knowledge and purpose. Is it any wonder that some of our newer, promising initiatives – the Armenian Society of Fellows (ASOF), Foundation for Armenian Science and Technology (FAST), and Armenian Medical World Congress (AMWC) – hail from these shores, drawing mainly upon Armenian-Americans?

In this new era, leadership requires more than cultural grounding or political ideology; it also requires skills, methods, and worldviews that are battle-tested in the larger marketplace of ideas. Engaging with this marketplace, more than anything, will keep our diaspora strong and growing, as we enter the most challenging phase of our modern history. Time will tell, but we are in for an interesting ride ahead.

ՄԵԾՆ ՄՈՆԹՐԵԱԼԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

ՆՈՒԱՃՈՒՄՆԵՐ, ՄԱՐՏԱՀՐԱԿԵՐՆԵՐ

Վրէժ-Արմէն Արթինեան

Յայտնեմ անմիջապէս, թէ գիտական առումով ուսումնասիրութիւն մը չէ, որ ստորեւ կը ներկայացնեմ, այլ որոշ տեղեկահաւաքէ ու անձնական վկայութիւններէ յառաջացած գրութիւն մը, ուր կ'ուզեմ արծարծել ոչ միայն Մեծն Մոնթրէալի հայ գաղութի կազմաւորման ու զարգացման պատմութիւնը, այլեւ մարտահրաւերները, որոնք իր առջեւ կը նետուին ի խնդիր իր գոյատեւման:

Եւ պատահական չէ, որ «նուաճումներ» բառը զետեղեցի վերնագրին մէջ, քանի որ Սփիւռքի պատմութեան մէջ իր առանձնակի տեղը ունի այստեղի հայութիւնը՝ հայկականութիւն բուրոյ մասնաշաղկապ համբաւով մը, որ միայն դրական կրնայ նկատուիլ. նուաճում նկատուիլ: Սակայն գովերգութիւն ընել չէ նպատակս:

Շատ բան չենք գիտեր 1880 — 1890-ականներուն Մոնթրէալ հաստատուած առաջին հայերուն մասին, որոնք աշխատաւոր պանդուխտներ էին քիչ մը դրամ վաստկելու եւ հայրենիք ապրող իրենց հարազատներուն օգնութեան հասնելու նպատակով եկած. ի վերջոյ նաեւ տուն վերադառնալու հեռանկարով:

Հետաքրքրական վկայութիւն մը կայ

անոնց մասին գանատացի երգիծագիր Stephen Leacock-ի Literary Lapses գիրքին մէջ, լոյս տեսած 1910-ին, որուն պատմուածքներէն մէկը նուիրուած է իրենց դպրոցին համար հասութաբեր ձեռնարկ մը կազմակերպող հայերու, որոնցմէ ոմանք այդ ձեռնարկէն անձնապէս շահեր ապահոված են, բայց դպրոցին համար գումար չէ մնացած...

Գիտենք, սակայն, որ Մեծ եղեռնէն ետք է, որ հայեր եկած են Գանատա, եւ ծանօթ է պատմութիւնը «Ճորճթաունի տղոց», որոնք 1920-ական թուականներուն Յունաստանէն (Գորֆուէն) բերուած են Օնթարիո նահանգ, մասամբ բարեսիրական նպատակներով, մասամբ ալ շրջանի ագարակները աժանագին կամ ձրի աշխատուծով զարգացնելու համար:

Երուանդ Բաստրմաճեան, որ Սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյ հիմնադիրներէն էր եւ եղաւ նաեւ անոր հոգաբարձութեան երկարամեայ ատենապետը, 1967-ին իրեն հետ ունեցած մէկ հարցազրոյցիս ընթացքին վերլիզելով այդ դէպքը, կ'աւելցնէր, թէ 1896-էն ի վեր Թորոնթօ գտնուած է Լեւոն Պապայեան անուն անձ մը, որուն ջանքերով հայերուն օգնելու համար որբախնամ միութիւն մը ստեղծուած է Ա. աշխարհամարտին: «1928-ին Մոնթրէալի մէջ ունէինք 50-60 հայեր, որոնց թիւը չփոխուեցաւ մինչեւ Բ. աշխարհամարտի

վախճանը», կը յիշէր զրուցակիցս, եւ քանի որ «հայերը կը դասուէին ասիացիներու կարգին... անընդունելի կը նկատուէին»:

Օրէնքները կը փոխուին, 1948-ին ճորճ Մարտիկեան Համիլթըն կու գայ ու կը հիմնէ ԱՆՁԱ-ի մասնաճիւղ մը, որ յետոյ պիտի կոչուի Canadian Armenian Congress, եւ անոր օգնութեամբ հայեր պիտի սկսին գաղթել Գանատա: Սկիզբը՝ 1951-1955 Յունաստանէն, յետոյ Պոլիսէն, ապա 1962-էն սկսեալ՝ Եգիպտոսէն, Սուրիայէն, Լիբանանէն ու Միջին Արեւելքի այլ երկիրներէն, հուսկ աշխարհի բոլոր կողմերէն, մինչեւ իսկ Խորհրդային Հայաստանէն մեծ մասամբ հաստատուելով Մոնթրէալ, ինչպէս նաեւ Թորոնթօ եւ հարաւային Օնթարիոյի քաղաքները, — ուր կային ժԹ. դարու վերջերէն եւ Ի. դարու սկիզբներէն եկած ու փոքր համայնքներ կազմած հայեր, — իսկ աւելի ուշ նաեւ Վանգուվըր Գանատայի արեւմտեան կողմը: Հայ լեզվափոխական դաշնակցութեան առաջին կոմիտէն («Քեռի») կազմուած է 1902-ին, Օնթարիոյի Պրանթֆորտ փոքր քաղաքին մէջ:

Մոնթրէալի մէջ 1956-ին կը հիմնուի ՀՅԴ Միւհրան Փափագեան կոմիտէն: 1958-ին կը գնուի Սենթ-Ջոթիք փողոցի փոքր շէնքը, որ կը դառնայ Սուրբ Յակոբ եկեղեցի, որու ներքնայարկն ալ կը վերածուի ակումբի: Կոմիտէութեան գործուն մասնակցութեամբ համայնքային ու ծխական կեանքը պիտի զարգանայ, հետզհետէ պիտի կազմուին նաեւ Հայ օգնութեան միութիւնը (1957), Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միութիւնը (իր մարզական թէ սկսնակական բաժիններով, 1958) եւ Համազգային հայ կրթական եւ մշակութային միութիւնը (1963):

Նշեմ, որ ատկէ քանի մը տարի առաջ կազմուած էր ծխական խորհուրդ մը, հովանիին տակ ԱՄՆ-ի Հայց. եկեղեցւոյ, որ մերժած էր նոր եկող դաշնակցական կամ համակիր տարրերը իր կազմին մէջ ընդունիլ. ասոր հետեւանքով է, որ դիմում կը կատարուի Ամերիկայի նորահաստատ Կիլիկեան թեմին անոր կապուելու համար:

Ժամանակի ընթացքին պիտի ստեղծուին նաեւ Ռամկավար ազատական կուսակցութեան եւ Սոցիալ դեմոկրատ հնչակեան կուսակցութեան մասնաճիւղերն ու յարակից միութիւնները: Անոնցմէ առաջ կազմուած էր նաեւ Հայ բարեգործական ընդհանուր միութեան մասնաճիւղ (1957), որ այսօր կը գործէ իր մշակութային, քաղաքական, մարզական թէ սկսնակական բաժիններով, ընկերային ծառայութեան «Առագաստ», երիտասարդ մասնագէտներու եւ տարեցներու յանձնախումբերով եւ այլն:

ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Տարուէ-տարի գաղութը պիտի դառնայ հայաշատ, — հաւանաբար աւելի քան 45 000 հայութեամբ այսօր, — Մոնթրէալ կղզիի հայութիւնը

պիտի տարածուի կղզիէն ալ դուրս, յատկապէս դէպի Լաւալ, ուր 1992-ին գոյութիւն պիտի առնեն ՀՅԴ Սարգիս Զէյթեան կոմիտէութիւնը իր ուղեկից կազմակերպութիւններով եւ Կիլիկեան թեմի Լաւալի ծուխը:

Ներկայիս գաղութը օժտուած է առաքելական չորս եկեղեցիներով (Էջմիածնական թեմի Մոնթրէալի առաջնորդանիստ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Լաւալի Սուրբ Խաչ, Կիլիկեան թեմի առաջնորդանիստ Սուրբ Յակոբ եւ Լաւալի Սուրբ Գէորգ), Մոնթրէալի Հայ կաթողիկէ Նարեկայ սուրբ Տիրամայր, Մոնթրէալի Հայ աւետարանական առաջին եւ Լաւալի Հայ աւետարանական մայր եկեղեցիներով:

Կրթական մարզէն ներս պիտի հաստատուին նախ (1957-ին) այժմ Սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյ Դրօ եւ Աննա Փիլիկեանի անունով կոչուող շաբաթօրեայ վարժարանը, յետոյ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ (ներկայիս փակուած) շաբաթօրեայ վարժարանը, ապա (1970-ին) ՀԲԸՄ-ի Արմէն Քեպէգ միջնակարգ վարժարանը իր ծաղկոցով, Սուրբ Յակոբի ՀՕՄ-ի անուան ծաղկոցը (1973), Սուրբ Յակոբ ազգային վարժարանը (1974), որ հետագային պիտի կոչուի Սարաֆեան նախակրթարան (1993) ու Բաստրմահեան երկրորդական (2002) եւ Լաւալի Նարեկ վարժարանը (հայ կաթողիկէ, ծաղկոցէն մինչեւ երկրորդական, 1988, որպէս ժառանգորդ քանի մը տարի առաջ ստեղծուած բայց երկար չտեւած Հայ քոյրերու վարժարանին), Սուրբ Յակոբի Արարատ ամառնային համբարը (1972), աւելի ուշ՝ Թէքէեանի Սեւան համբարը: Շրջան մը 1970 — 1980-ական թուականներուն, գոյութիւն պիտի ունենան հայերէնի ուսուցման բարձրագոյն դասընթացքներ եւս, գոլէժի մը կամ համալսարանի մը հովանիին ներքեւ՝ Սուրբ Յակոբի Ժողովրդային զարգացման հիմնարկի համբով (1976), ինչպէս նաեւ հայ ուսանողական միութիւններու եւ այլոց նախաձեռնած հայերէնի դասընթացքներ: Վերջապէս Սուրբ Յակոբը պիտի օժտուի նաեւ Արամ եւ Պերհուհի Մարգարեան մանկամսուրով (2007): Ներկայիս ամենօրեայ կրթարանները կը յաճախեն շուրջ 1550 հայ աշակերտներ (շուրջ 60%-ը Սուրբ Յակոբի ամենօրեայ հաստատութիւնները), ինչ որ անշուշտ հեռու է գաղութի այդ տարիքի ընդհանուր թիւէն: Յիշատակենք նաեւ Սուրբ Յակոբի Կիրակնօրեայ վարժարանը (1980):

«Համազգային»-ի նախաձեռնութեամբ 2020-ին հաստատուեցաւ Լեւոն Շանթ հայերէնագիտական դասընթացքը հայկական երկրորդական վարժարան աւարտած անձերու համար, կը գործէ նաեւ հայերէնի դասընթացք մը սկսնակ չափահասներու համար:

Գոյութիւն ունին Մոնթրէալի Հայ կեդրոնը Սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյ եւ Կիլիկեան թեմի առաջնորդարանին կից (հիմնուած 1973-ին ու հետզհետէ ընդարձակուած ու բարենորոգուած), անոր կողքին Հայ կեդրոնի տարածքները քիչ

մը աւելի ընդարձակող՝ Արմէն Կարօ եւ Շաքէ Կէօնճեան կեդրոնը (որ դրացի հողաշերտի մը վրայ բնակարան մըն էր), Լաւալի Հայ կեդրոնը ներառելով Սուրբ Գէորգ եկեղեցին, Թէքէեան մշակութային միութեան կեդրոնը (1985) եւ ՀԲԸՄ-ի կեդրոնը՝ Մոնթրէալի Սեն-Լորան քաղաքամասին մէջ, եւ յարանուանական եկեղեցիներու կեդրոնները իրենց ներքնայարկերուն մէջ: Պոլսահայերը եւս ունին իրենց կեդրոնը: Կայ նաեւ Արմենիա կեդրոնը, Լաւալի մէջ՝ խնշոյթներու եւ հանդիսութիւններու յարմարութիւններով, անհատական սեփականութիւն մը, որ առայժմ կը գործածուի նաեւ Ս. Խաչ եկեղեցւոյ կողմէ: Յիշենք Մոնթրէալի Հայ կեդրոնին մէջ տեղ գտած «Համազգային»-ի Մուշեղ Իշխանի անուան հարուստ գրադարանը եւ միւս կեդրոններէն շատերու կազմած ճոխ գրադարանները: Գրատարածման աշխատանք կը տարուի «Համազգային»-ի ու Պոլսահայ միութեան կից Մէկ մշակութային միութեան կողմէ: Իրենց հերթական ճաշի երեկոներով սիրուած յաճախավայրեր են Մոնթրէալի եւ Լաւալի Հայ կեդրոնները, Պոլսահայ կեդրոնն ու Թէքէեանը:

Մամուլի տեսակէտէն ալ Մոնթրէալը ձեռնունայն չի ներկայանար հայոց պատմութեան տարեգրութեան մէջ: Բացի եկեղեցիներու եւ միութիւններու սկզբնապէս խմորատիպ պարբերաթերթերէն (Սուրբ Յակոբի «Լրաքաղը» օրինակ), այստեղ լոյս տեսան ու կը շարունակեն հրատարակուիլ ՌԱԿ-ի (Թէքէեանի անունով) Ապագայ շաբաթաթերթը (1975), ՀՅԴ Կեդրոնական կոմիտէի Հորիզոն շաբաթաթերթը (1979), Պոլսահայ միութեան Գեղարդ եռամսեան (1969): Շրջան մը անձնական նախաձեռնութեամբ լոյս տեսած է Արմաշ կրօնական-մշակութային հանդէսը: Միութիւններն ու հաստատութիւնները ունին նաեւ տպագիր թէ առցանց պարբերաթերթեր ու կայքէջեր: Գործադրուած են ու կը գործադրուին պատկերասփիւռի ու ձայնասփիւռի հայկական զանազան յայտագրեր, որոնցմէ նշենք Հայ հորիզոն հեռատեսիլը եւ Լաւալի Հայ կեդրոնի ռատիոժամը: Լոյս կը տեսնեն ալլազան գիրքեր՝ կազմակերպութիւններու կամ անհատներու ճիգերով: «Համազգային»-ը եւ Սուրբ Յակոբ եկեղեցին կը վարեն նաեւ հրատարակչական գործունէութիւն:

Մոնթրէալի եւ Լաւալի մեր կեդրոններուն մէջ իրենց գրասենեակները ունին ՀՅԴ եւ ուղեկից կազմակերպութիւններու տեղական մարմինները, ներառեալ Արմէն Գարօ ուսանողական միութիւնը, իսկ Մոնթրէալի մէջ՝ նաեւ Գանատայի կեդրոնական մարմինները՝ ՀՅԴ ԿԿ-ն ու Հայ դատի յանձնախումբը, ՀՕՄ-ի, «Համազգային»-ի եւ ՀՄԸՄ-ի շրջանային վարչութիւնները, ՀՅԴ Գանատայի երիտասարդական եւ պատանեկան միութիւնները: Չմոռնանք Մոնթրէալի կեդրոնի Հայ տարեցներու միութիւնը եւ պրիճի խմբակը:

Մոնթրէալէն են ՀՅԴ Բիւրոյի երկու անդամներ:

Շրջանին մէջ գոյութիւն ունեցած են եւ միշտ առկայ են գեղարուեստական խումբեր՝ պարախումբ-երգչախումբ-թատերախումբ, երաժշտական արհեստավարժ խմբակներ՝ կազմակերպութիւններու եւ անհատներու պատկանելութեամբ, եւ բազում են քաղաքական, մշակութային, գրական, դասախօսական եւ եկեղեցական ձեռնարկները, որոնք յաճախ գիրար ալ կը խաչաձեւեն ակամայ: Բայց ըսեմ նաեւ, որ տարբեր կազմակերպութիւններ յաճախ կը գործակցին անկախ իրենց գաղափարական հակումներէն:

Այս բոլորէն անդին կան տակաւին «ՀԱՅՐԷՆ» (մարդկային իրաւանց պաշտպան) խմբակցութիւնը, Մոնթրէալի եգիպտահայերու ընկերակցութիւնը եւ Քեպէզի հայ բժշկական ընկերակցութիւնը, Հայ բժշկական համաշխարհային վարչութիւնը, Գանատայի հայ առեւտրական խորհուրդն ու անոր կից Կամար շինարարական ասպարէզի հայ մասնագէտներու յանձնախումբը, Հայ իրաւաբաններու ընկերակցութիւնը, հայ ոսկերիչներու ընկերակցութիւնը, քանի մը ալլ հայրենակցական միութիւններ, համալսարաններու Հայ ուսանողական միութիւնները, Հայ տուն բարեսիրական կազմակերպութիւնը, Արարատ տարեցներու բնակարանը, Հայաստան հիմնադրամը եւ հաւանաբար ուրիշներ:

Մոնթրէալի մէջ գործող Քեպէզի միացեալ մարմինը, որ կը կազմակերպէ համահամայնքային ձեռնարկներ (ինչպէս՝ Ապրիլ 24-ի, Մայիս 28-ի կամ Սեպտեմբեր 21-ի յիշատակումները), կ'ընդգրկէ վերելք յիշուած կազմակերպութիւններէն 27 անուն:

Հայաստանի Հանրապետութեան հիւպատոսարան ալ գոյութիւն ունի՝ տեղաբնակ հիւպատոսով:

Հայերը Մեծն Մոնթրէալի շրջանին մէջ կը գործեն բազմաթիւ ու բազմատեսակ ոլորտներու արհեստներու, արուեստներու, մասնագիտական ասպարէզներու, գործարարական, ուսումնական, լրատուական, առողջական եւ ալլ մարզերու մէջ՝ վաստկելով լաւ անուն եւ համբաւ: Բաւական մեծ թիւով հայ մտաւորականներ հաստատուած են այստեղ: Հիմա արդէն կը բազմանան քաղաքական ասպարէզի մէջ քաղաքապետական, նահանգային թէ դաշնակցային մարմիններու կամ ժողովներու մասնակից հայ դէմքեր:

Գաղափար մը տալու համար այն մթնոլորտին մասին, որ կը ստեղծուէր այս գաղութի կազմաւորման առաջին տարիներուն, մէջբերեմ հատուած մը այն թղթակցութենէն, որ օրին դրկեր եմ «Հայրենիք»-ին՝ Մոնթրէալի Հայ կեդրոնի հիմնադրութեան առթիւ (լոյս տեսած թերթի 29 յունուար 1972-ի թիւին մէջ)։

«Ինչպէ՞ս չգային. ահա հինգ եւ աւելի տարիներ համբերած էին. իրենցմէ ոմանք արդէն տիրացած էին սեփական տան, բայց ինքզինք տակաւին անտուն կը զգային քանի չկար մեր տունը՝ Հայ կեդրոնը:

«Ինչպէ՛ս չգային. Ի՛նչ յոյսեր կապուած էին այս դեռեւս հողին վրայ միայն գծուած անպահոյճ յատակագծին, որ վաղը ծաւալ պիտի ստանար եւ մարմին տար մեր ակնկալութիւններուն: Քարէ, երկաթէ եւ պեթոնէ պատեր պիտի չբարձրանային, կարծես, այլ աղիւս առ աղիւս հաւատք էր, որ պիտի տարուէր հոն, այն տեսակ անսպառ հաւատք, որով շիներ էինք մեր բոլորները ամեն երկնքի տակ:

«Եկեր էին մեծով ու պզտիկով, հեռուէն ու մօտէն: Ուշադրութիւնս գրաւեցին յատկապէս այն երիտասարդ հայրերն ու մայրերը, որ, խանձարուր գրկած՝ կանգնած էին այնտեղ ու կը նայէին փորուած հողին, թափուած հիմերուն եւ արդէն կ'երեւակայէին, թէ ինչպէս իրենց ձագերը վաղը պիտի այստեղ վազեն, վազվզեն ու հռուողեն հայերէն, այնպէս ինչպէս իրենք ատենին վայելեր էին ջերմութիւնը մեր Տուներուն ովկիանոսին միւս կողմը»:

Այս ոգին էր, որ այս գաղութը տարբեր դարձուց ուրիշ գաղութներէ, մանաւանդ Հիւսիսային Ամերիկայի այլ շրջաններէ. եւ ան առողջ մնաց շնորհիւ իր մեծ բարեբարներու թէ ամենէն խոնարհ անդամներու նիւթական թէ բարոյական անսակարկ զոհաբերութիւններուն:

ԴԵՊԻ ԱՊԱԳԱՅ

Տարիները, սակայն չէին կրնար իրենց հետքը չթողել մեր վրայ ալ, իսկ վերջին տարիներու ազգային աղէտները՝ ալ աւելի:

Այսօր թէեւ Մոնթրէալը՝ Մեծն Մոնթրէալը, տակաւին կը մնայ նախանձելի գաղութ մը, բայց աւելի ու աւելի զգալի կը դառնան սփիւռքութեան ախտանշանները՝ օտարախօսութեան տարածումը, օտար ամուսնութիւններու բազմացումը, ընտանիքներու քայքայումը, հայաշատ թաղերէ աւելի ու աւելի հեռուները բնակութեան հաստատումը, այդ կամ այլ պատրուակներով ալ զաւակները հայեցի կրթութենէ եւ շրջանակներէ զրկումը եւ այլն, հայերէն կարդացողներու թիւի նահանջը, միայն սեփական շահերու հետապնդումը, ինչպէս նաեւ ընդհանուր առմամբ հասարակութեան հետաքրքրութեան նուազումը հայկականին, ազգայինին նկատմամբ: Երիտասարդները նուազ յօժար կը դառնան դերակատար դառնալու ազգային աշխատանքներուն մէջ, նուազ կ'անդամակցին ազգային կազմակերպութիւններուն:

Այս թերացումները կամ թերիները կրնային ի սկզբանէ կանխատեսուիլ, եւ շատ աւելի կանուխէն անոնց հակազդելու միջոցներ կրնային ձեռք առնուիլ:

Անդրադառնալով վերելի հարցերուն, հետեւալը կը գրէի «Հորիզոն»-ի մէջ (2017-05-08).

«Բայց չեմ ուզեր գաւաթին պարապ մասը տեսնել միայն:

«Գաղութը չէ՛ ցամքած: Ո՛չ տակաւին: Տակաւին զանգուածները կը շարժին երբ հարցը կը

վերաբերի մեր իրաւունքներուն, մեր կրթական հաստատութիւններուն, մեր գոյապահպանման կռուաններուն: Սակայն որպէսզի չցամքի, մեր ներուժը՝ մարդկային թէ նիւթական, աւելիով պէտք է ուղղորդուի նաեւ դէպի մեր կրթութիւնն ու մշակոյթը, որոնք հիմքն իսկ են մեր գոյապահպանման»:

Այսօր, յետադարձ ակնարկով մը, կրնանք կռահել, թէ մեր գլխաւոր մեղքերը եղան նախ այն, որ կէս դար կամ աւելի առաջ մենք Նոր աշխարհի այս ասիւններուն ուղեցիկը կերտել Հին աշխարհի մեր փորձառութեան վրայ յենելով ու նոյն չափանիշներով, մինչդեռ պէտք էր նաեւ, որ մտածէինք ընթանալ նոր պայմաններուն եւ նոր շրջապատի պարտադրանքներուն ալ համաձայն: Իսկ երկրորդ մեղքն ալ, որ Սփիւռքի (նաեւ հայրենիքի ալ) մէջ գործած ենք ու կը գործենք, այն է, որ դերակատարներս չգիտցանք ատենին քաջուիլ ու նորերուն առիթ տալ իրենց պատասխանատւութիւնները ստանձնելու եւ հաւաքական կեանքը վարելու՝ բերելով նոր շունչ ու նոր հմտութիւններ:

Ահա այդ թերացումները սրբագրելու միջոցներուն մէջ կը կայանան մեր մարտահրաւերները:

Նաեւ՝ հետապնդումին մէջ դեռ չիրականացած ծրագրերու, ինչպէս՝ կերտումը երիտասարդական արդի կեդրոնի մը, ապա թանգարանի մը՝ յատկապէս Մեծ եղեռնէն վերապրած իրերու եւ վաւերաթուղթերու, արժէքաւոր նկարներու եւ մշակութային հարստութեան համար, այլեւ մեր կազմակերպութիւններու, հաստատութիւններու թէ անհատական արխիւներու թուայնացումն ու պահպանումը, տակաւին տեղացի մտաւորականներու, գրողներու, հրապարակագիրներու եւ ակադեմիական դէմքերու հետ յարաբերութիւններու մշակումը, վերջապէս հայերէնի ամրակայման համար յաւելեալ մեծ ճիգը:

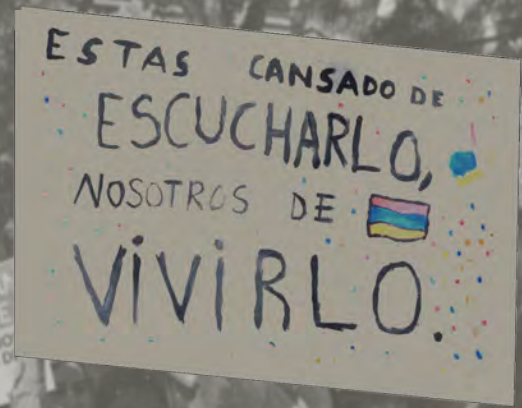
Չենք կրնար ըսել, որ այսօր չենք գիտակցիր այս իրողութիւններուն եւ կարիքներուն: Այդ արդէն յուսատու նշան մըն է, թէ կրնանք իրավիճակը բարելաւել եւ մեր գաղութի գոյութիւնը երկարածգել որպէսզի ան շարունակէ իր ներդրումը ունենալ Հայաշխարհի կեանքին մէջ:

Յաւելեալ տեղեկութիւններ կարելի է քաղել ի միջի այլոց հետեւեալ աղբիւրներէն

- Կարօ Գէորգեան, ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ, Թ. տարի, 1962, է. մաս – Մեր գաղութները
- Գառնիկ Ք. Գ., ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ՈՐ Ի ՄՈՆԹՐԵԱՅ, Գանատա, 1958-2008 (50-ամեակին առիթով), Մոնթրէալ, 2009
- Վրէժ-Արմէն, ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ (Մոնթրէալի Սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյ հիմնադրութեան մասին ընկ. Սերգօ Պոյաճեանի հետ), «Հորիզոն», 2004 դեկտեմբեր 13 եւ 20
- Garo Chichekian, THE ARMENIAN COMMUNITY OF QUEBEC, 1989
- Isabel Kaprielian-Churchill, LIKE OUR MOUNTAINS – A History of Armenians in Canada, McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London, Ithaca, 2005

DEMOCRACY, HUMAN RIGHTS AND THE STRUGGLE FOR THE RECOGNITION OF THE ARMENIAN GENOCIDE

"Are you tired of hearing it? We are tired of living it."
(Photo courtesy of Matias Raubian
for the Armenian Weekly)

By Juan Pablo Artinian and Khatchig Der Ghougassian

THE ARGENTINE ARMENIANS FROM NON-INVOLVEMENT TO POLITICAL ENGAGEMENT

The history of the Armenian presence in South America in general, and Argentina in particular, goes back to the end of the 19th century. However, as in the case of most other communities, the process of institution building, and the social construction of a diasporic awareness start by the mid-1920s. The latter refers to a self-identification with the ethos of a "nation in exile" where the aim of the collective existence is the preservation of the national identity and the wait for redemption – the Biblical return to the promised land, the homeland. This, in turn, excluded any involvement in local politics beyond the fulfilment of the duties of a loyal citizen, regardless of the government in power. Anyone, of course, could have a political preference, but was discouraged to make it an issue within the community's public sphere, which consisted mainly of the media, mostly written press, and the institutional spaces of encounters.

Thus, on April 26, 1931, in the first issue of *Diario ARMENIA*, a publication of the South American regional structure of the Armenian Revolutionary Federation (ARF), which aimed at reaching out to the entire community, the editor, Yeghishe Topdjian, signed an editorial where he listed the things to be done for "the Armenian to stay Armenian, become Armenian, think and work as Armenian," and vowed "to fight all those who exploit their Armenian name and mix it in the host country's State or party politics." According to one leading figure of the community, even prominent, long-time members of the Argentine Communist party, who were active Communist militants in times of military dictatorships and were pursued and even jailed, refused to assume any responsibilities within the pro-Soviet sector of the Armenian community, eager to separate their personal political involvement from community affairs.

In other words, "no te metas," don't get involved, has long been not only popular "wisdom" to safeguard the community from any intervention, but also a way of defining the "political" for Argentine Armenians. Accordingly, any active involvement in local, i.e. Argentine, politics was "an adventurous career for which it is wor-

thless for the Armenian youth to lose its precious time", writes one of Topdjian's successor. Politics should take place only within the community, which ideologically meant to take a stand either for or against the Soviet regime in Armenia, and in practical terms led to a power struggle for the domination and control of community institutions, especially the administration of the Church and the outreach to wealthy benefactors.

This was the political situation in the Argentine Armenian community until 1983, when democracy returned to the nation. The only exception to this state was the participation of members of the community in the popular movement of the charismatic Juan Domingo Perón in 1946 – 1955 known as "Peronism", who opened the door to and encouraged immigrant ethnic communities to engage in local politics. Armenian Peronist militants tried to convince community institutions and benefactors to get involved in local politics and to support Perón, but their proposals were not well received, as they were suspected of pursuing personal ambitions, and, in any case, their activism ended with the interruption of Perón's second mandate with the military coup of 1955.

The first signs of efforts to promote the Armenian Cause appeared in the 1960s. In 1963, for instance, the community managed to block the printing of a special stamp with the figure of Mustapha Kemal Atatürk in commemoration of the 40th anniversary of the declaration of the Republic of Turkey. The 50th anniversary of the Genocide could have been a turning point as elsewhere in the Diaspora, but the military coups of 1976 and the brutal dictatorship that followed for the next seven years did not help. Outreach to the military for the recognition of the Genocide was almost impossible as the same military was internationally suspected of massive violations of human rights, and, in fact, were eventually convicted of such crimes in criminal court. A small number of young Armenians became involved in local revolutionary movements such as Montoneros and ERP, but they were alienated from the community. As in the case of other ethnic-national communities in Argen-

tina during the dictatorship, Argentine Armenians and their community leaders preferred to be prudent, especially as some of them had strong sympathies for the military... The “no te metas” as political “wisdom” imposed itself as never before.

With the return of the democracy in 1983, Argentina’s first President Raúl Alfonsín, expressed a strong commitment to the process known as Truth, Justice, Memory (VJM), which led to the trial of the military Junta. During this era of transition to Democracy across South America, the Argentine VJM prosecutions were unique, given that in all other cases, the military assured itself amnesty and negotiated the transition of power to civilian leaderships. Alfonsín is also the second Head of State in the world who, one year after French President Francois Mitterand, recognized the Armenian Genocide publicly in September 1987. Two years before Alfonsín’s recognition of the Genocide, the late Leandro Despouy, a human rights advocate and an internationally renowned jurist who had been forced into exile during the military dictatorship, played a key role in the inclusion of the Armenian Genocide in Benjamin Whitaker’s report for the United Nations. This was one of the first Diaspora Armenian victories against Turkey’s politics of denial, which had succeeded in removing the mention of the Genocide in 1973 in the UN Sub-commission for Human Rights.

Despouy’s engagement with the Armenian Cause and Alfonsín’s recognition did not, of course, come out of thin air. A gradual change of leadership in community institutions, uneasy and conflictual, had already started before the end of the military dictatorship. A new, diasporan third generation of young figures who had not broken with the community to join revolutionary groups, began to question the wisdom of non-involvement and compliance, if not sympathy, with the military that had long characterized the conservative community leadership. The return of democracy, contact with human rights’ advocates from whom they learned of new venues for making the Genocide more visible, and the charismatic figure of Alfonsín and his strong commitment to human rights, encouraged this new generation to join Argentine national politics, participate in rallies in defense of democracy and human rights, take public stands against the military, and start advocacy with Argentine leaders for the recognition of the Armenian Genocide, a contribution that South America had yet to make in the struggle for the Armenian Cause that had kicked off some 20 years before.

Thus, the shift of Argentine Armenians to active engagement in local politics came along with the return of democracy, Argentina’s commitment to human rights both in the domestic and international contexts, and the de-ghettoization of the meaning of “the political” for a new generation who had assumed leadership positions across different institutions. For them, for the next 4 decades, the struggle for the recognition of the Armenian Genocide was seen through the lens of democracy and human rights. This view would take a further progressive turn after the social and economic crisis of 2001-2002 and the rise in South America, including Argentina, of the so-called Left Turn. During this period, success in the recognition of the Armenian Genocide, in State and non-State contexts, including in academia and the arts, came at an unprecedented speed. Argentina became a leading example of

Genocide recognition across all three branches of a government: the Executive, the Legislative and the Judiciary. The country also hosted several international conferences, and the project of a Museum of the Armenian Genocide is on the agenda of the community. In every initiative, the active engagement of Armenian community leaders in all areas of politics became an important factor in promoting the recognition of the Genocide and its inclusion on various agendas domestically, including, for instance, in making the issue part of the curriculum of Argentine primary and secondary schools, as well as in universities. The campaign for recognition of the Armenian Genocide also gained traction due to new gender perspectives on the Genocide. For example, in recent years, due to the women’s movement in Argentina, female scholars, writers and artists are at the forefront of making the Armenian Genocide visible.

The year 2006 was a key year for real progress in recognition of the Genocide and its influence in shifting the community from non-involvement towards political engagement. Two bills asking for legal recognition of the Genocide made their way to the legislative congress of the province of Buenos Aires, home of one third of the total population of the country, and both passed with the unanimous support of all legislators, both on the provincial and later at the national level. In both bills, leading figures of community institutions played a central role in promoting the initiatives with the active backing of the entire community. Next came the court decision on April 1st, 2011, declaring that the Turkish State had committed “the crime of genocide against the Armenian people” in the resolution of a lawsuit by a member of the community, who, based on the universal jurisdiction of the “right to truth”, asked the Argentine State to provide information about the fate of members of his family in the Armenian Vilayets of the Ottoman Empire during WWI. The court investigation, like the recognition bills, received the active support of the community lasting more than a decade, and its resolution brought to full circle the Argentine recognition of the Genocide by the State. As in other communities, the centennial of the Genocide marked a milestone in the Argentine Armenian community with a massive public demonstration in Buenos Aires and various events and commemorations, which transcended community barriers and strengthened ties with human rights organizations, activists, and political leaders.

Since the return of democracy in 1983, the Armenian community of Argentina has contributed in a pioneering way to the recognition of the Genocide, through a dialectical interaction with the Argentine political culture firmly engaged and identified with human rights. Despite its scarce resources, the negative impact of chronic economic crises, and its location far from the global centers of power, Argentine Armenians managed to break some of the links in the chain of Turkish denial. This was done mostly because of a change from the ghetto-like state of mind of non-involvement in local, Argentine politics, to active participation, and a mirror image of an identity, where the commitments to VJM and the recognition of the Armenian Genocide came together and merged within a broader, transnational, ethics of engagement in human rights.

WHY DID THE EU IGNORE THE DIASPORA?

By Nicolas Tavitian

The European Armenian diaspora is of considerable significance, both in itself, and for the Republic of Armenia. But how influential is it in Europe?

Europe can be viewed as a part of Armenia's "near abroad". It is home to a large and diverse, but also an ancient Armenian diaspora, enriched by successive waves of migrants and refugees. It is one of the world's economic powerhouses. And it is close to Armenia, allowing for close relations between its Armenian diaspora and the Republic.

This article will focus on a very specific dimension of the diaspora's activities: advocacy in the European Union (EU). How effectively has the diaspora reached out to the European political institutions, and particularly to the EU, which is the most powerful? What have their objectives been and what have they achieved? The article will assess the diaspora's efforts and record in the light of the second Karabakh war, in 2020, and of its aftermath until the ethnic cleansing in Karabakh in September and October 2023.

The European Armenian diaspora is rich, successful in many ways, dynamic and inspiring; it deserves attention for its own sake. However, this essay was written at the time of the major ethnic cleansing in Artsakh, following the attack of September 19, 2023. It would be a mistake, at this critical juncture, to miss an opportunity to try and learn from the experience of the past two decades of diaspora EU advocacy. At the same time, this short essay cannot do justice to the issue, and should be viewed as an invitation to examine it in greater detail, not as a definitive pronouncement.

BACKGROUND: A FAST CHANGING EUROPEAN DIASPORA

The Armenian diaspora in Europe has grown considerably in the past 30 years, in numbers and in scope. Armenians, their organisations and their community institutions exist in virtually every country, including,

in small numbers on the continent's distant periphery: in Ireland, Portugal and Finland for example. Some European countries, such as Romania, Bulgaria, Hungary, Poland, Ukraine and Greece host ancient Armenian communities. Most of these have declined in numbers, but in Poland and Ukraine, old communities have been joined by larger numbers of recent immigrants from Armenia and from the post-Soviet sphere.

Post-genocide immigration in Europe overwhelmingly converged in France. Most of the Armenian refugees that initially settled in European countries neighbouring Turkey at the time, such as Romania, Bulgaria and Greece, eventually moved further West. The following wave of immigrants arrived from Turkey to Germany in the 1960's, as Gastarbeiters (guest workers). Migrants and refugees from Iran, Lebanon, Syria and Iraq came next to reinforce the European Armenian diaspora from the late 1970's to the 1990's. Today, they live in all European countries, including countries, such as Denmark, Sweden and the Netherlands, where there had been no significant Armenian presence prior to the 1970's. Armenians arriving from Armenia from the 1990's, finally, settled in most European countries and form a majority in the European diaspora as a whole today. Some estimates put the number of Armenians in Europe today around 1.5 million, although there are no reliable statistics on the matter. The result of these successive waves of migration is a highly diversified but often very dynamic and sometimes influential diaspora.

ARMENIANS AND THE EUROPEAN UNION

Diaspora organisations showed little interest in the EU until Turkey applied to join this regional organisation, in 1987. This provided an opportunity for Armenian activists, and for Hay Tad in particular, to persuade European Parliamentarians to vote that same year to recognize the Armenian genocide, and to demand that Turkey do likewise. In the wake of this vote, a movement to obtain parliamentary recognition of the Arme-

nian genocide slowly gathered steam over the continent. This mobilisation also led to the creation of groups and coalitions dedicated to genocide recognition in many countries, such as the Comité du 24 Avril in France (later CCAF).

In 1999, many were jolted however when EU leaders decided to start accession negotiations with Turkey. The prospect of Turkey taking part, unreformed, in the government of Europe was unsettling to many Armenians and triggered the establishment of two Armenian organisations in Brussels to lobby the European institutions. The first was the short-lived Forum of Armenian Associations in Europe (FAAE), which now exists in name only. The second is the European branch of Hay Tad/ANC, the Euro-Armenian Federation for Justice and Democracy (EAFJD), which exists to this day.

In 2009, the Armenian General Benevolent Union (AGBU) also took a step towards the European scene when it established AGBU Europe, and later opened an office in Brussels. In 2009, President Serzh Sarkissyan's government in Armenia, for his part, sponsored the establishment of an astroturf organisation in Brussels, the European Friends of Armenia (EUFoA). Supported by influential non-Armenian individuals from different European countries, this organisation was intended to amplify Armenia's voice heard on the European scene.

None of these three organisations was to make a significant or lasting mark in the field of EU advocacy, however. The longest lasting, EAFJD, has promoted what is traditionally called the "Armenian cause", but did not seem to grasp the nature and powers of the European institutions. They could not penetrate these notoriously labyrinthine and opaque institutions or try to formulate relevant policy proposals. The

EUFoA was led by EU insiders and worked as a professional advocacy organisation; but they effectively stopped their work after the 2018 Velvet revolution. AGBU Europe, for its part, shared its limited resources between a wide range of activities and never fully focussed on the demands of lobbying. It ceased all activities relating to advocacy in 2019.

THE WAR OF 2020

To assess the performance of Armenian advocacy towards the EU, one should judge it on its two ostensible objectives: affirming the genocide, the defence of Artsakh and bringing Armenia close to the EU.

By 2016, all significant European parliaments had recognized the Armenian Genocide, except the UK. This was the result of the efforts of many diaspora communities, organisations and individuals at all levels. This campaign was in itself a success, but if efforts for the affirmation of the genocide were intended to frame European policy towards Azerbaijan or Turkey, they entirely failed to reach their objective. The EU Commission and Council never questioned Turkey's contemporary policy towards Armenia - in 2010, it was President Obama, not the EU who tried to prevail on Turkey to open its border. The EU also ostensibly made no connection between 1915 and the events of the past 3 years in Artsakh.

Regarding advocacy on behalf of Artsakh specifically, the Armenian authorities urged diaspora organisations to prioritise the reaffirmation in all EU public statements of the Minsk Group Trinity: territorial integrity, self-determination and the peaceful resolution of the conflict. Yet it became clear in 2020 that those linguistic exercises had served no more practical purpose than genocide recognition. During the war, European leaders and the media unanimously emphasized that Artsakh was internationally recognized as part of Azerbaijani territory; but, with the notable exception of French President Emmanuel Macron, none denounced Azerbaijan's breach of the 1994 cease-fire agreement or referred to the right of the population of Artsakh to self-determination.

While Armenian lobbyists in Brussels had been arguing their case with sympathetic members of the European Parliament, Azerbaijan was working the system where it really matters. The European Parliament holds little power over EU foreign policy. The opaque Council of Ministers, where ministers thrash out policy, is much more significant, as is the EU's executive branch, the European Commission.

To influence these institutions, Azerbaijan wielded effective instruments. One is hydrocarbon diplomacy. Even as the European Parliament was adopting lofty resolutions, the EU was funding the pipelines that made it dependent on Azerbaijani gas. Azerbaijan also spent considerable resources on public relations campaigns, on political funding and on outright, large-scale corruption.

One of Azerbaijan's assets in its relations with the EU is its unconditional ally, Turkey. After the 2020 war, the Turkish government boasted that it had always argued Azerbaijan's case in all international fora "especially NATO, [and had] prevented possible decisions against Azerbaijan [...]". As the EU usually aligns its foreign and security policy on NATO, Turkey's advocacy did much to neutralize the EU over Artsakh.

Pan-European Rally in Brussels on 1 October to Support Artsakh/Nagorno-Karabakh
(Photo courtesy of the EAFJD - European Armenian Federation for Justice and Democracy)

By 2016, this strategy had borne fruit and it was clear that the EU had imperceptibly aligned its position on Artsakh with that of Azerbaijan: Europe enforced a complete boycott of Artsakh and of its representatives and already acted as if the territory, recognized or not, did not exist. However, neither the Armenian government, nor the diaspora organisations seemed to be able to acknowledge the danger and envisage strategies to match it.

EXPLAINING THE FAILURE OF DIASPORA ADVOCACY

There is no disputing the magnitude of the challenge Armenia was facing in its neighbourhood and internationally. To confront this challenge, the country needed all the resources at its disposal, including the diaspora. The failure to do so must be put down to a lack of strategic, goal-oriented thinking and to the government of Armenia's lack of leadership in these matters. Diaspora organisations also failed to establish a coordination between Brussels and counterparts in the EU's 27 member states and failed to deploy tried and tested techniques of civil-society advocacy, such as coalition building, policy research and strategic communications.

This begs the question: why? How come EU-level diaspora advocacy organisations failed to rise to this challenge?

An investigation into the reasons for the failure would require more space than this essay allows. I will nevertheless venture some suggestions and in so doing, I hope to contribute to a broader discussion on the subject.

The failure of Armenian EU advocacy cannot be blamed on apathy, on a lack of mobilisation or concern in the diaspora. The diaspora has indeed been capable of mobilising consi-

derable resources, competencies and people in the service of projects in all fields, both in Armenia and in the rest of Europe. Advocacy stands out from this point of view as a singular blind spot.

One explanation relates to the nature of the Armenian Brussels-based advocacy organisations. All the organisations that were able to establish a presence in the EU's capital were existing Armenian institutions (AGBU, EAFJD and the government of Armenia, through EUFoA). All three organisations brought with them political agendas and modus operandi developed in other contexts. They arguably often used the European institutions for performative purposes: to demonstrate to their stakeholders their presence at the heart of European power and their continued relevance in the Armenian world. There was thus little pressure from their principals in New York and Yerevan to focus on achieving actual policy objectives, rather than on non-binding parliamentary resolutions as such.

Our explanations must however go deeper. How come the European diaspora failed to establish effective, non-affiliated European organisations or coalitions of its own, whether as umbrella organisations or as professionally-led outfits? How come only AGBU, Hay Tad and the government of Armenia managed to establish a durable presence at EU level?

This experience raises the question as to whether EU advocacy is compatible with diaspora power. Could it be that the diaspora's fragmented, diverse, fluid and organic nature, its self-absorption and its spirit of independence, while contributing to its survival and regeneration, also limit its ability to exert influence, to strategize, to coordinate, to communicate and to learn from experience?

Pan-European Rally in Brussels on 1 October to Support Artsakh/Nagorno-Karabakh (Photo courtesy of the EAFJD - European Armenian Federation for Justice and Democracy)

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՍԱՐԵՐՈՒ ԵՏԻՆ ՉԷ

Զարմիկ Պողիկեան

Հայութիւնը սոսկ յետեղեռնեան շրջանին չէ որ կայք հաստատած է Արեւմտեան Հայաստանի ու Կիլիկիոյ մերձաւորութեան գտնուող Սուրիա:

Հայերու ներկայութիւնը Սուրիոյ մէջ կը յիշուի Տիգրան Մեծի օրերէն: Տարիներու ընթացքին տնտեսական յարաբերութիւններու բերումով հայեր հաստատուած են Միջագետքի եւ անոր յարակից տարածքներու մէջ, իսկ Հայոց Տեղասպանութեան օրերուն բռնի տեղահանուած մեծաթիւ հայեր հասած ու հաստատուած են Սուրիա: Սուրիոյ հայութիւնը այնուհետեւ վերականգնած է իր կեանքը ու դարձած կազմակերպ համայնք, աստիճանաբար հաստատելով իր գոյերթի հիմնասիւնները՝ դպրոցներ, եկեղեցիներ, միութիւններ, հասարակական վայրեր, մշակութային ու բարեսիրական հաստատութիւններ, գրադարաններ, ակումբներ, առողջապահական կեդրոններ եւ այլն:

Նախքան 2011-ին բռնկած Սուրիոյ պատերազմը, հայեր նկատառելի ներկայութիւն էին Սուրիոյ Ճեզիրէի (Գամիշլի, Հասիչէ, Ռաքքա, Ռաս ուլ-Այն, Տէրիք, Թէլ Ապիատի Հիւսիսարեւելեան շրջան), ծովափնեայ քաղաքներու (Թարթուս, Լաթաքիա եւ Լաթաքիոյ նահանգին մաս կազմող Քեսապ ու Ղնեմիէ աւաններ), մայրաքաղաք Դամասկոսի, Հալէպի եւ Եագուպիէի (Ճըսըր Շուղուրի շրջան) մէջ: Սուրիահայութեան թիւը կը հասնէր մօտաւորապէս 80-100.000-ի: Որպէս կազմակերպուած կրօնական համայնք, սուրիահայերը վայելած են Սուրիոյ քաղաքացիական բոլոր իրաւունքներն ու աշխոյժ ներկայութիւն եղած են Սուրիոյ տնտեսական, մշակութային, կրթական, հասարակական եւ քաղաքական կեանքին մէջ ու մշակած են համապատասխան յարաբերութիւններ, որոնք կ'երկարին դարերու վրայ:

Արեւմտեան Հայաստանէն եւ Կիլիկիա-

յէն գաղթած հայերը իրենց հետ բերած են արհեստներ ու հայկական մշակութային հարուստ ժառանգութիւն, որոնք հիմք ծառայած են վերապրելու եւ զարգանալու որպէս թիւ եւ որակ: Հայեր յառաջատար դեր ունեցած են Սուրիոյ լուսանկարչութեան, ոսկերչութեան, պղնձագործութեան եւ այլ արհեստներու, ինչպէս նաեւ գիտական եւ մարզական կեանքի զարգացման մէջ, բարձր վարկ վայելած ու ջերմ յարաբերութիւններու մէջ եղած են երկրի տարբեր շրջաններու իշխանութիւններուն հետ: Սուրիոյ առաջին իսկ խորհրդարանին (1928) եւ անկախութենէն ետք հետագայ խորհրդարաններուն մաս կազմած են հայ երեսփոխաններ:

Սուրիահայ համայնքը իր երեք աւանդական կուսակցութիւններով, երեք յարանուանութիւններով եւ մշակութային, մարզական, բարեսիրական եւ հայրենակցական միութիւններով ունեցած է կազմակերպ, աշխոյժ կեանք, տնտեսապէս եղած է ինքնաբաւ ու շնորհիւ երկրի բոլոր քաղաքներուն մէջ բացուած հայկական վարժարաններուն եւ կառուցուած եկեղեցիներուն պահպանած է իր հայեցի դիմագիծն ու զերծ մնացած ծուլման եւ մաշումի երեւոյթներէն:

Նախքան Սուրիոյ մէջ ծայր առած 2011-ի պատերազմը, սուրիահայութիւնը կայուն կեանք ունէր: Հայկական դպրոցները ամէն տարի մեծաթիւ շրջանաւարտ հունձքեր կ'արտադրէին, միութիւնները գրեթէ ամէն շաբաթ ձեռնարկներ ունէին, երբեմն անոնց ձեռնարկները կը խաչաձեւուէին իսկ: Միւս կողմէ կամաւոր աշխատանքով միութիւններուն մէջ ծառայողական աշխատանք կը տանէին մեծաթիւ սուրիահայեր, ակումբներն ու հանրային վայրերը այցելուներու մնայուն հոսք ու ջերմ մթնոլորտ կը վայելէին:

Հայ համայնքը տնտեսապէս ալ կայուն վիճակի մէջ էր, կարելիութիւն ունէր պահ-

լու իր դպրոցները, եկեղեցիները, մշակութային, բարեսիրական, մարզական հաստատությունները, մասնակցություն կը բերէր համահայկական բոլոր նախնաձեռնություններուն, հայրենիքի հետ, յատկապէս անկախութենէն ետք, դեսպանություններու, Սուրիա-Հայաստան խորհրդարանական բարեկամական խումբերու եւ Սուրիա-Հայաստան տնտեսական համագործակցութեան համաժողովներու, Սփիւռքի Նախարարութեան, կուսակցություններու եւ բարեսիրական միություններու ճամբով սերտ կապեր հաստատած էր: Հայաստանի Հանրապետութեան Սուրիոյ դեսպանությունն ու հիւպատոսությունը արդիւնաւէտ յարաբերություններ ունէին ու տարբեր առիթներով կը գործակցէին հայ համայնքին հետ: Արցախի հետ եւս կապերը երեւելի էին, արցախեան վերջին պատերազմին երեք սուրիահայեր նահատակուեցան Շուշիի պաշտպանութեան մարտերուն:

Սուրիահայութեան մշակութային, հրատարակչական կեանքը եւս եռուն էր: Հայրենիքէն զանազան մասնագէտներ կը ժամանէին Հալէպ մարզելու հայկական պարախումբերը, երգչախումբերը, դասաւանդելու երաժշտական դպրոցներու մէջ եւ այլն: Սուրիահայութիւնը ունէր իր բազում գրադարանները, մամուլը, ուր հանդէս կու գային սուրիահայ գրողներ, հրատարակչական ծաւալուն աշխատանքը: Սուրիոյ պետական համալսարաններու տարբեր ճիւղերէ ամէն տարի շրջանաւարտ կը դառնային բժիշկներ, երկրաչափներ, տնտեսագէտներ, իրաւաբաններ եւ այլն: Սուրիահայեր կը գրաւէին նաեւ պետական պատկառելի պաշտօններ Սուրիոյ կառավարութեան, տեղական ինքնակառավարման մարմիններու, համալսարաններու մէջ եւ այլն:

Սփիւռքի տարբեր համայնքներու հետ սուրիահայութիւնը կապեր մշակած էր ու մտաւորականներու, մասնագէտներու ճամբով փորձառություններու փոխանակումներ տեղի կ'ունենային յաճախ: Հալէպ, իր կարգին, սփիւռքի տարբեր համայնքներուն կը հայթայթէր նաեւ մարդու ժողովրդային, մշակութային թէ միութենական գործիչներ եւ այլն:

Կարելի է ըսել որ Սուրիան, ըլլալով հանդերձ զարգացող երկիր (Developing country), որպէս կրօններու եւ մշակոյթներու համակեցութեան օրինակ պարարտ հող դարձած էր հայ համայնքի գոյատեւման, անման ու զարգացման համար:

Պատերազմը հիմնովին շրջեց այս պատկերը:

Սուրիահայութիւնը, որպէս մէկ մասնիկը սուրիական ընկերութեան խճանկարին, հաւասարապէս կրեց նիւթական եւ մարդկային վնասներ. որոշ գիւղեր եւ ավաններ զինեալ խմբաւորումներու վերահսկողութեան տակ անցնելով պարպուեցան հայութենէ, ինչպէս՝ Նազուլիէն, Ռասուլ-այնը, Թել Ապիատը, Ղնեմիէն:

Պատերազմին յառաջացուցած ապահովական եւ տնտեսական անկայուն վիճակը սուրիահա-

յութեան նկատառելի տոկոսը մղեց գաղթի դէպի հայրենիք, մերձաւոր երկիրներ կամ հայկական համայնքներ ունեցող արեւմտեան երկիրներ: Գաղթի երեւոյթը թէեւ տկարացուց համայնքը, սակայն միւս կողմէ հայրենիք հաստատուեցան շուրջ 20.000 սուրիահայեր ու համարկուեցան հայրենի կեանքին, յատկապէս երիտասարդներ ընտանիք կազմեցին հայրենիքի մէջ ու արդէն իսկ կայուն կեանք ունին ներկայիս հոն: Սփիւռքահայ այլ համայնքներ եւս մասամբ հարստացան աշխատութեով նկատառելի թիւով սուրիահայեր ընդունելով:

Միւս կողմէ, սուրիահայութեան թիւի նուազումին հետ նուազեցաւ նաեւ՝ կրթական, մշակութային, եկեղեցական եւ միութենական հաստատություններու մէջ գործող մարդու թիւը:

Հալէպի չորս ազգային նախակրթարաններն ու չորս ազգային մանկապարտէզները, զորօրինակ, միացան ու սկսան գործել որպէս Ազգային միացեալ մէկ մանկապարտէզ, մէկ նախակրթարան, Ազգ. Քարէն Եփփէ Ճեմարանին կողքին: Միացման այս որոշումը թէ՛ թիւի նօսրացումին, թէ՛ ալ համապատասխան ուսուցիչներ ունենալու եւ զանոնք արդար վարձատրութեամբ պահելու դժուարութենէն մեկնած գոյացաւ: Աշխատանքի նոյն խտացումը տեղի ունեցաւ միութենական կամ այլ հաստատություններու մէջ:

Սուրիահայութեան տնտեսական կարելիությունները եւս տկարացան: Պատերազմի եւ 2023-ի Փետրուարին Սուրիոյ Հալէպ եւ Լաթաքիա քաղաքները ցնցող ուժեղ երկրաշարժին կորուստներուն նիւթական եւ հոգեկան ծանր բեռը յաղթահարելու համար բարեբախտաբար եղան համահայկական օժանդակություններ, ինչպէս նաեւ միջազգային բարեսիրական եւ եկեղեցական կազմակերպություններու կողմէ ծրագրեալ նպաստներու, բնակարաններու եւ գործատեղերու վերակառուցման նպաստող աշխատանքներ, որոնք մասամբ օգնեցին յաղթահարելու յետպատերազմեան շրջանի եւ երկրաշարժին ծանր հետեւանքները:

Պատերազմական անապահովութեան համեմատական նուազումով ընթացք առին սուրիահայութեան վերականգնումի աշխատանքները: Վերականգնումի ծրագիրներուն մէջ նկատի առնուած էին հետեւեալ առաջնահերթությունները.

ա) Սուրիաբնակ կամ վերադարձող ազգակիցներուն բնակարանները եւ գործատեղիները նորոգել ու գործածություն մէջ դնել,

բ) Փոքր եւ միջին տնտեսություն նախաձեռնող ծրագիրներուն օժանդակություններ տրամադրել յատկապէս երիտասարդութեան,

գ) Կրթական հաստատութեանց՝ հայկական դպրոցներու վերաշինությունը եւ վերանորոգությունը կատարել,

դ) Եկեղեցիներն ու համայնքային կեդրոնները նորոգել ու վերաբանալ,

ե) Յոյժ կարիքաւորներուն շարունակել նիւթական տարբեր օժանդակություններ տրամադրել,

զ) Կրթական օժանդակություններ ապահովել՝ ուսուցիչներուն եւ աշակերտութեան, բաց պահելու համար հայ դպրոցը եւ շարունակելու հայակերտումի ու հայեցի դաստիարակութեան նուիրական առաքելությունը:

Ցաւօք, վերականգնումի աշխատանքները կեդրոնացան միայն քարեղէն կառուցներու վերանորոգման եւ տնտեսական օժանդակություններու վրայ, հասկնալիօրէն համայնքի զաւակներու անհրաժեշտ կարիքները հոգալու առաջին հերթին, սակայն յաջորդ քայլը լրջօրէն չհետապնդուեցաւ... Նոյն թափով ծրագրեալ աշխատանք չտարուեցաւ մարդուօրի վերապատրաստման կամ քարեղէն կառուցներէ ներս տարուող աշխատանքը որակեալ պահող մարդկային պաշարներու վերապատրաստման գծով: Ճիշդ այս բացթողումին ալ հետեւանքները համայնքը կը կրէ մինչեւ այսօր՝ մշակութային եւ կրթական ոլորտներու մէջ մարդուօրի սուր տագնապ դիմագրաւելով... մեր վարժարանները կարիք ունին հայերէնաւանդ մասնագիտացած ուսուցիչներու, մշակութային կեդրոնները արհեստավարժ խմբավարներու, բեմադրիչներու, պարուսույցներու եւ այլն:

Երկրի տնտեսական շրջափակումը, յատկապէս հիւսիսային շրջաններու մէջ օտար ուժերու ներկայութիւնն ու երկրի հարստութիւնները (քարիւղի, գիւղատնտեսական եւ այլ) իրենց վերահսկողութեան տակ պահելը մեծապէս ազդեցին Սուրիոյ տնտեսութեան եւ ժողովուրդի կենսամակարդակին վրայ: Այս իրողութիւնը յատկապէս երիտասարդ տարրը կը մղէ գաղթի, ինչ որ իր ազդեցութիւնը կ'ունենայ սուրիահայութեան ներկային ու ապագային վրայ:

Թէ ինչպիսի մշակութային, քաղաքական եւ կենցաղային գործօններ կրնան երաշխաւորել սուրիահայութեան ներկան ու ապագան կարելի է ըսել կախեալ է համայնքի պատասխանատու մարմիններու ռազմավարական ծրագրի մշակումէն:

Բնականաբար երկրի կայունութիւնն է որ համայնքի մշակութային եւ կենցաղային մակարդակը պիտի բարելաւէ, իսկ կայունութիւնը կը յամենայ տակաւին:

Այդուհանդերձ սուրիահայ համայնքը նօսրանալով, տկարանալով մէկտեղ ունի վերակազմակերպուելու եւ գոյատեւելու, հետագային նաեւ զարգանալու ներքին ուժ: Համայնքի զաւակներէն շատեր, որոնք գաղթի չդիմեցին, կը հաւատան, որ գաղթականութեան ցուպը իւրաքանչիւր դժուարութեան պարագայի կրկին ձեռք առնելը անպայման առողջ հունի մէջ չի դնել ազգային մեր գոյերթը, տեւաբար ապրելով նոր միջավայրի մէջ ու նոր սկիզբ որոնելով եւս կը տկարանան մեր զարգացման ընթացքը, տնտեսական կարողութիւններն ու թուային անը:

Արդարեւ համայնքի գոյատեւումը կը պահանջէ երկարաժամկէտ ռազմավարական ծրագրի մը մշակումը, որ պիտի հիմնուի արդիական

չափանիշներու վրայ: Արտակարգ ճիգ պիտի թափուի եղած ուժերէն առաւելագոյն ձեւով օգտուելու ու անոնց զարգացման եւս նպաստելու: Այլեւս անիմաստ է հիմնուիլ սիրողական մակարդակի աշխատանքներու վրայ, հարկ է կարեւորութիւն տալ մասնագիտական աշխատանքին ու վարձատրել համապատասխան ոլորտի մէջ աշխատողը, որպէսզի կարելի ըլլայ պահել որակ ու անով իսկ զարգացնել մեր մշակութային, կրթական, տնտեսական կեանքն ու քաղել այդ յառաջընթացին պտուղները: Երգել իմացողը խմբավար չի կրնար ըլլալ, հայերէն իմացողը ուսուցիչ, իւրաքանչիւր մարզի մէջ մասնագէտներ պատրաստելով շատ մը դժուարութիւններ կարելի է յաղթահարել, ի հարկին օգտուելով այլ գաղութներու եւ Հայաստանի հետ գործակցութեան կարելիութիւններէն, փոխանակ սիրողական մակարդակով պարզապէս գործ քալեցնել ջանալու: Այլ խօսքով մտայնութեան փոփոխութիւն կը պահանջուի իսկական վերականգնումի առաջնորդուելու համար:

Մեր համայնքները այսուհետեւ տնտեսական իրենց կարելիութիւնները եւս կրնան զարգացնել օգտուելով իրենց կալուածներէն, կառուցներէն, մարդկային պաշարներէն, չլստահելով սոսկ նւիրատուութիւններու, այլ տնտեսական ծրագրի մշակելով ու զանոնք կեանքի կոչելով:

Կ'ապրինք այնպիսի ժամանակաշրջանի մը մէջ, ուր տարածքը չէ միայն որեւէ համայնքի գոյերթը երաշխաւորող ենթահողը: Առցանց աշխարհին մէջ այսօր որքան բան կարելի է ընել կրթական, տնտեսական, մշակութային եւ այլ ոլորտներու մէջ: Համահայկական մեր ցանցէն որքան կարելի է օգտուիլ ու փորձառութիւններու փոխանակումով զանազան բացեր գոցել ուսուցիչներու վերապատրաստումէն, հիմնարկներու դասախօսներու ապահովումէն, մինչեւ տնտեսական միացեալ աշխատանքներու կազմակերպումը:

Կը հաւատամ, որ Սուրիան պիտի թօթափէ այս դժուարութիւնները ուշ կամ կանուխ: Երկիրը, գտնուելով աշխարհաքաղաքական ռազմավարական տարածքի վրայ եւ օժտուած ըլլալով տարբեր կարելիութիւններով, պիտի վերագտնէ իր զարգացման ուղին: Մեզի կը մնայ որպէս համայնք վերակազմակերպուիլ ու ամուր պահել մեր ինքնութեան հիմնասիւնները: Այս բոլորին կողքին անհրաժեշտ է վերատեսութեան ենթարկել համայնքի վարչական-կազմակերպչական կեանքը, դուրս գալ ժողովական կեանքի պիւրոկրատիք մօտեցումներէ եւ վարչական մարմինները դարձնել արդիւնաւէտ, ստեղծագործ միտքը գնահատող, հաշուետու մարմիններ, ոչ թէ ընթացիկ աշխատանքներով զբաղող ու կառուցները տեղաքալի մէջ պահող սովորական կազմեր:

Յոյսը աշխատանքի մէջ կը տեսնեմ միայն, ծրագրուած աշխատանքի:

ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹԻՒՆԸ՝

ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՐՏՈՒՄԻՆ ՄԵՋ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՍՓԻՒՌՔ
ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԼՈՅՍԻՆ ՏԱԿ

Շահան Գանտաճարեան

Բաւական դժուար է, յօդուածի մը նեղ սահմաններու մէջ տեղաւորելով խօսիլ ինքնութեան հարցին մասին՝ Հայաստան-Սփիւրք յարաբերութիւններու լոյսին տակ:

Հասկնալիօրէն Հայաստանի վերանկախացումէն ետք ստեղծուած իրավիճակի մասին է խօսքը:

Երկրաշարժի, Արցախի ազատագրական պայքարի եւ հայրենիքի անկախացման իրադարձութիւնները այնքան անմիջականօրէն ազդեցուած էին իրարու, որ հայրենիքի վերանկախացումի ակիքը այնքան մեծ մակընթացութիւններով չհասաւ Սփիւրքի գաղթօճախներ:

Առաջին ժամանակաշրջանին ուրեմն ինքնութեան եւ հայրենիքի հետ կապի հաստատման ընթացքը երկու կարեւոր ուղղութեամբ զարգացաւ: Երկրաշարժի օրերուն արձանագրուեցաւ աննախընթաց համաշխարհային զօրակցութիւն եւ օժանդակութեան փութալու հսկայական շարժում, այդ շարժումը իր հերթին նպաստեց, որ դէպի հայրենիք իրենց հայեացքները ուղղեն եւ օժանդակութեան համար տարբեր մարզերու մէջ քայլ առնեն արտերկրի զանգուածները: Զաւթագրուածութիւն պիտի չըլլար հաւանաբար նշելը, որ երկրաշարժը նաեւ հայրենիքէն կտրուած զանգուածներու հոգիի շարժ էր դէպի հայրենիք: Հայ կեանքէն հեռու ծագումով հայեր ներգրաւուեցան այս հոսանքին: Երեւոյթը տարերային էր. օժանդակութեան աշխատանքները կազմակերպուած էին, սակայն դէպի հայրենիք շարժում սկսելու գաղափարի իրականացման համար կազմակերպուած աշխատանքը կը բացակայէր այս պարագային:

Երկրորդ ուղղութիւնը բնականաբար արցախեան շարժումն էր, ազատամարտը: Եթէ որոշ գաղթօճախներէ ուղղակի ազատամարտի մասնակցելու կամաւորական մասնակցութեան տրամադրութիւնները կ'առարկայանային, այլ տեղեր դարձեալ օժանդակութիւններ հասցնելու առաջադրանքը ինքզինք զգալի կը դարձնէր: Հայրենիքի մէկ կարեւոր տա-

րածքը ազատագրուելու ընթացքին մէջ էր եւ ոչ միայն հայ կազմակերպ կեանքին աշխուժ մասնակիցները կ'ուզէին շարժիլ, այլ նաեւ այդ շրջածիրէն դուրս գտնուողներուն ինքնութիւնը կամ ծագումը այս պարագային իր ներկայութիւնը զգալի կը դարձնէր:

Նշուած այս երկու ուղղութիւնները սակայն կը վերաբերին օրհասական պահերու: Օրհասները, դաժան հակատագիրը կամ պատերազմը դէպի ինքնութիւն դառնալու եւ այս պարագային դէպի հայրենիք հայեացքները կեդրոնացնելու առումով որոշ ժամանակի համար դրական հետեւանքներ ունեցած են ուրեմն:

Խնդիրը բնականոն պայմաններու մէջ, աւելի խաղաղ եւ ուրեմն ընդհանուր իրավիճակներու մէջ գիտակցական դաշտի կայացման հետ կապ ունի առաւելաբար: Մինչ այդ սակայն նշենք նաեւ երրորդ կարեւոր ուղղութիւնը, որ կը վերաբերի երկքաղաքացիութեան օրէնքի ընդունումին: Սահմանադրական արգելքի վերացումէն եւ համապատասխան օրէնքի ընդունումէն ետք, հայրենիք չծնած, հայրենիք չայցելած գուցէ նաեւ որոշ կարեւոր հատուածի մը համար, ընդհանրապէս հայրենիքի եւ անոր խնդիրներուն հետ անհաղորդ զանգուածին համար՝ առիթ տրուեցաւ իր ազգային ծագումը նկատի ունենալ, իր ինքնութիւնը այս պարագային, հայաստանեան քաղաքացիութիւն շնորհելու, պարզեցուած կարգով բնորոշել:

Սկզբնական ժամանակաշրջանին աննկատ էր դիմողներու թիւը: Հետզհետէ բազմացան հայաստանեան քաղաքացիութիւն ստանալու դիմումները: Այս դիմումները կարելի է դասակարգել տարբեր շարժառիթներու տակ:

Առաջին, բնականաբար անոնք, որոնք, գիտակցական մղումով իրենց ընտանիքներու եւ հետագայ շահաւիղներու համար հայկական ինքնութեան ամրագրում կատարեցին:

Անոնք, որոնք գործարարական նպատակներով Հայրենիքի մէջ իրենց առեւտրական գործերուն համար թղթաբանական դիւրութիւններ ուզեցին ապահովել:

Եւ վերջապէս՝ յատկապէս միջին արեւելեան հայեացքով, անոնք, որոնք ճգնաժամի մէջ յայտնուած երկիրներէ կու գային եւ որոնք ուզեցին մնալ հայաստանի մէջ ընդունելի քաղաքացիութիւն եւ անցագիր ունենալ:

Արդար ըլլալու համար այս դասակարգումին պարագային զուտ գիտակցական կամ հայրենիքի հետ իրաւական կապի հաստատման շարժառիթը չէ գերիշխողը: Այլապէս ինչպէ՞ս բացատրել 28 տարեկանէն վար տղամարդոց դիմումներու բացակայութիւնը. պարզ է խուսափումը. կը վերաբերի՝ զինուորական ծառայութիւնը շրջանցելուն:

Տակաւին կայ այլ իրականութիւն. երեւոյթի վերածուեցան նաեւ քաղաքացիութիւնը ժամանակաւոր օգտագործելու եւ եւրոպական կամ ամերիկեան երկիր հասնելէ ետք անկէ հրաժարելու բազմաթիւ արթերը:

Այս բոլորով հանդերձ Հայաստանի քաղաքացիութիւնը իրաւական առումով կարելոր կապ հաստատեց բոլոր անոնց համար, որ ուզեցին թէ՛ իրաւական եւ թէ՛ բարոյական առնչութիւնը ամրագրել հայրենիքի հետ եւ նոյնիսկ անոնց համար, որոնք իրենց ինքնութիւնը յիշեցին ստանալու համար Հայաստանի քաղաքացիութիւն, թէ՛ կուզ ոչ անպայման առաջադրուած մղումներով: Լիբանանի մէջ քիչ չէ թիւը անոնց, որոնք իրենց մօրենական կամ մեծ մօրենական ծագումը փաստեցին իրաւական փաստաթուղթերով ստանալու համար Հայաստանի քաղաքացիութիւնը:

Սփիւռքահայու ինքնութեան ամրակայման նպաստեցին Հայաստանի Հանրապետութիւն-Սփիւռք կառուցակարգուող յարաբերութիւնները. այստեղ պէտք է լուսարձակները կեդրոնացնել տարբեր ոլորտներու եւ տարբեր մասնագիտութիւններու վերաբերող Սփիւռքի նախարարութեան նախաձեռնած համախմբելու քայլերուն վրայ:

Իրաւաբանականէն ճարտարապետական, գործարարականէն գրական ու մշակութային, եւ տեղեկատուական՝ հայկական աշխարհի մէջ գործող իրաւաբանները, ճարտարապետները, գործարարները, գրական ու մշակութային գործիչներն ու խմբագիրներն ու առ հասարակ լրագրողները ալեւս հերթական կշռոյթով կը համախմբուին եւ համատեղ կը քննարկեն այն բոլոր հարցերը, որոնք իրենց ոլորտին համապատասխան կը վերաբերին ամբողջ հայկական աշխարհին:

Աւելի իրազեկ ըլլալով տեղեկատուական մարզին, կարելի է հաստատել, որ հայկական լրատուադաշտը իրականացուց ոչ միայն Հայաստանի հանրապետութիւն, Արցախ եւ Սփիւռք փոխանաշողականութիւնը, այլեւ կայացուց համագործակցութեան կարելոր փուլը: Եւ այստեղ, ինչպէս տարբեր ոլորտներու պարագային, ներկայ կ'ըլլան նաեւ այնպիսի գործիչներ, որոնք սփիւռքեան իրենց համայնքային կեանքին մէջ կամ աննշան ներկայութիւն են կամ ընդհանրապէս ներկայ չեն: Յատկապէս նոր Սփիւռքի պարա-

գային:

Սփիւռքի այս հաւաքագրուող մարդուժը իր առաքելութիւնը կը սեպէ հետզհետէ իր ապրած երկիրներուն մէջ Հայրենիքի ծանօթացումը, հանաշողականութիւնը եւ օտար հանրային եւ պետական դէմքերու հայրենիք այցելութիւններու կազմակերպումը:

Վերանկախացած հայրենիքը, կարելի է հաստատել, որ միանշականօրէն մեծ ներդրում ունեցաւ եւ ունի սփիւռքահայ մարդու ինքնութեան յայտնաբերման, կայացման եւ ազգի ու պետականութեան պատկանելիութեան գիտակցական, որոշ առումներով գուցէ նաեւ շահակցական, այնուամենայնիւ արդիւնքները նկատի ունենալով դրական ազդեցութիւններու տարածման մէջ: Կը խորհիմ, որ խնդիրը այս դրական միտումներու լիարժէք ու նպատակային ուղղորդման մէջ կը կայանայ, իսկ այստեղ հաւասարապէս համակարգելի աշխատանք կայ հայրենի պետութեան եւ սփիւռքեան հոգեւոր եւ հասարակական կազմակերպութիւններուն միջեւ: Այսօր իրավիճակը փոխուած է: Պետութիւն-Սփիւռք դասական կառուցներու կապը չի գործեր: Կայ միտում սփիւռքին ոչ դասական-աւանդական կազմակերպութիւններու եւ անհատ սփիւռքահայերու հետ աշխատելու: Տակաւին կանուխ է այս միտումին արդիւնաւետութեան գնահատականը տալու:

Իսկ առաջատար թիրախը պէտք է ըլլայ անտեսանելի Սփիւռքը որ, իրատեսական գնահատական տալու համար, մեծամասնութիւնն է:

Անտեսանելի Սփիւռքի մօտ ինքնութեան խնդիրը արծարծելու եւ փուլ առ փուլ դէպի ինքնութեան վերադարձ ապահովելու աշխատանքը կ'ենթադրէ բոլորովին նոր ռազմավարութիւն, աշխատելու նոր մեթոտաբանութիւն: Սկսելու համար նոր հայեցակարգ՝ ընկերաբանական, հոգեբանական, ազգագրագիտական մասնագիտական առանցքներու վրայ կառուցուած:

ԲԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ստանպոլի ՀայուԹեան Մասին

Սեւան Տէյրմենեան

Էստան վարժարանի պարտէզը, Ս. Յարութիւն եկեղեցւոյ հովանիին, երիտասարդ համալսարանական մը խոստովանանքի մը լրջութեամբ իր սիրտը կը բանայ առջեւ:

Կ'ըսէ, թէ թուրքի դպրոց գացած է, ունեցած է ձախակողմեան հակումներ, համայնքային կեանքը չէ հետաքրքրած զինք ու հեռու եղած է հայութենէ: Արցախի վերջին պատերազմը ու անոր անկումը սակայն շրջադարձ մը եղած է իրեն համար, փոխուած են զգացումները: «Աւելի հայ կը զգամ ես զիս»: Գոնէ ազգասէր դարձած, կ'ուզէ բաներ մը ընել իր ժողովուրդի համար: Իմ ու այս երիտասարդի հոգեվիճակը իրարմէ բաժնողը երեսունհինգ տարիներու միջոց մըն է 1988-2023. յաղթանակն ու պարտութիւնը մօտաւոր արձագանգներ քաղած է տարբեր սերունդներէ:

Բանավէճի նիւթ մըն է Ստանպոլի հայութեան դիրքը Հայաստանի դիմաց ու սփիւռքի մէջ: Սփիւռք ըլլալ կամ չըլլալու, Հայաստանի հետ կապ ունենալ կամ չունենալու մտամարզանքները լայն իմաստով պատմագիտական, մշակութաբանական, սփիւռքագիտական կրթանքներու ոլորտն ըլլալու առընթեր, շատ անգամ նաեւ քաղաքական ազդակներու ճնշումին տակ են բխած Թուրքիոյ մէջ ապրելու նուրբ հանգամանքէն: Իմ ալ հարցս չէ հիմա ծաւալիլ այս նիւթին մէջ. բայց նախքան կարծիք մը գոյացնելը պէտք է գիտնալ, թէ քանի՞ ստանպոլահայ ստացած է Հայաստանի քաղաքացիութիւն, քանի՞ ստանպոլահայ յօգուտ Հայաստանի քուէարկած է «Եւրոտեսիլ»ի եզրափակիչ փուլերուն, քանի՞ ստանպոլա-

հայ բնակարան գնած է Երեւանի մէջ, քանի՞ ստանպոլահայու շրթունք հայկոյանք, անէծք, աղօթք, մաղթանք մըմնջացած է Հայաստանի համար, մասին ու հասցէին երբ սուր քաշած են անոր վրայ...

Էական ըլլալով հանդերձ, ստանպոլահայու ինքնութեան միակ տարրը Հայաստանը չէ անշուշտ: Թուրքիոյ հանրապետական շրջանին Անատոլուի տարբեր շրջաններէն՝ Կեսարիայէ, Սեբաստիայէ, Նոզլաթէ, Սասունէ, Բաղէշէ, Տիգրանակերտէ, Մալաթիայէ, Արաբկիրէ եւ «եւլն» ընդհանուր պիտակին տակ անամփոփելի համբուրելի անուններ կրող բնակավայրերէ Ստանպոլ եկած կամ բերուած, դպրոց չտեսած, լեզու մոռցած, սակայն երկաթագիր գրքերը աղօթքի վերածած, իրենց նահապետական հաւատքէն հեռացած, սակայն եկեղեցիի աւերակներու անհիւրընկալ սեւ պատերուն առջեւ մոմ վառող, նորաթուխ հացին վրայ իսկ խաչակնքող, եղեռնապուրծ հայեր եղան ժառանգորդները Ստանպոլի առաքելական, կաթողիկէ ու բողոքական յիսունի չափ եկեղեցիներու եւ քսանեակ մը դպրոցներու առանց մոռնալու իրենց ուրկէ գալը, հայրենակցութիւնը դարձնելով շաղախ, թրքութեան հետ ապրելու գաւառի կենցաղային նուրբ պայմանները վերածելով կեցութեան հիմքի:

Բախո՞ւմ... Անշո՞ւշտ: Ներհամայնքայինը իր հերթին, բայց բուն արշաւը ընթացաւ թրքութեան դէմ: Թուրքիոյ հայութեան մէջ միշտ ալ եղած էր այդ գիծը, որ մեծ հանրութեան ձախակողմեան թելին հետ միասին Թուրքիոյ ու անդ բնակող ժողովուրդներու զարգացումն ու առողջ համակեցութիւնը կը տեսներ երկրի լիարժէք ժողովրդակա-

նացումին մեջ եւ գրիչով ու երբեմն նաեւ սուրով կը պայքարէր ալ ի խնդիր այդ նպատակի իրագործումին: Հրանդ Տինք, որու նահատակութիւնը արցախեան զոյգ պատերազմներու միջեւ անջատ սկզբնաւորում մըն է սերունդի մը հայացումը ապահովող, դրօշակակիրներէն է այդ ուղղութեան, որու ակօսէն արձակուած ծիւերէն մին պիտի ըլլար Կարո Փայլան արժանապէս համահայկական արդարացի համակրանքի արժանացած հայ պատգամաւորը: Քաղաքական մթնոլորտը նպաստաւոր էր այդ շրջանին. ժողովրդականացումի հովերը, որոնք իրենց առաջին անձրեւը կը տեղացնէին քրտական արեւախանձ անապատներու վրայ, առիթ կու տային չիսլամ փոքրամասնութիւններու ալ բարգաւաճումին: Այդ շրջանի պտուղներն են համայնքի աւանդական կառույցէն դուրս ստեղծուած «Հրանդ Տինք» հիմնարկը, Հայ մշակույթի ու զօրակցութեան միութիւնը, «Նոր զարթօնք»ը, նաեւ խմբակային նախաձեռնութիւններ՝ ինչպէս Մտքի հարթակը, որ համայնքային ինչ-ինչ հարցերու մասին քննարկումներ կը կազմակերպէ, փորձելով տուեալ հարցի շուրջ իրազեկել հանրութիւնը կամ հանրային կարծիք ձեւաւորել, առաւելագոյն մասնակցութիւն ապահովել ընտրութիւններու շրջանին: Զպատկանելով համայնքային որեւէ «պաշտօնական» կառույցի, այս կազմակերպութիւնները կը շրջէին խօսքի անհամեմատօրէն ազատ տարածութեան վրայ շատ անգամ դառնալով այլընտրանքային ձայն մը երրորդ կողմ մը, եթէ կարելի է գործածել այս բնորոշումը:

Ստանպուլի հայութիւնը վերջին տասնեւհինգամեակին զբաղեցաւ երկու կարեւոր խնդիր լուծելու ուղղութեամբ՝ առաջինը պատրիարքական, իսկ միւսը համայնքի վարչական մարմիններու՝ հոգաբարձութիւններու եւ թաղային խորհուրդներու ընտրութիւններն էին: Ստանպուլի մարզադաշտերէն մէկը լեցնելու չափ նուազած, հազիւ եօթանասուն հազար հաշուող-չհաշուող հասարակութեան մը նման հարցեր դիմագրաւելը սթանչելի կերպով ցոյց կու տայ Թուրքիոյ մէջ ապրելու առանձնայատկութիւնները: 2010-2020 թուականներու միջեւ Թուրքիոյ հանրութիւնը տարբեր բնոյթով տասը ընտրութիւն կատարեց, սակայն առարկայական ու ենթակայական ինչ-ինչ պատճառաբանութիւններով հայ համայնքին չարտօնուեցաւ երկու ընտրութիւն կազմակերպել: Ընտրութիւններու չկայանալը անգամ մը եւս ցոյց կու տար համայնքային կառույցի թերիները, կանոնադրական խոցելի կէտերը, պետական վարչամեքենայի ու երրորդական պաշտօնեաներու կամ բարերար-փողատէր-իշխանամէտ համայնքայիններու քմահաճ վերաբերմունքին եւ այս երկուքի ծածուկ գործակցութեան ենթակայ մնալու իրականութիւնը: Արդիւնքին առ ի չգոյէ պատրիարքի մը, համայնքը մնաց պատրիարքական չընտրեալ փոխանորդի եւ

իրենց գործունէութեան շրջանը վաղուց վերջացուցած, սակայն ընտրական խոստացուած նոր կանոնադրութեան մը «յապաղումին» հետեւանքով «սուտ խենթ դարձած վանքին հաւերը յափշտակող» վարչականներու գաղջ (ան)դեկավարութեան ձեռքը: Կարգ մը վարչականներ յապաղումը առիթի վերածեր էին, անսանձ գործունէութեան համար: Զոր օրինակ, անդամներուն մեծամասնութիւնը մահացած եւ փոխարէնը նորեր ընտրել չկրցող թաղային խորհուրդի մը անդամներուն թիւը իջած էր երկուքի: Այս երկուքը հսկայ թաղի մը նիւթական հարստութիւնն ու բարոյական ժառանգութիւնը այնպէս մը վատնեցին, որ այսօր արդէն ընտրեալ թաղականութենէն մեծ ջանքեր կը պահանջուի կորուստները ետ բերելու, վերքերը ամօքելու համար:

Թաղային խորհուրդներու գործառնոյթը (function) էական նշանակութիւն ունի: Իւրաքանչիւր թաղի եկեղեցի շատ անգամ ունի նաեւ իրեն կից դպրոց մը: Անյիշելի ժամանակներէ սկսեալ հաւատացեալներ, ունեւոր թէ չունեւոր, եկեղեցի ու դպրոց շէն պահելու նպատակով անշարժ կալուածներ նուիրած են, եւ այսպէսով ստեղծուած է այն հաստատութիւնը, զոր կը կոչենք թրքերէն բառով մը՝ վագրֆ: Որոշ թաղերու պարագային տնօրինուած կալուածներու կամ տարածքներու շահույթը գայթակղեցուցիչ ու ընչաքաղցութիւն հրահրող գումարներու կը հասնի (գայթակղեցնող ոչ միայն վարիչները, երբեմն նաեւ պետական այրերն ու տիկիները): Կան թաղեր ալ, որոնք կարիք ունին հարուստ վագրֆներու օժանդակութեան: Թաղային խորհուրդներու անդամները շատ անգամ չեն գիտակցիր իրենց յանձնուած պարտականութեան լրջութեան եւ կը սկսին ազգապատկան կալուածները տնօրինել, ինչպէս ժողովուրդը կ'ըսէ, իրենց հօր ապրանքին պէս: Հետեւաբար ընտրութիւնը կարեւոր է, երիտասարդներու, տարբեր շրջանակներէ նոր դէմքերու պարտականութեան կոչուիլը անհրաժեշտութիւն մը՝ թարմացնելու համար համայնքային այս գլխաւոր մեքենան, որ շարժիչ ուժն է, նիւթական երաշխիքն ու ապաւէնը դպրոցներն ու եկեղեցիները, այնտեղ պաշտօնավարող ուսուցիչներն ու հոգեւորականները, ուսում ստացող աշակերտները, կարիքաւոր ընտանիքներն ու անհատները խնամելու, որպէս հաւաքականութիւն տեսելու համար:

Իսկ պատրիարքը, որ բարոյական ուժ մըն է աւելի, իր ներկայութեամբ ու երբեմն ազդու միջամտութեամբ կը հաւասարակշռէ համայնքային կեանքը: Անշուշտ, ան զրկուած է օրինական միջոցներ կիրարկելու կարելիութենէ, սակայն ի պահանջել հարկին իր կոչերով, ելոյթներով, ետնաբեմի ձեռնարկներով հեղինակութիւն բանեցնելու հնարամտութեամբ ցոյց կու տայ ազդեցիկ առաջնորդի կարողութիւնները: Ըլլալով համայնքային միակ ու եզակի ընտրեալ պաշտօնեան

ամեն ոք կը յարգէ զինք ու ականջ կու տայ իրեն: Այս իմաստով փոխանորդի կամ տեղապահի գործառույթը երբեք չէր կրնար հաւասարիլ ընտրեալ պատրիարքի մը հանգամանքին:

Չորս տարի առաջ, արդէն տասնամեակ մը անգիտակից վիճակի մէջ անգործութեան մատնուած ու անկողնոյ ծառայող երանաշնորհ Մեսրոպ Բ պատրիարքի վախճանումէն վերջ, Թուրքիոյ հայութիւնը բարեբախտաբար ընտրեց նոր պատրիարք: Երկու տարի առաջ ալ կայացան համայնքային մարմիններու ընտրութիւնները, բացի համայնքի մեծագոյն հաստատութիւնը համարուող Ս. Փրկիչ ազգային հիւանդանոցի հոգաբարձութենէ: Ինչպէս վերն ալ ականարկեցինք, առ ի չգոյէ մշտական կանոնադրութեան մը (ինչպէս էր Ազգային սահմանադրութիւնը), պատրիարքական ու համայնքային ընտրութիւններու կազմակերպման նախօրէին կառավարութիւնը յատուկ կանոնադրութիւն մը կը տրամադրէ առ ի գործադրութիւն: Շատ անգամ մարդիկ կը սպասեն, որ նախորդի կրկնութիւնը գայ, սակայն վերջին երկու ընտրութեանց պարագային այդպէս չեղաւ: Թէ՛ պատրիարքական, թէ՛ համայնքային մարմիններու ընտրութիւնները կատարուեցան բոլորովին նոր կանոնադրութիւններով, որոնք բաւական վիճելի յօդուածներ կը պարունակէին (ինչպէս պատրիարքական թեկնածուներու սահմանափակումը՝ ըստ իրենց ծառայութեան վայրի, կամ համայնքային մարմիններու պարագային հիւանդանոցներու հոգաբարձութիւններու ընտրութեան յետաձգումը եւլն.): Այս խորապատկերին, Թուրքիոյ հայութեան հիմնական կարիքը կը մնայ մնայուն կարգավիճակի մը ճշդումը եւ պետականօրէն երաշխաւորուած ներքին կանոնադրութեան մը մշակումը:

Պետութիւնը Թուրքիոյ մէջ յատկապէս հայութեան համակերպող տարրին կողմէ կ'ընդունուի որպէս առարկայական պատճառ, գերազանց ուժ: Հպատակի հոգեվիճակը փոխուած չէ անցեալէն այս կողմ. Հայրապետ Քիւրքանեան էֆէնտին ողջ է այս իմաստով, սակայն խոզագեղցի Տէր Յուսիկներ ալ պակաս չեն տակաւին (կարդացէք անգամ մըն ալ «Կարմիր ժամուց»ը): Այս երկու տարրերու լուռ պայքարը կը շարունակուի դեռ եւ ատեն-ատեն, յատկապէս ընտրական շրջաններուն կը դառնայ բացայայտ: Ենթակայական պատճառ ըսելով նկատի ունէի ներհամայնքային այս հաւասարակշռութիւնները: Քիւրքանեան էֆէնտիներու հայութիւնը կասկած չի վերցներ, վիճելին իրենց գործելու պահպանողական ու համակերպող կերպն է, որ քննադատութեան թիրախ կը դառնայ քաղաքացիի պահանջատիրութեամբ, հաւասար իրաւունքներու տէր դառնալու նպատակով դիմադրող ժողովրդավար տարրին կողմէ: Նուրբ հարց մըն է արդարեւ, սակայն համայնքի քաղաքական աշխուժութեան աղբիւրն ալ ասիկա է. լարուածութիւնը, մրցակ-

ցութիւնը, պայքարը այս երկուքի միջեւ, որ հինի ու նորի հարց չէ, երիտասարդի ու երեցի հարց ալ չէ: Իր խնամքին յանձնուած եկեղեցւոյ նորոգութիւնը ապահովելու կամ ատենին գրաւուած կալուած մը ետ առնելու համար, ձեռքին դռշակ, ԱՔՓ-ի հանրահաւաքին մասնակից թաղականը, որ կ'ինքնանկարուի ու ի տես պետական պաշտօնեաներուն՝ դիմատետրով ալ կը տարածէ զայն: Ան իր արարքին պատճառով ուրախ չէ անպայման, սակայն «գործը այսպէս կը քալէ, մարդոց ջուրին երթալու է», ի՞նչ արած:

Նոր սերունդը աւանդական հայու ինքնութեան ընկալումներով զսպանակել դիւրին չէ այլեւս Ստանպուլի մէջ ալ, որ, ճիշդ է, արեւելք է, սակայն կը գտնուի այդ արեւելքի ամենէն արեւմուտքին: Սփիւռքի ակումբներու դիմաց, ստանպուլահայութիւնը շրջանաւարտներու, այսինքն սանուց միութիւններ ունեցած է: Անցեալ դարու 40-ականներէն սկսեալ գրական ու գեղարուեստական, յատկապէս թատերական, ընկերային կարեւոր ժամադրավայրեր էին այս միութիւնները, որոնք իրենց սեփական շէնքերուն մէջ, ուրոյն բեմերով, հրատարակչական կարելիութիւններով, անփոխարինելի հաւաքավայրերու վերածուել էին: Քանի մը սերունդ սանուց միութիւններէ դուրս չելաւ՝ հոն պարեց, երգեց, խաղաց, նկարեց, գրեց, սիրաբանեցաւ, ամուսնացաւ, երբեմն նոյնիսկ զայն բաց պահելու համար բանտարկութեան ենթարկուեցաւ... Այսօր շէնքերը մեծ մասամբ կը մնան, սակայն մէջինները չկան, երբեմն շէնքերն ալ քանդուած են: Քիչերը միայն կը ջանան աշխուժութիւն ստեղծել, ձեւով մը պատանիներն ու երիտասարդները գրաւել, հաւաքել իրենց սրահներուն մէջ, տարբեր ձեռնարկներով: Երիտասարդներու ուղղեալ աշխատանքներ կը տանին նաեւ եկեղեցիներու երգչախումբերը կրօնական թէ աշխարհիկ երգեցողութեան փորձերով, նաեւ՝ պարախումբերը: Այսուհանդերձ բաւական բարձր տոկոսի կը հասնի օտարներու հետ ամուսնութեան համեմատութիւնը, ինչ որ համայքը քայքայող գլխաւոր ազդակներէն մէկն է, դժբախտաբար: Միւս կողմէ ուրախալի է սակայն տեսնել պատանիներ ու երիտասարդներ, որոնք աշխույժ ու գործօն մասնակիցներն են, հրաւիրեալները Հայ եկեղեցւոյ, Հայաստանի ու սփիւռքի տարբեր կառույցներու կազմակերպած հաւաքներուն, ծրագիրներուն, նախագիծերուն: Հաւանաբար որպէս հակազդեցութիւն Թուրքիոյ պետական կրթաօրագրին կամ հակահայկական քարոզչութեան, արթուն հետաքրքրութիւն մը տակաւին կայ հայոց պատմութեան յատկապէս օսմանեան վերջին շրջանի եւ հանրապետական ժամանակի առաջին տասնամեակներու պատմութեան, գրականութեան ու արուեստի նկատմամբ: Որպէս հայ մնալու եւ տեւելու կամքը մեռած չէ երբեք...

Ուշագրաւ օրինակով մը փակեմ...

A group of students from Esayan School in Constantinople with their principal Mr. Avedik Mesrobian, 1924
(Project SAVE Photograph Archive, Courtesy of Dr. Nadya Sarafian)

Համահայկական խաղերու եւ նման մեծ ձեռնարկներու իւրաքաչիւրին մասնակից դարձած է նաեւ Թուրքիոյ հայութիւնը: Կարելոր ու արժէքաւոր է այս մասնակցութիւնը: Երկար տասնամեակներ Սփիւռքի լուսանցքին ապրած, շատ անգամ անտեսուած, երբեմն արհամարհուած, «թրքացած», «թրքածին» նկատուած համայնքը, Հայաստանի անկախացմամբ ձեւով մը առիթ կ'ունենար տապալելու այդ պատնէշը, կը բացուէր հայ աշխարհին: Հայութեան հատուածներու թրքահայերու հետ այս ուղղակի շփումը դուռ կը բանար երբեմն վէճերու, չըսելու համար կոիւներու: Մարզական մրցակցութեամբ շիկացած մթնոլորտի պատճառով արդէն իսկ ջղային դարձած երիտասարդներ «թուրք» կ'որակէին ստանալու հայ տղաքը, որոնք չընդունելով այս չեմ-գիտեր-ինչը, կը փոխադարձէին նոյն բռնութեամբ: Անշուշտ տհաճ է այս հակառակութիւնը, սակայն նոյնքան բարացուցական այդ «թուրք»ը բարկութեամբ չընդունելու, իր ինքնութենէն կտրուկ կերպով մերժելու արտայայտութիւնը, որ հակառակ տարածուած թրքախօսութեան կամ օտար ամուսնութիւններու, ցոյց կու տայ ազգային գիտակցութեան հետաքրքրական վիճակ մը, հպարտ ու յամառ հայու քննելի տեսակ մը:

Սփիւռքի ալլ գաղութներու նման, Թուրքիոյ հայութիւնն ալ կը դիմագրաւէ բազմաթիւ դժո-

ւարութիւններ, բայց եւ այնպէս իր ամուր հիմքերը, հարուստ աւանդութիւնները, դարաւոր անցեալը անկարելի կը դարձնեն վերջնական ոչնչացում կամ կորուստ մը: Հաճելի ըլլայ թէ տհաճելի, ընդունիլ պէտք է այլակերպով մը անխուսափելիութիւնը: Թերեւս շատ աւելի քիչ հայերէն պիտի խօսի ստանալու հայը, հայալեզու մամուլը թերեւս թանգարանային արժէք պիտի ստանայ, դպրոցներու հայալեզու դասաւանդութեան մակարդակը անցանկալի մակարդակներու պիտի իջնէ, եկեղեցիներու մէջ հայերէն չգիտցող, թրքախօս հոգեւորականներ պիտի ըլլան, այո՛, այս բոլորը եւ աւելին պիտի ըլլայ թերեւս, սակայն վստահաբար Թուրքիոյ հայը պիտի շարունակէ ինքզինք հայ կոչել, եկեղեցի երթալ, բժախնդրութիւն ցուցաբերել իր հաստատութիւններուն հանդէպ, նուիրատուութիւն կատարել, պահել ու պահպանել իր կառույցները: Այս խորապատկերին վրայ, անհրաժեշտութիւն կը նկատեմ Թուրքիոյ հայութեան համարկումը Հայաստանի ու սփիւռքի հայութեան, համագործակցութեան սերտացումը, փոխայցելութիւններու յաճախականութիւնը, եկեղեցական ու ազգային հաւաքներու մասնակցութեան հրաւերները, յարաբերութիւններու շարունակական կերպով զարգացումը, ի մի բան ապագան կը տեսնեմ Հայաստանի ու գաղութներու զօրակցութեան ու համերաշխութեան մէջ:

The Armenian Diaspora of Modern Iran

By Houri Berberian and Talinn Grigor

After months of unrest, in December 1978, Tehran's daily *Alik'* and Diocese entreated an anxious Irano-Armenian community to avoid festivities of any kind, recommending instead gatherings around the family hearth and "modest and restrained" holiday observances. Islamists' success in the revolution signified a defeat for the secularist, feminist, and leftist segments of Iranian society, including Armenians, and the ascendancy of the Islamic Republic of Iran (IRI) resulted in the return of the Church as the supreme authority in the Armenian community, as it had been in previous centuries. This time, however, Irano-Armenians—as the largest recognized religious minority—faced new rules of conduct, legal restrictions, and discrimination while being granted some autonomy in religious and communal life denied to Muslim citizens. This turn to second-class citizenship led in the following years to the exodus of most Irano-Armenians, as the community shrunk—in size and sociocultural capital—to a fraction of what it once was. Through a focus on three key features—migration, education, and women—we briefly trace the community's historical background and then explore its contemporary context.

Although Irano-Armenians have an ancient history dating back to the Achaemenids (559-330 BCE), the modern community traces its origins to the forcible transfer by Safavid ruler Shah Abbas I (r. 1587-1629) of 300,000 Armenians from the Ottoman and Russian Empires to Iran, especially his new capital Isfahan. Voluntary and forced migrations of Armenians and the shifting borderline of northern Iran has led to fluctuating population numbers since 1603. The number of Armenians decreased after the Torkmanchai Treaty (1828), as Qajar Iran ceded Yerevan and Nakhijevan khanates to the Russian Empire leading to the emigration of tens of thousands from Iran. By the turn of the century, around 70,000 Armenians remained under Ejmiatsin's religious jurisdiction, represented by two prelates, one heading communities in northern Iran and the other in central and southern regions of the country and India.

In the late nineteenth and early twentieth centuries,

the community benefitted from the influx of political activists and teachers from the South Caucasus. Through their impact and primarily the efforts of Irano-Armenian women's organizations concerned with the advancement of women and the influence of missionary instruction, schools—especially girls'—dotted Irano-Armenian communities. Iran's first women's organizations were founded by Armenian women as early as 1871. Through their activism for girls' education, women began to enter the public arena, negotiating and interacting with not only other women but men at different levels of authority—from Boards of Trustees and clergymen to Qajar authorities—in order to push their agenda forward. Armenian revolutionaries contributed militarily and ideologically to the Constitutional Revolution (1905-1911), while women collaborated with their Muslim counterparts to support constitutionalism and women's advancement and even tended to wounded fighters. When over 50,000 refugees and victims of the Hamidian Massacres, world war, Genocide, and Sovietization bled into Iran, women's organizations came to their aid. These endeavors and their activism for girls' education facilitated women's entry into the public arena as they gained credibility and visibility as public advocates of rights and responsibilities.

The Armenian school system took a serious hit with Reza Shah Pahlavi (r. 1925-1941) as his education policies attempted to homogenize and unify Iran through Persianization. The imposition of the Persian language for the instruction of most subjects and restrictions on instruction in religion and language shocked a community whose struggle for autonomous Armenian schools had a long history. Failure to comply resulted in school closures and confiscation of properties starting in 1936, thus following the path of Baha'i schools, the first to be forced shut in 1934. Women's organizations responded swiftly and decisively by organizing underground Armenian language and history classes and by assembling li-

braries until their reopening starting in 1942.

The beginning of the Pahlavi era up to the 1958 shift of allegiance by the Tehran Diocese (est. 1945) to the Holy See of Cilicia during Mohammad Reza Shah Pahlavi's (r. 1941-1979) reign is characterized by sociopolitical transformations. Tehran experienced major demographic shifts—a jump from around 3,000 Armenians in 1927 to 50,000 in 1958—as older centers such as Tabriz, Rasht, and New Julfa lost their Armenian populations to Tehran. Between 1946 and 1947, over 26,000 Irano-Armenians, largely from Azerbaijan and Isfahan provinces, migrated to Soviet Armenia, while 60,000 found themselves stranded in Tehran's slums when Soviet-Iran accords fell apart in autumn 1947. Tehran emerged as the indisputable center of Armenian urban life in Iran, where during the community's heyday in the 1970s, out of an estimated 250,000 Irano-Armenians, 120,000 li-

ved in the capital. Armenian women, like others, benefitted from the shah's state institutional modernization that included women's right to vote and hold office and expansion of the education system as thousands received a university education and entered professions. Middle- and upper-class Armenian women became inscribed in Pahlavi narratives as exemplary Iranians and beneficiaries of the state institutional modernization that included women's rights.

From the late 1950s to the eve of the Iranian Revolution (1977-79), Irano-Armenian women and their organizations vocalized their indigenous feminisms in the papers through translations and synthesis of American and European feminist works and their own pieces. They engaged with contemporary feminist thought, the state-sponsored Women's Organization of Iran, the White Revolution (1963), and Iranian and global women's activities. Articles debated and advocated work outside the home and equal rights, featured feminists' writings or women "greats," and confronted sexism, often voiced within Armenian national concerns and anxieties.

IRI's Islamization of legal and cultural policies, that is, the requirement that national law conform with Islamic Sharia law, has led to the institutionalized and legal stratification as second-class citizens of Jews, Zoroastrians, and Christians, the majority of whom are Armenians. While five parliamentary seats—stipulated in the 1906 Constitution and reaffirmed in the new 1979 one—continued to be reserved for them (two seats for Armenians, one each for Assyrians and Chaldeans, Jews, and Zoroastrians), they were barred from military careers, top government posts, and disqualified from higher learning opportunities due to mandatory Islamic theology university exams. Tehran's Diocese became the community's governing body and the official mediator between the community and the theocratic state.

Elementary students at "Armen" national school
(Photo courtesy of Yelena Sargsyan for the Armenian Weekly)

A sign welcomes students to school (Photo courtesy of Yelena Sargsyan for the Armenian Weekly)

A series of turbulent events tailgating the revolution caused waves of exodus. The flight of Irano-Armenians, who had occupied top positions in late Pahlavi society, was followed by the smuggling of thousands of young men out of Iran with the outbreak of the Iran-Iraq War (1980-88), while some 140 Armenian men died on the battleground. To safeguard communal institutions, various Irano-Armenian organizations, including the largest among them, the Ararat Armenian Cultural Organization (est. 1944), found innovative ways—erecting the Holy Cross Chapel (1987) on its grounds—to prevent property confiscations by the state. Imam Khomeini's launching of the Supreme Council of the Cultural Revolution (1980-87) to regulate Iranian society according to Islamic Law had a substantial impact on the daily life of Armenians, especially women whose circulation was limited and controlled, public veiling was imposed, and whose educational, professional, and public prospects were severely curtailed. Their legal and day-to-day existence was now regimented by Shi'i and Apostolic regulations. The 1984 shutting of Armenian schools caused another wave of exodus of families with school-aged children. Despite President Khatami's (r. 1997-2005) civil society reforms, thousands left for Armenia after its independence in 1991. Losing over 90 percent of its Armenian population (from 250,000 in 1977 to 20,000-30,000 in 2023), weakened by a lack of social mobility and global connectivity, the Irano-Armenian community's rich sociocultural and economic life and vibrancy have markedly deteriorated but not vanished as evidenced by its surviving organizations and papers, e.g., the Armenian-language *Alik'* (est. 1931) and the Persian-language cultural quarterly journal of Irano-Armenian studies, *Payman/Peyman* (est. 1996).

As before the revolution, Irano-Armenian women's volunteer work under IRI continues still to fuel individual actualization, community functioning, societal welfare, and global solidarity—now replaced by an inward struggle for vitality. At least seven of these Armenian women's organizations remain today officially registered, recognized, active, and indispensable to both the Irano-Armenian communities and the Iranian state, which continues to rely on their charitable endeavors to support the elderly and the poor.

Some fifty years after the first school closures under Reza Shah, Armenian schools again faced scrutiny, control, and restrictions. During the 1980s, minority schools, including Armenian, were again required to change their names, practice sex segregation, and accept the appointment of Muslim personnel, and further reductions in language instruction. In 1981, IRI banned Armenian language teaching in schools, thus dealing a heavy blow to the community's much-valued autonomy and commitment to Armenian-language—and corollary Armenian identity—preservation. In response, secular and clerical leadership emphasized the importance of the Armenian language to religion. The state responded by reaffirming that all religious instruction must be in Persian and allocating only two hours per week for Armenian. In fact, the capital's Armenian schools received the strictest treatment, while those in Isfahan and Iranian Azerbaijan had greater flexibility in the number of hours per week of Armenian language instruction. As in 1936, restrictions culmina-

ted in the shutting of Armenian schools in Tehran in 1984. In the 1990s, some stringent rules were eased, and Armenian language instruction hours increased to five hours per week. Limitations on the teaching of Armenian have led to a decrease in Armenian literacy while Armenian schools, church, press, and community institutions have continued to promote Armenian identity preservation and broader Armenian causes within exclusively Armenian spaces.

As a recognized religious minority, Armenians along with other Christians, Zoroastrians, and Jews receive a certain amount of protection not extended to others, e.g., Baha'is and other unrecognized religious groups. As with other minorities, they have chosen a path of compliance and adaptability while resisting new limitations. Throughout, they have drawn attention to the historical and cultural ties between Armenians and Iranians and exercised caution out of fear that they would be associated with the West. This performed detachment from the West, including the broader Diaspora, their sacrifice in the Iran-Iraq War, and Islamic laws regarding recognized religious minorities have helped preserve a degree of communal autonomy—for instance, easing of gender segregation and alcohol prohibition within Armenian spaces, like the 10,000-seat sports and cultural Ararat Stadium (est. 1971). These modifications have resulted in the exclusion of Armenians from broader Iranian society, as the community has become insular to safeguard its Christian and Armenian identity. In a context of formal and informal discrimination, repression, and sustained marginalization, Irano-Armenian population numbers continue to dwindle because of emigration to North America, Europe, and the Republic of Armenia. Today's community in Iran, as others in the Middle East, has so steadily contracted that its survival is in question, as some Armenian institutions have been appropriated by the state and others, such as the Ararat Stadium, have been under constant threat of seizure. These endangered communities also signify a decrease in diversity for wider societies. Nevertheless, the Irano-Armenian Diaspora's deeply rooted linguistic and cultural links, symbiotic historical relationship, and even shared ancient kinship with Iran—that is, the ties that bind—persevere.

SOURCES

- *Alik'* (Tehran, 1931-)
- Barry, James. 2018. *Armenian Christians in Iran: Ethnicity, Religion, and Identity in the Islamic Republic*. Cambridge University Press.
- Berberian, Houri, and Talinn Grigor. *Minoritarian Modernism and the "Armenian Woman" of Iran* (under contract with Stanford University Press)
- Berberian, Houri, and Talinn Grigor. "Pictorial Modernity and the Armenian Women of Iran." *Journal of Iranian Studies* 55/2 (April 2022): 463-500.
- Sanasarian, Eliz. 2004. *Religious Minorities in Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yaghoubian, David. 2021. "Armenians and the Development of Nationalism in Iran." In *Armenian Communities of Persia/Iran*, edited by Richard G. Hovannisian. Costa Mesa: Mazda, 497-544.

PRSR STD
U.S. POSTAGE
PAID
TAMPA, FL
PERMIT 2070

